

ПРИВАТНИЙ ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД
«ЛЬВІВСЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ БІЗНЕСУ ТА ПРАВА»
МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ «ЛЬВІВСЬКА ПОЛІТЕХНІКА»
МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

Кваліфікаційна наукова праця
на правах рукопису

ЛЮБЧИНСЬКИЙ ОЛЕКСАНДР ВОЛОДИМИРОВИЧ

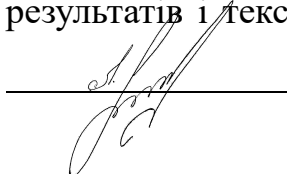
УДК 343.98

ДИСЕРТАЦІЯ
ОСОБЛИВОСТІ РОЗСЛІДУВАННЯ
СЕРІЙНИХ ВБИВСТВ НА СЕКСУАЛЬНОМУ ҐРУНТІ

12.00.09 – кримінальний процес та криміналістика;
судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність

Подається на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

 О. В. Любчинський

Науковий керівник **Гумін Олексій Михайлович**, доктор юридичних наук,
професор

Львів – 2018

АНОТАЦІЯ

Любчинський О. В Особливості розслідування серійних вбивств на сексуальному ґрунті. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність». – Приватний вищий навчальний заклад «Львівський університет бізнесу та права», Національний університет «Львівська політехніка», Львів, 2018.

Дисертацію присвячено комплексному науковому і прикладному завданню, яке стосується оптимізації діяльності слідчих підрозділів Національної поліції України з розслідування серійних вбивств на сексуальному ґрунті.

Актуальність дослідження підтверджується, зокрема й тим, що однією із найважливіших проблем в нашій державі є виконання вимог ст. 3 Конституції України, де життя людини визначається найвищою соціальною цінністю.

Особливість суспільної небезпеки умисних вбивств полягає в тому, що вони завдають незворотної шкоди, адже людину позбавляють найціннішого – життя, яке неможливо відновити.

Відповідно до статистичних даних, щороку вчиняють понад п'ять тис. умисних вбивств, з яких 0,15% на сексуальному ґрунті, а розслідування вбивств на сексуальному ґрунті становить приблизно 18,3%.

Водночас ці дані не відображають реальних масштабів злочинності цього виду, оскільки офіційна статистика вбивств поєднує показники стосовно осіб, які пропали безвісти, викрадення людей та інших злочинів, що мають ознаки вбивств.

Тому є підстави стверджувати, що нині серійні вбивства на сексуальному ґрунті вчиняють із більшою жорстокістю та зухвалістю, й вони

набувають високого рівня організованості під час підготовки до їх вчинення та приховування наслідків.

Ця ситуація призводить до суттєвого спотворення розуміння фактичних обставин і подальшої хибної юридичної оцінки діяння й негативно впливає на процес розслідування та викриття винних, який потребує вдосконалення криміналістичної методики.

У першому розділі «Теоретико-прикладна характеристика поняття серійних вбивств на сексуальному ґрунті та методики їх розслідування» розглянуто теоретичні й правові основи наукового аналізу поняття серійних вбивств на сексуальному ґрунті та методики їх розслідування, а також подано криміналістичну характеристику зазначених правопорушень.

Для дослідження поняття і змісту розслідування серійних вбивств на сексуальному ґрунті використано матеріал, напрацьований ученими радянського періоду та сучасними вітчизняними і зарубіжними науковцями.

Доведено, що на сучасному етапі науковці й практики сформували окрему теорію розслідування серійних вбивств на сексуальному ґрунті як систему організаційно-правових і тактичних дій, яка потребує постійного вдосконалення на основі сучасного реформування законодавства і правоохоронної системи та політичного розвитку суспільства.

Розроблено криміналістичну характеристику серійних вбивств на сексуальному ґрунті.

На якісно-кількісному рівні наведено відомості про елементи злочину: місце, час та обстановку вчинення злочину, типові сліди вбивства, особу злочинця, особу потерпілого.

Узагальнено відомості про категорії правопорушників, зокрема вік, стать, освіту, фах, ознаки сексуального садиста та маніяка, про пошукові ознаки, що важливі для встановлення конкретних осіб, причетних до зазначених злочинів.

Запропоновано поділ серійних сексуально-садистських убивств (на види та підвиди) залежно від різних критеріїв.

Зроблено висновок, що найтипівішими способами приховування такого вбивства є: знищення слідів злочину; приховування чи знищення знарядь і засобів; інсценування під нещасний випадок чи самогубство; знищення трупа (спалювання, утоплення, розчленування, закопування); спотворення трупа з метою приховання особи потерпілого.

Другий розділ «Особливості початкового етапу розслідування серійних вбивств на сексуальному ґрунті» присвячено створенню наукової теорії організації планування розслідування, організації огляду місця події та встановлення типових слідчих ситуацій, а також визначення першочергових слідчих (розшукових) дій та особливостей використання спеціальних знань під час розслідування серійних вбивств на сексуальному ґрунті.

У процесі дослідження встановлено типові слідчі ситуації, які дають змогу висунути версії у разі вчинення серійних вбивств на сексуальному ґрунті: вбивства, вчинені задля отримання сексуального задоволення під час його вчинення; вбивства, скоєні з метою придушення опору жертви перед або під час зґвалтування; вбивства, вчинені з метою злягання з трупом; вбивства, скоєні задля приховання слідів злочину; вбивства, вчинені у відповідь на дії, що розцінюються як приниження.

До окреслених типових слідчих ситуацій розроблено тактичні завдання з проведення слідчих (розшукових) дій і пошукових заходів.

Із метою вдосконалення розслідування означених злочинів запропоновано для огляду місця їх вчинення створювати спеціальні слідчо-оперативні групи, завдання яких полягають у виявленні, фіксації, кваліфікованому вилученні та пакуванні слідів кримінального правопорушення, речових доказів, встановленні свідків і потерпілих, з'ясуванні обставин кримінального правопорушення, що мають значення

для всебічного, повного й неупередженого їх дослідження та встановлення осіб, причетних до його вчинення.

Аргументовано доцільність моделювання особи невідомого злочинця під час розслідування серійних убивств на сексуальному ґрунті за допомогою залучення відповідних спеціалістів (психологів, патопсихологів, психіатрів, криміналістів, сексологів та ін.) і розроблення його психологічного портрета (профілю).

Запропоновано певний алгоритм дій встановлення свідків (очевидців) учинення серійних убивств та отримання від них необхідної інформації.

Розроблено та запропоновано тактику допиту свідків, підозрюваних (обвинувачених) тощо під час розслідування багатоепізодних убивств, вчинених на сексуальному ґрунті, та сформульовано запитання із урахуванням тих чи інших обставин.

У роботі аргументовано, що невід'ємною частиною поліпшення досудового розслідування серійних убивств на сексуальному ґрунті, є розроблення порядку проведення впізнання особи потерпілого (невпізаного трупа) на основі використання сучасних криміналістичних методик: за професійною та виробничою діяльністю; за звичками та нахилами; за отриманими травмами, перенесеними захворюваннями та хірургічними втручаннями; за зовнішнім виглядом, одягом; за дактилоскопіюванням; за ДНК тощо.

Важливе значення має порядок проведення обшуків за місцем передбачуваного вбивства потерпілого та приховування його трупа, обшук особи, транспортних засобів, обшук комп'ютерних засобів тощо.

Доведено, що на ефективність розслідування убивств на сексуальному ґрунті впливає залучення спеціалістів (експертів), адже це зумовлено специфікою механізму вчинення злочину, виявлення, фіксації та вилучення специфічних речових доказів, для чого необхідні спеціальні знання в сфері медицини, криміналістики, біології, ґрунтознавства тощо.

У третьому розділі «Особливості провадження окремих слідчих (розшукових) дій подальшого етапу розслідування серійних вбивств на сексуальному ґрунті» розглянуто проблеми провадження негласних слідчих (розшукових) дій, затримання та допиту підозрюваного й проведення судової експертизи стосовно обвинуваченого.

Ґрунтуючись на наукових дослідженнях, розроблено алгоритм дій для ефективного подальшого етапу розслідування окреслених злочинів (згідно з визначеними слідчими ситуаціями) та вирішення означених завдань, які полягають у проведенні комплексу негласних (розшукових) дій і негласних слідчих (розшукових) дій.

Вивчення теорії і практики, а також результати власних досліджень дали змогу сформувані тактичні особливості окремих негласних слідчих (розшукових) дій.

Доведено, що проведення негласних слідчих (розшукових) дій доручається оперативним підрозділам, зокрема за ухвалою слідчого судді про дозвіл на проведення негласної слідчої (розшукової) дії чи постановою слідчого, прокурора про проведення негласної слідчої (розшукової) дії.

На основі дослідження розроблено та запропоновано тактику проведення тактичних операцій виявлення й затримання серійного вбивці, а саме: «переслідування злочинця», «затримання вбивці», «затримання сексуального вбивці на підставну жертву».

Зауважено, що тактика допиту підозрюваного (обвинуваченого) у вбивстві залежить від того, чи визнає він свою вину або заперечує її.

Під час допиту підозрюваного, що зізнався у вчиненні вбивства, найперше увага приділяється отриманню свідчень стосовно інших аналогічних убивств та обставин, про які сукупно могла знати тільки особа, яка скоїла такі вбивства: кількість жертв, послідовність способів їх учинення, деталізація дій із приховування трупа тощо.

За наявності підозри в неправдивості показань допитуваного застосовують методи переконання або тактичні прийоми, спрямовані на встановлення психологічного контакту з допитуваним, що сприяє побудові безконфліктної ситуації допиту.

Запропоновано під час розслідування серійних вбивств на сексуальному ґрунті здійснювати стаціонарні судово-психіатричні експертизи обвинувачених на предмет їх осудності та дієздатності, а також судово-сексологічні експертизи щодо визначення характеру сексуальних дій, аномальних станів, схильності до садизму, статевих розладів, психосексуальних орієнтацій підозрюваного тощо.

Огляд й узагальнення літературних джерел, а також результати власних досліджень дали змогу стверджувати про низький рівень діяльності слідчих підрозділів національної поліції з розслідування серійних вбивств на сексуальному ґрунті.

Вирішити цю проблему можливо, розробивши методики з проведення слідчих (розшукових) дій.

Зважаючи на зазначене, у роботі вдосконалено положення про криміналістичні рекомендації проведення тактики стосовно окремих слідчих (розшукових) дій під час досудового розслідування серійних вбивств на сексуальному ґрунті: огляду місця події й трупа, обшуку, допиту, впізнання, судових експертиз.

Удосконалено положення щодо особливості тактики проведення окремих негласних слідчих (розшукових) дій під час досудового розслідування серійних вбивств на сексуальному ґрунті, які необхідно здійснювати з метою встановлення особи злочинця та місця приховування трупа.

Ключові слова: серійне вбивство на сексуальному ґрунті, криміналістична характеристика злочинів, організація розслідування, слідчі ситуації, слідчі (розшукові) дії, тактичні операції, спеціальні знання, судові експертизи.

ANNOTATION

Liubchynskyy O.V. Serial Sex Murders: Specificities of Investigation. – Qualifying scientific work as a manuscript.

Candidate's of Juridical Sciences Thesis in 12.00.09 – Criminal Process and Science of Criminal Law; Forensic Expertise; Criminal Intelligence and Surveillance Operations. – «Lviv University of Business and Law», Private Higher Educational Establishment, Lviv Polytechnic National University, Lviv, 2018.

The work is devoted to solution of multidimensional scientific and applied problem of optimization of performance of investigative forces within National Police of Ukraine in their investigation of serial sex murders.

The present work's rationale is added by the fact that the present-day state in Ukraine urgently requires the fulfillment of Constitution's of Ukraine Art 3 where human's life is proclaimed to be the highest social value of the country.

Specificity of social danger of intentional homicides lies in the fact that they inflict irreversible damage when human being loses life, his most precious value that can in no way be restored.

Statistical data prompt that it is over 5000 intentional homicides annually committed in the country with 0,15% accounting for sex murders, while these crimes' detection makes nearly 18,3%.

At the same time, the data do not adequately cover the real number of such crimes, since official homicide statistics includes data covering all elements of murder such as disappearance, kidnapping, etc.

The research allows for assumption that sex murders are committed today with much more cruelty and recklessness, and manifest highest-level organization in their preparation and avoidance of crime disclosure.

Such situation results in essential misunderstanding of factual circumstances and subsequent legal misevaluation of criminal acts thus negatively effecting on the processes of investigation and identification of guilty persons, which (processes) require the improvement of their forensic component.

Chapter 1 entitled *Theoretical-Applied Characterization of the Concept of Serial Sex Murders and Methods of Their Investigation* is devoted to consideration of theoretical and legal bases for scientific development of the concept of serial sex murders and methods of their investigation, as well as to forensic characterization of the aforesaid crimes.

The study of the concept and the subject matter of serial sex murder investigation based on the materials elaborated by forensic specialists of the Soviet epoch, and on same by the present-day national and world theoreticians in criminal science.

Criminal scientists and practitioners have today developed a separate special theory of investigation of serial sex murders which is now understood as a system of organizational-legal and tactical actions that require continuous improvements on the basis of reformation of law and law-enforcement system, as well as need the society's political maturity.

Forensic characterization of serial sex murders has been presented.

The data related to such elements of crime as place, time and scenery of crime commitment, homicide typical traces, criminal and victim's identities have been described on a qualitative/quantitative level.

The data related to offender categories (age, sex, education, occupation, sexual sadistic and maniacal patterns, search tags essential in identification of certain individuals accessory to crime commitment) have been generalized.

Depending on different criteria, serial sex sadistic murders are suggested to be divided into types and subtypes.

It is undoubted that serial sex murders are committed today with much more cruelty and recklessness and manifest highest-level organization in their preparation and attempts to avoid crime disclosure.

It has been concluded that the most typical ways to hide such murders are annihilation of vestiges of crime; concealment or destruction of instruments of crime; staging of crime to look like misadventure or suicide; corpse destruction (burning, drowning, fragmentation, burial); corpse deformation to conceal the victim's identity.

Chapter 2 entitled *Specificities of First Steps in Investigation of Serial Sex Murders* describes elaboration of scientific theory of organization of investigation's planning, organization of crime scene examination, establishment of typical investigative situations, setting priorities in investigative (search) actions and accentuation on crime specificities to be considered by the expertise in the course of investigation of serial sex murders.

Typical investigative situations determined in the process of study allowed for establishment of serial sex murder different investigative leads such as homicides committed to have sexual gratification in the course of murder; the same to suppress victim's resistance prior or during the forceful rape; to have coition with the corpse; to hide traces of crime; and homicides committed as response to actions regarded as humiliation.

The determined typical investigative situations have been supplemented by the author with his own tactical tasks to be fulfilled in the process of investigative (search) actions and search measures.

For the purpose of betterment of investigation of the aforesaid crimes, the author suggested the formation of special crime scene investigation teams that would examine the locale of a crime to detect, fix, retrieve and pack the traces and material proofs of criminal offense, find witnesses and victims, establish circumstances of offense essential for all-side, complete

and impartial examination and establishment of persons accessory to crime commitment.

The author presented arguments in favor of modeling of the identity of unknown criminal in the process of investigation of serial sex murders with the help of engagement of respective specialists (psychologists, pathological psychologists, psychiatrists, forensic experts, sexologists, etc), and development of such criminal's psychological portrait (profile).

An algorithm of actions to help establish witnesses (eyewitnesses) of serial murder and gaining necessary information from them has been suggested.

A tactics to examine witnesses, suspects (accused), etc, in the process of investigation of multi-episode sex murders has been developed and suggested, as well as plan of interrogation depending on these or those circumstances was elaborated.

It has been proved in the process of study that the development of procedure of victim's (unknown corpse's) identification on the basis of advanced forensic methods such as occupational, behavioral, trauma, surgical intervention, appearance, clothes, fingerprinting, DNA, and other recognition is an integral part of improvement of the pre-trial investigation.

The procedure of search at the place of victim's probable murder and the corpse concealment is also of essential importance, as well as personal search, transport search, computer search, etc.

It has been proved that the efficiency of sex murder investigation rises with the involvement of specialists (experts).

Such involvement is conditioned by specificities of the mechanism of crime commitment, detection, fixation and withdrawal of specific material proofs, all these requiring special knowledge in the fields of medicine, forensics, biology, soil science, etc.

Chapter 3 entitled *Specificities of Some Investigative (Search) Actions on the Next Stages of Serial Sex Murder Investigation* is devoted to consideration of problems of silent investigative (search) actions, detainment and interrogation of the suspect, and the latter's forensic examination.

Based on previous scientific elaborations, an algorithm of actions for the efficient conduction of the aforesaid crimes investigation on its next stages (according to determined investigative situations) has been developed, as well as the algorithm for respective tasks' solution which is a complex of silent (search) actions and silent investigative (search) actions.

The studies into theory and practice, as well as author's own research allowed for the development of tactical peculiarities to be applied in the course of some silent investigative (search) actions.

It has been established that the conduction of silent investigative (search) actions is commissioned to operative teams.

The investigator's or prosecutor's request should in such cases be added by the decision of investigating judge who approves the conduction of silent investigative (search) actions, or by the resolution of the investigator or the prosecutor to conduct the same.

A series of tactics to help reveal and arrest serial murderer has been developed and suggested, these being given code names as follows: «Criminal's Prosecution», «Murderer's Detainment», «False Victim Sex Murderer's Bait».

The tactics of interrogation of murder suspect (accused) often depends upon whether the latter recognizes or denies his guilt.

When a suspect who recognized his last murder is interrogated, special attention should be paid to gaining evidence of other similar murders and the circumstances which could in their totality be known to only the person who committed murders: the number of victims, sequence of murders, specific performance when hiding the dead body, etc.

If there appears suspicion as to untrue answers of the interrogated individual, methods of the latter's conviction should be applied, or tactical maneuvers directed to help establish psychological contact with him for the purpose of avoidance of conflict situations during interrogation.

It has been found reasonable that the accused during investigation of serial sex murders were examined by the stationary forensic-psychiatric expertise with regard to their competency to stand trial and legal capacity, as well as by legal-sexological expertise to help determine the character of their sexual actions, abnormal states, disposition toward sadism, sexual disorders, psychic-sexual orientation, etc.

The review and the synthesis of literature and the results of author's own research allowed for assertion that the level of efficiency of National Police investigative units, when it concerns investigation of serial sex murders, is very low. Solution of this problem can be approached by the development of methods for conduction of investigative (search) actions.

Taking into account all of the aforesaid, the work suggested improvements to forensic recommendations with respect to the tactics of certain investigative (search) actions in the course of the pre-trial investigation of serial sex murders, namely, to examination of crime site and corpse, search, interrogation, recognition, forensic expertise.

Provisions regarding specific tactics for conduction of certain silent investigative (search) actions in the course of serial sex murders pre-trial investigation needed to help establish the criminal's identity and the place of corpse shielding have been improved.

Key words: serial sex murders, forensic characterization of crimes, organization of investigation, investigative situations, investigative (search) activity, tactical operations, special knowledge, forensic expertise.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА

1. Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації

1. Любчинський О. В. Логіка доказування у кримінальних справах про серійні вбивства. *Митна справа*. 2010. № 3. С. 180–185.

2. Любчинський О. В. Організація взаємодії слідчого з оперативними співробітниками при розслідуванні серійних вбивств на сексуальному ґрунті. *Митна справа*. 2010. № 6. С. 170–176.

3. Любчинський О. В. Криміналістична характеристика серійних вбивств на сексуальному ґрунті. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. Серія: Юридичні науки. 2015. Вип. 1. Т. 4. С. 117–122.

4. Любчинський О. В. Основи організації і проведення огляду місця події під час розслідування серійних вбивств на сексуальному ґрунті. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія: Юридичні науки. 2016. № 845. С. 536–541.

5. Любчинський О. В. Особливості предмета доказування у справах про вбивства на сексуальному ґрунті. *Jurnalul juridic national: teorie și practică*. 2018. № 1–2 (29). С. 162–165.

2. Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації

6. Любчинський О. В. Усунення протидії розслідуванню у справах про вбивства на сексуальному ґрунті. *Теоретичні та практичні проблеми розвитку кримінального права і процесу*: матеріали III Всеукраїнського науково-практичного семінару (м. Івано-Франківськ, 4 грудня 2014 р.). Івано-Франківськ: Редакційно-видавничий відділ Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького, 2014. С. 106–109.

7. Любчинський О. В. Організація розкриття вбивств при встановленні невідомого трупа з ознаками насильницької смерті. *Законодавство України у світлі сучасних активних реформаційних*

процесів: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції: у 2 ч. (м. Київ, 21–22 листопада 2014 р.). К.: Центр правових наукових досліджень. 2014, Ч. 2. С. 122–123.

8. Любчинський О. В. Класифікація типових слідчих ситуацій на початковому етапі розслідування серійних вбивств на сексуальному ґрунті. *Сучасні тенденції розвитку юридичної науки та практики*: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції: у 2 ч. (м. Львів, 26–27 грудня 2014 р.). Львів: Західноукраїнська організація «Центр правничих ініціатив», 2014. Ч. 2. С. 122–124.

9. Любчинський О. В. Інформаційний аспект забезпечення кримінального провадження під час досудового розслідування серійних вбивств на сексуальному ґрунті. *Актуальні питання та проблеми правового регулювання суспільних відносин*: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції: у 2 ч. (м. Дніпропетровськ, 6–7 березня 2015 р.). Дніпропетровськ: ГО «Правовий світ», 2015. Ч. 2. С. 86–90.

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ	18
ВСТУП	19
РОЗДІЛ 1	
ТЕОРЕТИКО-ПРИКЛАДНА ХАРАКТЕРИСТИКА ПОНЯТТЯ	
СЕРІЙНИХ ВБИВСТВ НА СЕКСУАЛЬНОМУ ҐРУНТІ	
ТА МЕТОДИКИ ЇХ РОЗСЛІДУВАННЯ	
	26
1.1 Стан наукового вивчення поняття	
та методики розслідування серійних вбивств на сексуальному ґрунті	26
1.2 Криміналістична характеристика	
серійних вбивств на сексуальному ґрунті.....	45
Висновки до першого розділу	79
РОЗДІЛ 2	
ОСОБЛИВОСТІ ПОЧАТКОВОГО ЕТАПУ РОЗСЛІДУВАННЯ	
СЕРІЙНИХ ВБИВСТВ НА СЕКСУАЛЬНОМУ ҐРУНТІ	
	82
2.1 Типові слідчі ситуації початкового етапу	
розслідування серійних вбивств на сексуальному ґрунті	82
2.2 Організація огляду місця події вбивств на сексуальному ґрунті.....	94
2.3 Провадження окремих слідчих (розшукових) дій на початковому етапі	
розслідування серійних вбивств на сексуальному ґрунті	108
2.4 Використання спеціальних знань на початковому етапі розслідування	
серійних вбивств на сексуальному ґрунті.....	133
Висновки до другого розділу	150
РОЗДІЛ 3	
ОСОБЛИВОСТІ ПРОВАДЖЕННЯ ОКРЕМИХ	
СЛІДЧИХ (РОЗШУКОВИХ) ДІЙ	
ПОДАЛЬШОГО ЕТАПУ РОЗСЛІДУВАННЯ	
СЕРІЙНИХ ВБИВСТВ НА СЕКСУАЛЬНОМУ ҐРУНТІ	
	153
3.1 Провадження негласних слідчих (розшукових) дій на подальшому етапі	
розслідування серійних вбивств на сексуальному ґрунті	153

3.2 Особливості затримання та допиту підозрюваних (обвинувачених), що вчинили серійні вбивства на сексуальному ґрунті	166
3.3 Види судових експертиз підозрюваних (обвинувачених), що вчинили серійні вбивства на сексуальному ґрунті	180
Висновки до третього розділу.....	192
ВИСНОВКИ.....	195
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	200
ДОДАТКИ	223

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

ЄРДР	– Єдиний реєстр досудових розслідувань
КЕМРВ	– Криміналістична експертиза матеріалів, речовин і виробів
КК України	– Кримінальний кодекс України
КПК України	– Кримінальний процесуальний кодекс України
МВС	– Міністерство внутрішніх справ
НДЕКЦ	– Науково-дослідний експертно-криміналістичний центр
НДІСЕ	– Науково-дослідний інститут судових експертиз
НПУ	– Національна поліція України
ОРД	– Оперативно-розшукова діяльність
ОРЗ	– Оперативно-розшукові заходи
ОТЗ	– Оперативно-технічні засоби
СНД	– Співдружність незалежних держав
СОГ	– Слідчо-оперативна група

ВСТУП

Обґрунтування вибору теми дослідження. У ст. 3 Конституції України життя людини визнається найвищою соціальною цінністю. Згідно зі ст. 27 Основного Закону, ніхто не може бути свавільно позбавлений життя. Обов'язок держави – захищати життя людини. Особливість суспільної небезпеки умисних вбивств полягає в тому, що вони завдають незворотної шкоди, оскільки людину позбавляють найціннішого – життя.

Відповідно до аналізу структури і динаміки вбивств на сексуальному ґрунті, 2013 р. зареєстровано 11 злочинів; 2014 – 13; 2015 – 8; 2016 р. – 9. Із них розслідувано 9, що становить 18,3%*. Водночас уже 2017 р. таких убивств зареєстровано 8, питома вага яких становить 0,15% від загальної кількості вчинених вбивств за ст. 115 КК України. Ці дані не відображають реальних масштабів злочинності цього виду, тому що офіційна статистика вбивств поєднує показники стосовно осіб, які пропали безвісти, викрадення людини й інших злочинів, що мають ознаки вбивств.

Теоретичним підґрунтям для вивчення проблем, що розглядаються в дисертації, є фундаментальні праці вчених: Ю. П. Аленіна, Ю. В. Александрова, О. В. Александренко, Ю. М. Антоняна, С. А. Афанасьєва, І. В. Борисенка, В. П. Бахіна, В. В. Бірюкова, В. Д. Берназа, Р. С. Белкіна, О. А. Баригіна, О. Ю. Булулукова, Т. В. Варфоломеєва, В. К. Весельського, І. О. Возгіна, А. Ф. Волобуєва, В. І. Галагана, В. Г. Гончаренко, В. Я. Горбачевського, А. В. Дегтярєва, А. І. Дворкіна, А. В. Дулова, В. А. Журавеля, В. М. Ісаєнка, А. В. Іщенко, Н. С. Карпова, Н. І. Клименка, І. І. Когутича, В. А. Колесника, В. О. Коновалової, І. І. Котюка, І. В. Кубарєва, В. С. Кузьмічова, М. Г. Куп'янського, В. К. Лисиченка, В. В. Лисенка, Є. Д. Лук'янчикова, В. Г. Лукашевича, В. І. Майорова, М. А. Погорецького, О. С. Саїнчина, Ю. С. Сапожнікова, Ю. М. Самойлова, І. В. Січковської, А. В. Старушкевича, М. Я. Сегая,

* Аналітична довідка про злочини проти життя і здоров'я особи. Єдиний звіт про кримінальні правопорушення за 2013–2016 рр. К.: ГПУ. 160 с.

В. В. Тищенко, С. В. Товтина, В. П. Ципковського, Г. С. Фоміна, П. В. Цимбала, К. О. Чаплинського, В. Ю. Шепітька, Б. В. Щура, М. П. Яблокова та ін.

Однак ці вчені переважно розглядали загальні проблеми розслідування окреслених видів убивств або вбивств, пов'язаних зі сексуальними відхиленнями. Водночас більшість робіт виконано до прийняття нового КПК України (2012 р.), який вніс суттєві зміни в діяльність оперативних підрозділів і органів досудового розслідування.

Ці обставини вплинули на обрання теми дисертації і свідчать про її актуальність, що зумовили необхідність вирішення наукового завдання у вигляді комплексного дослідження методики розслідування вбивств на сексуальному ґрунті та вироблення науково обґрунтованих заходів із поліпшення методичного забезпечення процесу розслідування.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертацію виконано відповідно до положень розділу 4 Національної стратегії у сфері прав людини, затвердженої Указом Президента України від 25.08.2015 р. № 511/2015 та рекомендацій Ради президентів академій наук України для ВНЗ щодо виконання досліджень за Пріоритетними науковими напрямами досліджень (п. 3.4. Політико-правові науки), а також у межах науково-дослідної роботи Приватного вищого навчального закладу «Львівський університет бізнесу та права».

Мета і завдання дослідження. *Метою* дисертації є комплексне вивчення особливостей розслідування вбивств на сексуальному ґрунті та розроблення й обґрунтування на цій основі пропозицій, спрямованих на вдосконалення процесуального та криміналістичного забезпечення досудового розслідування зазначених злочинів і практики його застосування.

Для досягнення мети окреслено такі *завдання*:

– з'ясувати ступінь наукового розроблення поняття й методики розслідування серійних вбивств на сексуальному ґрунті;

– надати криміналістичну характеристику серійних вбивств на сексуальному ґрунті;

- виокремити типові слідчі ситуації початкового етапу розслідування серійних вбивств на сексуальному ґрунті та розробити послідовність та відповідні комплекси початкових слідчих (розшукових) дій;

- визначити завдання огляду місця події серійних вбивств на сексуальному ґрунті та завдання слідчо-оперативної групи;

- визначити першочергові слідчі (розшукові) дії розслідування серійних вбивств на сексуальному ґрунті та надати окремі рекомендації;

- з'ясувати напрями використання спеціальних знань на початковому етапі розслідування серійних вбивств на сексуальному ґрунті;

- висвітлити особливості проведення негласних слідчих (розшукових) дій під час розслідування серійних вбивств на сексуальному ґрунті;

- визначити тактичні особливості затримання та допиту підозрюваного у вчиненні серійних вбивств на сексуальному ґрунті;

- розробити рекомендації щодо тактики проведення судових експертиз підозрюваного у вчиненні серійних вбивств на сексуальному ґрунті.

Об'єкт дослідження – правовідносини, що виникають при розслідуванні серійних вбивств на сексуальному ґрунті.

Предмет дослідження – особливості розслідування серійних вбивств на сексуальному ґрунті.

Методи дослідження обрано з урахуванням мети й завдань дослідження, його об'єкта та предмета. Методологічну основу дисертації становлять і загальнонаукові, і спеціальні методи та прийоми наукового пізнання. *Діалектичний* метод дав змогу дослідити всі питання теми в динаміці, виявити їх взаємозв'язок і взаємообумовленість; *історико-правовий* метод – визначити суттєві тенденції становлення та розвитку методики розслідування вбивств на сексуальному ґрунті (підрозділ 1.1). *Порівняльно-правовий* метод використано під час дослідження законодавства та практики його застосування щодо предмета дослідження (підрозділи 1.2, 2.1, 2.2, 3.1). Метод *системно-структурного аналізу* дав змогу розкрити поняття і сутність термінів «вбивство», «серійність», «сексуальний ґрунт», охарактеризувати загальну методику розслідування кримінального провадження серійних

вбивств на сексуальному ґрунті, дослідити основні проблеми, що виникають під час проведення слідчих (розшукових) дій (підрозділи 2.1, 2.2, 2.3, 2.4, 3.1, 3.2, 3.3). *Догматичний* метод застосовано для тлумачення юридичних термінів, поглиблення й уточнення понятійного апарату, що стосується предмета дослідження (розділи 1–3). *Формально-логічний* метод і метод *моделювання* використано під час розроблення й обґрунтування пропозицій щодо вдосконалення окремих положень КПК України, які спрямовані на вдосконалення законодавчої регламентації розслідування вбивств на сексуальному ґрунті (підрозділи 1.2, 2.1, 2.2, 3.1). *Статистичний і соціологічний* методи застосовано під час анкетування працівників практичних підрозділів, вивчення матеріалів слідчої та судової практики, кримінальних проваджень, узагальнення отриманих результатів (розділи 2; 3).

Емпіричну базу дослідження становлять статистичні й аналітичні дані ГПУ, НПУ за 2013–2017 рр.; узагальнені дані анкетування 150 слідчих НП України (Вінницької, Волинської, Київської, Львівської та Херсонської областей); наукові та довідкові видання, законодавча й відомча нормативна база з питань регулювання розслідування зазначених злочинів.

Наукова новизна отриманих результатів полягає в тому, що за характером і змістом розглянутих питань дисертація є одним із перших в Україні монографічних комплексних досліджень проблем розслідування серійних вбивств на сексуальному ґрунті. В ній обґрунтовано низку нових теоретичних положень і висновків, які розширюють наукове уявлення про методику розслідування таких злочинів, зокрема:

вперше:

– визначено обставини, які впливають на методику розслідування серійних вбивств на сексуальному ґрунті: недоліки огляду місця події; недосконалість проведення першочергових слідчих (розшукових) дій, судових експертиз тощо;

– комплексно розглянуто теоретичні положення й організаційні засади використання спеціальних знань під час розслідування серійних вбивств на сексуальному ґрунті;

– виокремлено основні види тактичних операцій та оперативно-пошукових груп, створених для розшуку й затримання підозрюваних («пошук особи вбивці-маніяка», «затримання вбивці на гарячому» тощо);

– сформовано алгоритми дій слідчих та інших учасників слідчо-оперативної групи, які здійснюють розслідування серійних вбивств на сексуальному ґрунті, і подано пропозиції стосовно їх використання;

удосконалено:

– елементи криміналістичної характеристики серійних вбивств на сексуальному ґрунті, до яких належать: особа злочинця, особа потерпілого й її зв'язок зі злочинцем; обстановка вчинення; способи підготовки, вчинення й приховування; характерні сліди («слідова картина») тощо;

– класифікацію окремих видів слідчих ситуацій під час розслідування серійних вбивств на сексуальному ґрунті, а саме: є відомості про вбивство, однак немає трупа; виявлено розчленований труп людини; немає відомостей про вбивцю, труп виявлено на місці вбивства тощо;

– положення щодо організації проведення огляду місця вчинення серійних вбивств на сексуальному ґрунті та трупа зі залученням експертів (спеціалістів) таких, як: судово-медичний експерт, судовий біолог, експерт-криміналіст, ґрунтознавець; спеціалісти у галузі психології, психіатрії й сексології та ін.;

дістали подальший розвиток:

– криміналістичні рекомендації щодо тактики проведення окремих слідчих (розшукових) дій на початковому етапі розслідування серійних вбивств на сексуальному ґрунті: слідчого огляду місця вчинення вбивства, пред'явлення трупа для впізнання (ідентифікації), допиту свідків (підозрюваного у разі його наявності), обшуку за місцем проживання потерпілої особи, підозрюваного, проведення різних експертиз;

– особливості тактики проведення окремих негласних слідчих (розшукових) дій на подальшому етапі розслідування серійних вбивств на сексуальному ґрунті, до яких належать: аудіо-; відеоконтроль особи,

накладення арешту на кореспонденцію, контроль за вчиненням злочину – спеціальний слідчий експеримент; негласне отримання зразків, необхідних для порівняльного дослідження, тощо;

– положення щодо призначення судових експертиз підозрюваного (обвинуваченого) у кримінальних провадженнях серійних вбивств на сексуальному ґрунті, до яких належать судово-психіатричні, судово-психічні та судово-сексологічні.

Практичне значення отриманих результатів полягає в тому, що вони можуть бути використані у:

– науково-дослідній роботі – як підґрунтя для подальших досліджень методики розслідування серійних вбивств на сексуальному ґрунті слідчими органами Національної поліції України;

– правотворчій діяльності – для вдосконалення відповідних положень КПК України щодо забезпечення методики розслідування серійних вбивств на сексуальному ґрунті;

– правозастосовній діяльності – для підвищення ефективності діяльності слідчих підрозділів Національної поліції України у розслідуванні серійних вбивств на сексуальному ґрунті;

– навчальному процесі – під час викладання навчальних дисциплін «Кримінальний процес», «Криміналістика», спеціальних курсів з організації розслідування окремих видів злочинів у вищих юридичних навчальних закладах (на юридичних факультетах), також для підготовки відповідних навчально-методичних матеріалів: підручників, посібників, курсів лекцій, практикумів.

Особистий внесок здобувача. Дисертацію виконано здобувачем самостійно, вона є особистим дослідженням, а отримані результати мають наукову новизну.

Апробація результатів дисертації. Результати наукових досліджень, висновки та пропозиції за темою дисертації оприлюднено на науково-практичних конференціях, зокрема: III Всеукраїнському науково-

практичному семінарі «Теоретичні та практичні проблеми розвитку кримінального права і процесу» (м. Івано-Франківськ, 4 грудня 2014 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Законодавство України у світлі сучасних активних реформаційних процесів» (м. Київ, 21–22 листопада 2014 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Сучасні тенденції розвитку юридичної науки та практики» (м. Львів, 26–27 грудня 2014 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Актуальні питання та проблеми правового регулювання суспільних відносин» (м. Дніпропетровськ, 6–7 березня 2015 р.).

Публікації. Основні результати дисертації викладено у дев'ятох наукових публікаціях, а саме: п'ять статей – у виданнях, що входять до переліку наукових фахових видань, із яких одна стаття – у науковому періодичному виданні іноземної держави, та чотири публікації – у збірниках матеріалів науково-практичних конференцій та семінарів.

Структура дисертації. Дослідження складається з анотацій українською та англійською мовами, вступу, трьох розділів, що містять дев'ять підрозділів, висновків, списку використаних джерел та додатків. Загальний обсяг дисертації становить 230 сторінок, із них основного тексту – 181 сторінка. Список використаних джерел (254 найменування) викладено на 23 сторінках, два додатки розміщено на восьми сторінках.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИКО-ПРИКЛАДНА ХАРАКТЕРИСТИКА ПОНЯТТЯ СЕРІЙНИХ ВБИВСТВ НА СЕКСУАЛЬНОМУ ҐРУНТІ ТА МЕТОДИКИ ЇХ РОЗСЛІДУВАННЯ

1.1 Стан наукового вивчення поняття та методики розслідування серійних вбивств на сексуальному ґрунті

З огляду на наявні теоретичні й практичні дослідження, необхідно окреслити особливості поняття і методики розслідування серійних вбивств на сексуальному ґрунті у рамках вимог та роз'яснення норм нового КПК України, з метою формування науково обґрунтованих криміналістичних рекомендацій, що сприятимуть забезпеченню швидкого, повного й неупередженого розслідування зазначених злочинів, зокрема із застосуванням нових форм співробітництва оперативних працівників і слідчого та використання високого рівня спеціальних знань.

Життя людини як найвища соціальна цінність є об'єктом кримінально-правової охорони з боку держави в особі правоохоронних органів. Про це йдеться у ст. 27 Конституції України, де зазначено, що обов'язок держави – захищати життя людини.

Серійні умисні вбивства є завжди резонансними злочинами, становлять неабияку суспільну небезпеку і потребують швидкого, повного та всебічного дослідження всіх обставин справи з метою їх розслідування і запобігання скоєнню нових аналогічних злочинів. Тому слідчі органи повинні якнайшвидше встановити особу, яка вчинила злочин, з'ясувати всі обставини вбивства та виявити причини й умови, що сприяли його скоєнню.

Варто розглянути такі поняття, як вбивство, серійність і сексуальність. Умисне вбивство – це один із найтяжчих злочинів проти життя та здоров'я громадян, що полягає в протиправному навмисному позбавленні життя іншої людини [56, с. 72]. Поняття «серія» (з лат. series – низка) означає групу чи

низку предметів, однорідних або таких, що охоплюються однією ознакою [208, с. 1038]. Сексуальність – сукупність психічних реакцій, переживань і вчинків, пов'язаних із проявом та задоволенням статевого потягу, статеві чуттєвість, пристрасть [208, с. 1034].

Вперше поняття «серійне вбивство» було визначено у СРСР, однак його висвітлювали частково і зазвичай замовчували, як і терміни «серія» та «серійність». Належно почали трактувати ці поняття у США в 70–80 рр. ХХ ст. «Серійність» стосовно вбивств розуміється як вчинення тим самим злочинцем або однією злочинною групою двох і більше однотипних або однорідних вбивств на конкретній території й протягом певного часу, що пов'язані спільним мотивом [43, с. 67].

Термін «серійний вбивця» з'явився 1976 р. й уперше був застосований для опису особи Теда Банді (Нейлонового вбивці). Цей термін набув поширення після судового процесу над Девідом Берковіцем (Сином Сема). Варто зазначити, що сексуальні вбивства відомі віддавна, їх описували і в історичних дослідженнях, і в художній літературі, і в наукових трактатах. Одним із найвідоміших серійних вбивць був маршал Жиль де Лаваль, барон де Рец (Синя борода), якого звинувачували у вбивстві понад 700 дітей (хлопчиків і дівчаток), котрих він разом із спільниками вбивав задля отримання сексуального задоволення [132, с.143].

Термін «серійний злочин» з'явився 1971 р. у США й був введений Р. Реслі у зв'язку з розслідуванням низки гучних злочинів, скоєних у м. Нью-Йорку. Х. Шехтер та Д. Еверіт, посилаючись на думки спеціалістів із ФБР, вважають, що серійні вбивства – це щонайменше три вбивства, скоєні за певний час у різних місцях за одним мотивом та одним способом. Водночас сексуальному вбивству характерні жорстоке насильство й тілесні ушкодження [246, с. 67–68].

Історія вітчизняної криміналістики та кримінального розшуку, насамперед радянської епохи, має чимало міфів і «зон умовчання». Їх існування пояснюється і специфікою методів і способів розшукової роботи, і небажанням

повідомляти громадян, яке пов'язане з корпоративною солідарністю працівників правоохоронної системи.

На жаль, в масову свідомість людей і співробітників правоохоронних органів у радянський період активно впроваджувалася легенда про СРСР як про країну незвичайно високих моральних ідеалів і духовності, повністю заперечувалася сексуальна злочинність взагалі й серійна зокрема. Статеві злочини вважалися ексклюзивним елементом «західного способу життя», обтяженого «культу жорстокості, порнографії і насильства».

На результативність слідчої роботи негативно вплинули шаблонність мислення і дій представників правоохоронних органів, а також відсутність у СРСР будь-яких ґрунтовних робіт з кримінальної психології і девіантної поведінки осіб, схильних до вчинення статевого насильства. Найвідомішими серійними вбивцями 80-х рр. ХХ ст. у СРСР були сексуальні маніяки, а саме: Г. Михасевич, С. Головкин і А. Чикатило [21, с. 5].

Цими питаннями цікавляться й дослідники зі США, Великобританії, Австралії. У США є спеціальна дослідна група при ФБР, де Р. Ресслер (R. Ressler) організував в 1978 р. відділ, що займається вивченням серійних сексуальних вбивць і методів їх розшуку. Схожа дослідна група працює також у Великобританії. В цих країнах судовими психіатрами і психологами проводиться низка досліджень. Причому ці дослідження спрямовані на допомогу поліцейським органам у розшуку злочинців. Першу спробу сформуванню «портрет» сексуального серійного вбивці зроблено у Великобританії психіатром П. Бриттенем (P. Brittein) в 1970 р., який і досі вивчає особу сексуального злочинця задля розроблення його розшукового ймовірного портрета. Окрім того, дослідники в різних сферах (психіатри, психологи, сексопатологи, кримінологи) працюють над розробленням методів лікування сексуальних злочинців і попередженням схожих протиправних дій. Зокрема, організують міжнародні конференції з лікування сексуальних злочинців, на яких обговорюють питання виявлення, попередження, лікування, розшуку й ідентифікації сексуальних правопорушників [99, с. 142–143].

Формування поняття «серійне вбивство» є однією з проблем науково-методичного забезпечення діяльності з їх виявлення, розкриття і розслідування. Будь-яка галузь наукового знання становить систему взаємопов'язаних понять, які в гносеологічному сенсі є формою відображення об'єктивної дійсності у свідомості людини, в її мисленні та уявленнях. Поняття є уявною фіксацією певного предметного змісту, логічним способом організації, вираження цього змісту, виокремлення предметів того чи іншого класу за їх певними, загальними ознаками, властивостями, зв'язками, відношенням.

Вбивства на сексуальному ґрунті, зокрема й багатоепізодні, в умовах сучасної криміногенної ситуації в Україні, що характеризується зниженням моральних норм, зростанням злочинності загалом і насильства зокрема, привертають особливу увагу. Сексуальні вбивці зазвичай вистежують жертву і раптово нападають на неї, вводять в шоківий стан, гвалтують, застосовуючи особливу жорстокість, завдають численних тілесних ушкоджень, зокрема: розпорюють животи, груди, вивертають нутрощі, здійснюють наругу над статевими органами, відрізають окремі частини тіла тощо. Їх криваві злодіяння, скоєні з особливою жорстокістю, вражають своєю незвичайністю, нещадністю до потерпілих, винятковим цинізмом, кількістю жертв, серед яких є чимало дітей [239, с. 89].

Процес наукового вивчення конкретної проблеми насамперед пов'язаний зі з'ясуванням значення та перспектив її дослідження, можливістю виокремлення властивостей та їх ознак, що характеризують об'єкт, віднесенням об'єкта до певного класу і групи. Він пов'язаний із чітким визначенням поняття досліджуваного об'єкта.

Зміст поняття «серійні вбивства», на нашу думку, може зазнати деяких змін (відповідно до змін у кримінальному законодавстві, що визначає форми множинності злочинів, при константності їх криміналістичної складової).

Ю. М. Самойлов 1991 р. визначив поняття «серійний злочин» як вчинення особою або групою осіб декількох злочинів, що мають логічний зв'язок: один і той самий об'єкт посягання; однаковий мотив; спосіб; місце скоєння злочинів тощо. [197, с. 5]. До групи входять щонайменше дві особи.

У наукових працях криміналісти, кримінологи, судові психіатри та судові медики для визначення убивств, пов'язаних із сексуальними мотивами, вживають різні терміни, зокрема:

- «еротичне убивство» та «убивство на еротичному ґрунті» (Р. Крафт-Ебінг) [119, с. 367];
- «убивство на ґрунті статевого фетишизму» (В. Громов, В. Кочубінський, В. Савицький) [186, с. 168–169];
- «убивство, вчинене на сексуальному ґрунті» (Д. П. Рассейкін) [186, с. 69];
- «убивство із сексуальних мотивів» (А. Н. Самойліченко) [196, с. 85];
- «убивство на сексуальному ґрунті» (І. З. Динкіна) [79, с. 140];
- «убивство, поєднане зі зґвалтуванням» (В. П. Ципковський) [238, с. 277–279];
- «сексуально-садистське убивство» (С. А. Афанасьєв) [16, с. 1];
- «убивство на ґрунті сексуальних збочень» (С. В. Кузьмін) [129, с. 155];
- «убивство із сексуальною мотивацією» (В. О. Петухов) [172, с. 17];
- «сексуальне вбивство» і «вбивство, вчинене на сексуальному ґрунті» (В. П. Бахін, С. С. Чернявський, О. В. Александренко) [26, с. 6–7];
- «вбивство на сексуальній основі» (С. Н. Богомолова і В. А. Образцов) [38, с. 133];
- «сексуальне убивство» Б. В. Шостакович [248, с. 103], М. Б. Сімоненкова [206, с. 92], С. О. Потапов [174, с. 87], Е. П. Побегайло, С. Ф. Мілюков [175, с. 85], В. В. Новік [163, с. 77], Л. О. Втюрін [65, с. 34], В. В. Бураков [47, с. 17], О. О. Бухановський, О. С. Андрєєв, С. П. Кравцова, О. Ю. Михайлова, О. К. Труфанова, О. О. Бухановська [50, с. 30], Ю. М. Антонян, А. А. Ткаченко [12, с. 211], Б. Л. Гульман [77, с. 209], З. Старовіч [212, с. 236], К. Імелінський [92, с. 314–315].

А. В. Старушкевич запропонував виокремити три погляди на поняття «сексуальне вбивство». Згідно з першим поглядом, сексуальні вбивства – це вбивства на ґрунті стосунків між статями, до яких входять подружні вбивства, вбивства із ревнощів, убивства за образу на інтимному ґрунті тощо. Це найширше поняття сексуальних убивств.

Відповідно до другого погляду, поняття сексуальних убивств звужується. Сексуальними визнаються лише ті вбивства, які поєднані безпосередньо із задоволенням сексуального потягу.

За третього погляду, поняття сексуальних убивств є ще вужчим. Сексуальними визнаються тільки вбивства, пов'язані зі сексуально-садистськими діями (тобто вчиняються задля досягнення садистських насолоджувально-пристрасних переживань) [213, с. 218–223].

Вважаємо, що наведені погляди щодо поняття «сексуальне вбивство» поєднують, за правило, медичні, психіатричні та психологічні ознаки. На нашу думку, у криміналістиці поняття «сексуальне вбивство» має охоплювати, крім вказаних ознак, ще й криміналістичні й кримінально-правові.

Тому під поняттям «сексуальні вбивства» у криміналістиці пропонують розуміти групу вбивств, що мають схожі криміналістичні ознаки та безпосередньо поєднані із задоволенням сексуального потягу. З кримінально-правового та криміналістичного погляду – це об'єднання видів злочинів або об'єднання злочинів на міжвидовому рівні, тому що в це об'єднання входять убивства, поєднані зі зґвалтуванням, розбещенням неповнолітніх, задоволенням статевої пристрасті неприродним способом, викраденням речей, що є предметами сексуального фетишу, тощо.

У деяких роботах висловлюють думку, що потрібно розрізняти багатоепізодні та серійні злочини, а відповідно – багатоепізодні й серійні вбивства. О. Ю. Михайлова вважає, що багатоепізодні злочини – це ширше поняття, яке охоплює низку доволі різних за своїми правовими і психологічними характеристиками діянь. Серійні злочини є лише одним із видів багатоепізодних злочинів, зумовлених патологією розвитку особистості та поведінки злочинця. Тому вивчення цього поняття можливе на основі ґрунтовного аналізу мотивації людської поведінки, що вимагає залучення спеціальних психологічних знань. Не розглядаючи питання кваліфікації, можна виокремити тільки психологічні характеристики, що відрізняють багатоепізодні та серійні злочини:

1. У багатоепізодних злочинах у діях винуватих переважно цілком очевидна раціональна мета, досягти якої він прагнув. У серійних злочинах сексуальної спрямованості виявляється патосексуальна мотивація окремих епізодів: дії винного не «вмотивовані» кримінальною ситуацією, а тяжкість наслідків, що настали, не відповідає його меті.

2. У багатоепізодних злочинах у злочинця зберігається персоніфіковане ставлення до жертви, що й визначає характер його діяння. Жертви «караються» злочинцем за ті дії, які вони вчинили або могли б вчинити, а іноді й без причини. У серійних злочинах жертви деперсоніфіковані й є лише «символами» того, що підлягає покаранню і (або) знищенню.

3. У багатоепізодних злочинах виявляється стереотипність кримінального почерку злочинця. Для досягнення своєї мети винний використовує той спосіб учинення злочину, який раніше виявився ефективним. У серійних злочинах чітко виявляється специфічна динаміка кримінального почерку:

- а) поступове зниження ролі зовнішніх (ситуативних) чинників в ініціації поведінки та наявність пошукової поведінки;
- б) зміна вибірковості під час вибору жертв;
- в) специфічні особливості динаміки вибору місць і способів знайомства з жертвами та способів нападів на них;
- г) ескалація насильства і формування сексуального садизму.

Наявність динаміки кримінального почерку злочинця може слугувати показником формування патологічної особистості [154, с. 307–312].

Отже, серія може містити щонайменше дві ознаки. Ця ознака є основною, і проблеми, що виникають на практиці під час встановлення ознак «серійності», мають свою специфіку.

В. В. Новік із цього приводу зазначає, що завдання встановлення цих ознак має вирішуватися паралельно із завданням установлення наявності серії за найменшою кількістю епізодів, що дасть змогу виявити межі, територіальність серії, швидше припинити злочинну діяльність й уникнути

нових жертв. Окрім того, необхідно якісно проаналізувати оперативну обстановку в певному регіоні з метою виявлення інших злочинів, скоєних одним і тим самим злочинцем (злочинцями) [164, с. 38–40]. Учений до криміналістично значущих ознак серійності відносить: а) однорідний характер наслідків – слідів і змін обстановки, що залишилися на місці події; б) вибір для вчинення злочинів певного регіону, району, мікрорайону; в) «спеціалізацію» злочинця або злочинної групи; г) однакові або схожі способи вчинення чи приховування кримінальних діянь (збіг найсуттєвіших прикладів або застосованих засобів); г) однакові або схожі описувані свідками і потерпілими елементи зовнішності злочинця (злочинців), їх функціональні ознаки (ходу, мову тощо) і ознаки супутніх предметів (одягу, взуття, зброї та ін.); д) однакову або подібну тимчасову залежність або взаємозв'язок між окремими діями злочинця (злочинців); е) однакові професійні та злочинні навички, що виявляються під час вчинення злочинів і відображені в його наслідках; є) однаковий характер побутових і злочинних звичок, що виявилися під час вчинення злочину і відображені у його наслідках; ж) відомості, пов'язані зі схожістю спектра і змісту дій співучасників злочинної групи; з) однорідний характер наслідків-слідів, що залишилися на тілі та одязі жертви; и) однакові мету, мотив, спрямованість злочинного умислу [164, с. 39–40].

До обов'язкових елементів терміна автори відносять:

- 1) кількісну ознаку, зокрема вчинення трьох або більше вбивств;
- 2) однотипність;
- 3) відповідність способів учинення злочинів;
- 4) спільність (схожість) мотивів убивств, що входять в «серію», незалежно від того, притаманні вони одній особі або групі осіб, що їх вчинили;
- 5) скоєння або однією і тією ж особою, або одними і тими ж особами у разі вчинення їх групою осіб за попередньою змовою або організованою групою тільки з прямим умислом, оскільки вольовий елемент прямого

умислу – прагнення настання наслідків – зумовлений специфічними мотивами вбивства;

б) певну «розрізненість» у часі [147, с. 9].

Як факультативну вони розглядають ознаку вчинення серійних убивств в умовах неочевидності.

Обов'язковою автори вважають таку ознаку, як «однотипність». Л. А. Соя-Сірко та В. С. Мінська не розшифровують поняття «однотипність». Найвірогідніше йдеться про певну схожість способів скоєння злочину. Твердження вказаних авторів, що всі серійні вбивства вчиняються виключно з прямим умислом, постають сумнівними, адже практика свідчить, що це не так.

Лише у 90-х рр. ХХ ст. ученими розроблено поняття «вбивство на сексуальному ґрунті», але і термін, який позначав досліджуване явище, був багатоваріантним. До цих варіантів входять такі термінологічні конструкції, як «серійні вбивства» (В. М. Ісаєнко), «серійні сексуальні вбивства» (Ю. М. Антонян, А. Р. Павлов та ін.), «сексуально-садистські вбивства» (С. А. Афанасьєв, А. О. Бухановський), «вбивства із задоволення» (М. ТаЛаг).

Ю. М. Антонян, В. А. Верещагін, С. А. Потапов, Б. В. Шостакович вважають, що серійними сексуальними вбивствами слід вважати два і більше фактів позбавлення життя через сексуальні переживання злочинця. Водночас неважливо, хто став жертвою й які часові інтервали є між окремими злочинними посяганнями, а також немає значення, вчинені вони осудною чи неосудною особою [13, с. 4].

А. Л. Протопопов вважає, що «...серійні сексуальні вбивства являють собою неодноразові послідовні вбивства, що налічують два і більше епізодів, які вчинюються в різних місцях з метою отримання статевого задоволення» [181, с. 27]. Є. Т. Самовічев і деякі російські науковці загалом поділяють думку, згідно з якою під «серійними сексуальними діяннями слід розуміти два і більше вбивств, пов'язаних із сексуальною мотивацією» [145, с. 8].

Найбільш показовою з-поміж першої групи є дефініція, сформульована Л. А. Соя-Сірко та В. С. Мінською, які визначають серійні вбивства як «вчинення в різний час однією особою або групою осіб за попередньою змовою трьох або більше вбивств (або замах на них), які характеризуються єдністю або схожістю мотивів і однотипністю способів їх скоєння» [145, с. 9].

Усі наявні нині термінологічні дефініції серійних вбивств слід умовно поділити на дві частини: 1) дефініції, дані з кримінально-правових позицій; 2) дефініції, дані з інших позицій.

В однієї групи авторів домінуючим є «кількісний критерій», тобто, скільки епізодів із убивствами має щонайменше і щонайбільше входити в кримінальну сукупність, аби остання набула характеру «серії»; в іншій групі авторів домінуючим є «якісний критерій», тобто, чим керується злочинець, учиняючи вбивства.

Є ще й третя група дефініцій, дещо відособлена від перших двох через те, що частина науковців займається визначенням не «серійних сексуальних убивств», а «серійних убивств» або «сексуальних убивств».

Одним із положень криміналістики є перехід у процесі дослідження від загального до конкретного (як спосіб дослідження об'єктів навколишнього світу). Тому вважаємо за доцільне спершу охарактеризувати сутність «ознак серійності», а далі – «ознак серії».

Досвід проаналізованих кримінальних проваджень дає змогу зробити висновок, що до «ознак серійності» можна віднести такі:

а) однакові цілі, мотив, спрямованість злочинного наміру. Ця ознака має «загальний характер», оскільки дуже часто виявляється в злочинах, учинених одними і тими ж особами. Однотипними можуть бути і мета (наприклад, зняття внутрішнього психологічного напруження), і мотив (сексуальна незадоволеність), і спрямованість злочинного наміру (прагнення до одноосібного владарювання над жертвою);

б) схожі способи скоєння злочинів. Ця ознака належить до «ознак серійності», тому що серійним вбивствам притаманний однотипний характер

нападів (наприклад, шляхом підсідання в автомобіль із подальшим задушенням);

в) вибір для вчинення злочинів певного регіону. Ця ознака належить до «ознак серійності», тому що серійні вбивства на сексуальному ґрунті зазвичай локалізуються в межах певного регіону;

г) вибір певної категорії жертв.

До ознак серії, на наш погляд, належать такі:

а) однорідний характер наслідків-слідів і змін обстановки, що залишаються на місці події. Цю ознаку визначено як ознаку серії, оскільки вона має індивідуалізований характер або для всієї серії загалом, або для окремих «сусідніх» епізодів цієї серії зокрема (наприклад, виявлення слідів протекторів автотранспортного засобу неподалік від місця знаходження трупів тощо).

б) вибір для вчинення злочинів певного району (мікрорайону). Ця ознака також може «індивідуалізувати» серію, що підтверджується прикладами з практики;

в) однорідний характер наслідків-слідів, що залишаються на тілі чи одязі жертви. Ця ознака може належати до «ознак серії» тоді, коли йдеться про усталену «modus operandi» серійного вбивці;

г) однаковий чи схожий час доби, що обирається для нападів. Ця ознака, як засвідчує практика, так само може індивідуалізувати серію;

г) однакові або схожі способи вчинення кримінальних діянь (збіг найсуттєвіших прийомів або використаних засобів).

Ця ознака може бути віднесена до «ознак серії» лише тоді, коли під час використання засобів учинення окремих схожих злочинів буде виявлена така їх специфічна риса, як «modus operandi» й її ймовірна похідна – «signature». У деяких випадках він характеризує «modus operandi» невідомого злочинця.

Наприкінці ХХ ст. зарубіжні дослідники серійних сексуальних убивств вживають поняття «автограф» (з грец. autos – сам, genes – пишу)

убивці, розуміючи під ним дії, необхідні для скоєння злочину, у вчиненні яких злочинець відчуває потребу [83, с. 271–272]. Йдеться про ті дії, виконання яких не є необхідним для реалізації злочинного наміру (зокрема, це виражається в заподіянні певної кількості ушкоджень тощо) [131, с. 3].

На початку ХХІ ст. цю теорію розробляють В. А. Образцов та С. М. Богомолова, які до поняття «автограф» відносять лише окремі, специфічні елементи або комплекси елементів поведінки злочинця, що можуть належати до унікальних, неповторних ознак чи принаймні таких, що рідко трапляються в кримінальній практиці й утворюють неповторний персоніфікований почерк конкретного злочинця» [168, с. 152–153].

«Автограф» або «signature» є приватним виявом «modus operandi» чи злочинного «почерку» – засвоєної поведінки, що виявляється під час учинення наступного кримінального акту.

Нині в науці немає єдиного і точного визначення серійних злочинів, а в кримінальному законодавстві – поняття «серійність» як кваліфікуючої ознаки злочинного діяння. Проте терміни «серійні злочини» і «серійні вбивства» міцно утвердилися і в засобах масової інформації, і у науці, і як службові поняття в оперативно-розшуковій практиці, якими послуговуються в різних матеріалах і документах правоохоронних органів.

У практичній діяльності слідчих органів до серійних сексуальних убивств відносять два і більше фактів позбавлення життя у зв'язку з сексуальними переживаннями злочинця. Норми КК України не визначають поняття серійності зазначених злочинів, а лише наводять як одну із кваліфікуючих ознак умисного вбивства, вчиненого за обтяжуючих обставин, пов'язане зі згвалтуванням або насильницьким задоволенням статевої пристрасті неприродним способом (п. 10 ч. 2 ст. 115 КК України) [159, с. 293].

На нашу думку, сексуальними вбивствами є факти позбавлення життя потерпілого у зв'язку з сексуальними переживаннями злочинця. Водночас, хто став жертвою злочину та які простежуються інтервали між окремими

епізодами серійних сексуальних убивств, значення немає, як і вчинення таких вбивств осудною чи неосудною особою.

З аналізу змісту наведеної аргументації можна зробити декілька висновків, зокрема:

1. Серійними слід вважати тільки багатоепізодні вбивства, що мають сексуальне забарвлення.

2. Специфічна особливість таких злочинів полягає в тому, що для встановлення осіб, які їх учинили, обов'язковою є участь психолога задля визначення мотиваційної складової механізму злочинних дій.

3. Результати психологічної оцінки дій невідомого вбивці можуть бути покладені в основу висновку про патологічну деформацію його особистості.

Особливість розслідування серійних убивств на сексуальному ґрунті є дослідженням окремої криміналістичної методики.

Перші наукові рекомендації, які можна було використати під час розслідування вбивства, з'явилися в роботах основоположників криміналістики (Г. Гросс «Руководство для судебных следователей как система криминалистики»; А. Вейнгардт «Уголовная тактика. Руководство к расследованию преступлений»), деякі рекомендації щодо розслідування вбивств містяться і у роботі А. А. Крачевського «Про кримінальне переслідування, дізнання і попереднє дослідження злочинів по судових статутах».

В основу методики розслідування тяжких злочинів криміналістом Г. Гроссом був покладений психологічний спосіб, застосування якого, незважаючи на те, що супроводжується значними труднощами, може досягти успіху. Цю методику розслідування злочинів орієнтовано переважно на суб'єкта злочину [76, с. 8]. Попри те, що книгу написано наприкінці XIX ст., вона є актуальною досі і для практиків, і науковців.

А. Вейнгардт визначив криміналістичну тактику, як керівництво розслідування злочинів. У передмові до видання «Криміналістична тактика» він зазначав, що у боротьбі зі злочинністю, як і на війні, передусім необхідні:

енергія, вияв особистої ініціативи та швидкість. Але, поспіхом розпочинаючи розслідування, не слід діяти необдумано і навмання. Розслідування кожного злочину, насамперед у важливих випадках, потрібно проводити за певним методом, систематично і відповідно до сформованого плану. Ця книга має допомагати у складанні таких планів розслідування й у їх виконанні, дати криміналістові-практикові все те, що стратегія і тактика дають військовому. Тому слід називати це керівництво методичним розслідуванням злочинів «кримінальною тактикою» [51, с. 3].

У роботі В. П. Колмакова «Методика розслідування справ про вбивства з розчленуванням трупів» (1941 р.) вперше наведено методичні основи з проведення розслідування вбивства [105, с. 72].

Одними із перших, хто акцентував на проблемі розкриття та розслідування серійних вбивств, учинених на сексуальному ґрунті, були психіатри, криминологи та психологи, зокрема Ю. М. Антонян [14], С. А. Афанасьєв [15], С. Н. Богомолва, А. О. Бухановський, В. І. Іванов, А. Р. Павлов, Є. Г. Самовичєв та ін. Надалі дослідження, спрямовані на створення відповідної криміналістичної методики, проводили такі науковці-криміналісти: Р. С. Белкін, В. М. Ісаєнко, М. М. Кітаєв, В. А. Образцов, А. А. Протасевич, А. Л. Протопопов, Л. А. Соя-Сірко, А. Б. Соловійов та ін. Праці вказаних дослідників стали основою для вирішення деяких теоретичних проблем, пов'язаних із розслідуванням серійних вбивств, учинених на сексуальному ґрунті.

Перша методика загалом орієнтована на об'єкт і об'єктивну сторону складу злочину і містила прийоми та способи, які по суті були аналогічні методиці розслідування злочинів, наявній у сучасній вітчизняній криміналістиці.

Основою вироблення методики розслідування вбивств, зокрема на сексуальному ґрунті, є роботи таких радянських учених і практиків: А. Н. Васильєв «Расследование убийств» (1954 р.); Н. І. Гуковська «Расследование убийства, замаскированного расчленением трупа» (1957 р.);

В. П. Колмаков «Криминалистические методы расследования и предупреждения преступлений против личности» (1962 р.); А. А. Крачевский «Про кримінальне переслідування, дізнання і попереднє дослідження злочинів по судових статутах» (1964 р.); Р. С. Белкін «Расследование убийств и причинения телесных повреждений» (1970 р.); С. С. Степичев, Ф. Ю. Бардичевский «Взаимодействие следователем прокуратуры с работниками милиции при расследовании убийств и изнасилований» (1971 р.); В. С. Бурданова «Расследование убийств» (1972 р.); Л. Г. Відонов «Система типових версій про осіб, які вчинили вбивства» (1977 р.), С. П. Дідковська «Осмотр места происшествия при расследовании дел о насильственной смерти» (1982 р.); А. К. Звірбуль «Расследование убийств» (1980 р.); І. А. Возгрін «Методика расследования убийств и нанесения телесных повреждений» (1984 р.), В. В. Донцов «Теоретичні й методичні основи встановлення особи, яка вчинила вбивство» (1989 р.). Також у Омській вищій школі міліції МВС РРСФР видано посібник «Використання можливостей судово-медичних і криміналістичних експертиз під час розслідування вбивств і зґвалтувань» (1989 р.).

У Російській Федерації науковцями проведені окремі дослідження. Так, 1992 р. у Санкт-Петербурзі С. А. Афанасьєв захистив дисертацію «Криміналістична характеристика і типова програма розслідування сексуально-садистських убивств» [16]. У 1993 р. в Іркутську М. М. Китаєв захистив дисертаційну роботу «Вопросы теории и практики изблечения лиц, совершивших умышленное убийство» [103]. У 1993 р. Ю. М. Антонян і А. А. Ткаченко опублікували монографія «Сексуальные преступления. Чикатило и другие» [12]. У 1994 р. А. Р. Павлов захистив дисертацію, в якій з кримінологічних позицій розглянув серійні сексуальні вбивства і способи їх запобігання [171]. Цього ж року М. О. Селіванов і Л. О. Соя-Сірко у Москві видали монографію «Расследование убийств» [200]. 2002 року захищено дві дисертації, присвячені проблемам розслідування сексуальних убивств, а саме Л. А. Бегунової «Проблемы разработки и использования психолого-криминалистического портрета подозреваемого

при раскрытии изнасилований и убийств, сопряженных с действиями сексуального характера» [28] та Є. В. Тихонової оприлюднила дисертацію «Расследование и предупреждение серийных сексуальных убийств» [226]. У 2003 році опубліковано низку публікацій та оприлюднено дві дисертації, присвячені проблемам розслідування та запобігання сексуальним убивствам. Колективом авторів за редакцією А. І. Дворкіна підготовлено посібник «Расследование многоэпизодных убийств, совершенных на сексуальной почве» [184], у м. Томську І. Н. Букаєва і В. В. Мальцев видали посібник «Расследование убийств, совершенных по сексуальным мотивам» [46], а в м. Саратові І. В. Усманов оприлюднив дисертаційну роботу «Проблемы раскрытия и расследования серийных убийств на сексуальной почве», результати якої ввійшли до однойменної монографії (2005 р.) та посібника [230]. У Москві М. М. Мілованова захистила дисертацію «Методика расследования сексуальных преступлений, совершаемых в отношении малолетних детей» [151]. 2007 року О. І. Бродченко й О. А. Логунов опублікували посібник «Использование психологических знаний о личности преступника при раскрытии серийных сексуальных преступлений» [40]. Т. А. Андреева і Н. Н. Китаєв розглянули питання призначення та проведення судово-психологічних експертиз серійних убивць із сексуальною мотивацією [7; 8]. А у м. Орел Н. А. Ісаєв опублікував монографію «Серийные преступления на сексуальной почве» [94]. Кримінологічні проблеми убивств, поєднаних із зґвалтуваннями і насильницькими діями сексуального характеру, досліджено у дисертації М. П. Стетюха, захищеній у м. Ростові-на-Дону 2008 року [217]. У 2011 р. у Москві А. А. Баригіна та В. І. Майоров видали посібник «Организация расследования серийных сексуальных убийств», в якому розкрили окремі питання методики розслідування таких злочинів [21].

За період незалежності України опубліковано низку робіт науковців, у яких розкриваються питання окремих складових методики розслідування сексуальних убивств. Так, В. І. Бояров у своїй публікації розглянув проблеми криміналістичного забезпечення розслідування серійних

убивств, учинених на сексуальному ґрунті [43]; О. В. Александренко проаналізувала особливості вчинення і розслідування злочинів серійних сексуальних убивць [2] і розкрила зміст поняття серійного сексуального убивства [3]; В. П. Бахін, С. С. Чернявський та Є. В. Александренко систематизували відомості про серійні сексуальні злочини з метою ефективності їх розкриття [26]; В. П. Бахін, Н. С. Карпов та О. В. Александренко узагальнили типові помилки під час розслідування злочинів сексуальних маніяків з метою навчання правоохоронців не допускати таких помилок [27]; О. С. Саїнчин у низці публікацій проаналізував проблеми криміналістичної характеристики та класифікації сексуальних убивств [192; 193; 194]; А. В. Старушкевич вивчив позитивний досвід протидії сексуальним убивствам в Україні, США та Російській Федерації [213], спільно з В. В. Долженком виокремив типові слідчі ситуації початкового етапу розслідування сексуальних убивств і запропонував програму дій щодо їх вирішення [216].

Окрім того, захищено такі дисертації: І. В. Кубарєв «Проблеми організації розслідування вбивств, що вчиняються групою осіб в умовах неочевидності» (2007 р.) [128]; А. В. Старушкевич «Криміналістична характеристика сексуальних вбивств: поняття, зміст, значення для розслідування» (1998 р), в якій окреслено всі елементи криміналістичної характеристики вчинення сексуальних вбивств [214]; І. В. Борисенко «Методика розслідування вбивства з розчленуванням трупа» (1999 р) [41]; В. Л. Синчук «Кореляційні залежності між елементами криміналістичної характеристики та їх використання у методиці розслідування вбивств» (2004 р.) [204], матеріали цього дослідження використано у монографії «Розслідування вбивств: шляхи вдосконалення»; О. С. Саїнчин «Розслідування умисних вбивств: теорія та практика» (2011 р.) [194], в якій автор проаналізував актуальні проблеми розкриття й розслідування умисних убивств, зокрема вчинених на сексуальному ґрунті.

Значний внесок у розроблення методики розслідування сексуальних вбивств здійснила І. В. Січковська у дисертації «Початковий етап

розслідування сексуальних вбивств» (2013 р.), яку присвячено теоретичним і практичним питанням діяльності органів розслідування, прокуратури і суду з розкриття та розслідування сексуальних убивств на початковому етапі. Окреслено проблеми розслідування сексуальних убивств, криміналістичні засоби та методи діяльності, що спрямовані на ефективне розкриття й розслідування таких злочинів на початковому етапі [205].

Важливе значення також має дисертація М. Г. Куп'янського «Розслідування серійних сексуально-садистських убивств» (2016 р.), яку присвячено організаційно-тактичним засадам розслідування серійних сексуально-садистських убивств; розкрито зміст і встановлено зв'язки між елементами криміналістичної характеристики серійних сексуально-садистських убивств і криміналістичними версіями у плануванні розслідування; значну увагу приділено тактиці розслідування серійних сексуально-садистських убивств, проблемі формування та реалізації типових тактичних операцій, проведення окремих слідчих (розшукових) дій [131].

Наукове значення має дисертація С. В. Товтин «Тактичні прийоми розслідування вбивств, пов'язаних із сексуальними відхиленнями» (2016 р.), у якій розкрито основні тактичні прийоми розслідування з метою встановлення серійного характеру вбивств, пов'язаних із сексуальними відхиленнями, розроблено типові криміналістичні рекомендації для розслідування вбивств і встановлення особи невідомого трупа під час розслідування вбивств, пов'язаних із сексуальними відхиленнями [228].

Аналіз зазначених посібників, монографій і дисертацій засвідчує, що розробки вчених стосувалися переважно загальних проблем розслідування видів убивств або розслідування вбивств, пов'язаних із сексуальними відхиленнями. Так, за радянський період вчені вивчали методику розслідування сексуальних вбивств загалом, досліджували методики розслідування окремих видів таких вбивств (жінок, малолітніх, поєднаних із зникненням потерпілих, з розчленуванням трупів та ін.), а також

досліджували окремі елементи методики розслідування таких злочинів, зокрема криміналістичну характеристику, тактику проведення слідчого огляду, техніко-криміналістичне забезпечення розслідування, взаємодію суб'єктів розслідування, прокурорського нагляду за розслідуванням та ін.

За період незалежності України науковці визначили окремі методики розслідування серійних убивств на сексуальному ґрунті, які охоплюють такі основні елементи: 1) поняття і криміналістична класифікація сексуальних убивств; 2) відомості про особу злочинця та предмет безпосереднього замаху в структурі криміналістичної характеристики сексуальних убивств; 3) спосіб учинення злочину та його слідова картина як складові криміналістичної характеристики сексуальних убивств; 4) особливості порушення кримінального провадження та обставини, які необхідно встановити під час розслідування сексуальних убивств; 5) слідчі ситуації початкового етапу розслідування та дії слідчого щодо їх вирішення; 6) висування версій і особливості планування розслідування сексуальних убивств; 7) організація і тактика окремих слідчих дій та оперативно-розшукових заходів на початковому етапі розслідування сексуальних убивств; 8) організація й тактика окремих слідчих дій і оперативно-розшукових заходів на подальшому етапі розслідування сексуальних убивств; 9) тактичні операції під час розслідування сексуальних убивств; 10) особливості взаємодії слідчого з оперативним підрозділом, експертною службою та засобами масової інформації під час розслідування сексуальних убивств; 11) профілактична діяльність слідчого під час розслідування таких убивств.

Необхідно зазначити, що більшість робіт виконано до прийняття нового КПК України (2012 р.), який вніс суттєві зміни в діяльність оперативних підрозділів і органів досудового розслідування, а у роботах, виконаних після 2013 р., не враховано, що серійні вбивства на сексуальному ґрунті (за правило у 90%) розслідуються під час проведення слідчих (розшукових) дій та негласних слідчих (розшукових) дій, які авторами не досліджені й потребують окремого розроблення.

1.2 Криміналістична характеристика серійних вбивств на сексуальному ґрунті

Методика розслідування серійних вбивств на сексуальному ґрунті переважно залежить від правильного використання криміналістичної характеристики цих злочинів. Закономірні зв'язки між елементами криміналістичної характеристики допомагають правильно висувати і перевіряти слідчі версії, визначати порядок проведення слідчих (розшукових) дій та негласних слідчих (розшукових) дій щодо пошуку злочинця та доказів.

Є й ознаки, що характеризують серійні сексуальні вбивства. Оскільки ці ознаки притаманні вказаному кримінальному явищу, то й пізнання, і зведення їх у певну систему мають і теоретичне, і практичне значення. 98% опитаних нами співробітників органів досудового розслідування та прокуратури переконані у необхідності детальної розробки криміналістичної характеристики серійних вбивств на сексуальному ґрунті (Додаток А).

Криміналістичну характеристику злочинів вивчали такі науковці: А. М. Колесніченко, Р. С. Белкін, А. І. Басалаев, В. О. Гуляєв, І. Ф. Герасимов, В. Г. Гончаренко, Р. Р. Зуйков, В. С. Кузьмічов, С. П. Мітрічев, М. В. Салтевський, Н. А. Селіванов, В. А. Образцов, В. Ю. Шепітько, А. Г. Філіппов, Н. П. Яблоков та ін.

На думку Р. С. Белкіна, криміналістична характеристика злочинів містить типову вихідну інформацію, систему даних про способи вчинення та приховування цього виду злочинів і типові наслідки їх застосування, характеристику особливостей обставин, що підлягають з'ясуванню або дослідженню у вказаній категорії справ, і типових версій; вказівку на особу ймовірного злочинця і його характеристику, ймовірні мотиви і цілі злочину, особу ймовірного потерпілого і його характеристику; опис типових для зазначеного виду злочинів обставин, що сприяють його вчиненню [29, с. 107].

І. Ф. Герасимов визначив криміналістичну характеристику злочину як сукупність відомостей про загальні, типові ознаки, особливості, обставини й інші характерні риси певного виду (групи) злочинних діянь, яка має

важливе організаційне і тактичне значення для розкриття, розслідування та попередження цього виду (групи) злочинів [67, с. 339]. Зміст і обсяг криміналістичної характеристики злочинів І. Ф. Герасимов окреслив так: а) поширеність і суспільна небезпека злочину; б) відособленість злочинного посягання, що мають криміналістичне значення; в) найбільш характерні особливості виявлення злочинів; механізм слідоутворення в широкому сенсі слова; г) ступінь приховування, маскуванню злочину; г) особистісні особливості підозрюваних і звинувачених як об'єкт криміналістичного дослідження; д) особливості місця обстановки, середовища, умов, в яких вчинюються ті чи інші злочини. Окремі види потребують також характеристики часових факторів, пов'язаних зі злочинними діями; е) характеристика типових обставин, що впливають на формування слідчих ситуацій, які виникають під час розслідування тих або інших груп або видів злочинів [67, с. 339].

На думку А. Г. Філіпова до криміналістичної характеристики злочинів належать: а) безпосередній предмет злочинного посягання; б) спосіб учинення злочину; в) обставини, за яких готувалося і було скоєно злочин (час, місце тощо); г) особливість залишених злочинцями слідів (механізм слідоутворення); г) особа злочинця та потерпілого [234, с. 135]. Певною мірою з викладеною позицією збігається погляд С. П. Мітрічева [153, с. 11–15].

І. С. Андрєєва, Г. І. Грамовича, Н. І. Порубова визначають криміналістичну характеристику як систему інформації про розслідуваний злочин, що має кримінально-правове та процесуальне значення, а в зміст цього терміна включають компоненти, схожі з обставинами предмета доказування: спосіб підготовки та вчинення злочину, безпосередній предмет кримінального посягання, умови охорони його від зазіхання, особу суб'єкта злочину, маскуванню, спрямоване на приховування кримінально караного діяння [173, с. 180].

З огляду на те, що криміналістична характеристика може містити дані й про інші обставини, які мають значення для розкриття і розслідування злочинів (наприклад, про сліди, характерні для того чи іншого виду (групи) кримінально караних діянь, про поведінку злочинця до і після їх вчинення,

про вміння і навички, необхідні для виконання тієї чи іншої злочинної операції, про закономірні зв'язки між різними елементами криміналістичної характеристики), визначити перелік компонентів криміналістичної характеристики не можливо, оскільки він матиме лише узагальнений типізований вигляд [71, с. 180].

Заслуговує на увагу погляд А. Ю. Головіна, який, розглядаючи «криміналістичну характеристику злочинів» як систему типових даних (відомостей) про елементи окремого виду злочину та його механізму, зазначає, що стосовно конкретного злочину має йтися про систему криміналістично значущої інформації про нього, що збирається слідчим. Саме ця інформація аналізується слідчим та іншими співробітниками правоохоронних органів та зіставляється з типовими даними криміналістичної характеристики злочинів, будучи відтак передумовою її практичного використання [71, с. 132].

Дослідивши тенденції розвитку поняття «криміналістична характеристика», О. Н. Колесніченко та В. О. Коновалова запропонували таке визначення криміналістичної характеристики: криміналістичною характеристикою називається система відомостей (інформації) про криміналістично значущі ознаки злочинів цього виду, що відображає закономірні зв'язки між ними і слугує побудові й перевірці слідчих версій у розслідуванні конкретних злочинів» [104, с. 27]. Таке формулювання, як вбачається, відображає найбільш істотні ознаки розглядуваного поняття.

Під час розробки криміналістичної характеристики будь-якого виду злочинів важливу роль виконують типові дані про обставини, що підлягають доказуванню у кримінальному провадженні (ст. 91 КПК України). До елементів криміналістичної характеристики вбивств на сексуальному ґрунті належать:

- 1) спосіб учинення злочину;
- 2) спосіб приховування вбивства;
- 3) місце, час та обстановка вчинення злочину;
- 4) типові сліди вбивства;

- 5) особа злочинця;
- б) особа потерпілого [161, с. 188–189].

Згідно з дослідженням структури та динаміки вбивств на сексуальному ґрунті, в 2013 р. зареєстровано – 11 злочинів; 2014 – 13; 2015 – 8; 2016 р. – 9, їх питома вага становить 0,15 % від загальної кількості вчинених вбивств за ст. 115 КК України, розслідувано 6 зазначених вбивств, що становить 8,4%. Зазначені дані не відображають реальних масштабів злочинності цього виду, оскільки офіційна статистика вбивств поєднує показники щодо осіб, які пропали безвісти, викрадення людей та інших злочинів, що мають ознаки вбивств [6, с. 188–189].

Дослідження дає підстави стверджувати, що нині серійні вбивства на сексуальному ґрунті вчиняють з більшою жорстокістю і зухвалістю й вони набувають надзвичайно високого рівня організованості під час підготовки до їх вчинення й приховування наслідків. Ця ситуація призводить до суттєвого спотворення розуміння фактичних обставин і подальшої хибної юридичної оцінки діяння й негативно впливає на процес розслідування та викриття винних, який потребує вдосконалення криміналістичного та процесуального забезпечення.

Умисне вбивство, поєднане зі зґвалтуванням потерпілої особи або насильницьким задоволенням із нею статевої пристрасті неприродним способом (п. 10 ч. 2 ст. 115 КК України), відбувається у процесі вчинення зазначених злочинів чи одразу ж після них (наприклад, як реакція на супротив особи). Водночас злочинні дії додатково кваліфікуються за ч. 4 ст. 152 чи ч. 3 ст. 153 КК України, чи за відповідною частиною ст. 15 КК України. Відповідальність за умисне вбивство з метою задовольнити статеву пристрасть із трупом передбачена п. 10 ч. 2 ст. 115 КК. У разі, коли особу було умисно вбито через певний час після її зґвалтування чи насильницького задоволення з нею статевої пристрасті неприродним способом з метою їх приховання, дії винного кваліфікуються за сукупністю злочинів, передбачених відповідними частинами ст. 152 або ст. 153 та п. 9 ч. 2 ст. 115 КК [159, с. 293].

При вирішенні питання про відповідальність за умисне вбивство за обтяжуючих обставин дії особи, яка у процесі зґвалтування або замаху на цей злочин вчинила умисне вбивство, треба кваліфікувати за п. 10 ч. 2 ст. 115 КК України і відповідно за ч. 4 ст. 152 КК України або за ч. 2 чи ч. 3 ст. 15, ч. 4 ст. 152 КК як такі, що спричинили особливо тяжкі наслідки. Таке вбивство може вчинятися і у процесі зґвалтування, і після нього як помста за опір під час зґвалтування або погрозу повідомлення правоохоронних органів. Подальші статеві дії із трупом судова практика так само розглядає як вбивство, передбачене п. 10 ч. 2 ст. 115 КК України [126, с. 48].

Відповідно до абз. 3 п. 14 Постанови Пленуму Верховного Суду України від 7 лютого 2003 р. № 2, у випадках, коли особу було умисно вбито через певний час після її зґвалтування чи насильницького задоволення статевої пристрасті неприродним способом з метою їх приховання, дії винного кваліфікуються за сукупністю злочинів, передбачених відповідними частинами ст. 152 або ст. 153 та п. 9 ч. 2 ст. 115 КК України [88, с. 359].

Спосіб учинення серійних вбивств на сексуальному ґрунті.

Особливим елементом у криміналістичній характеристиці серійних сексуальних убивств є спосіб вчинення злочину. Спосіб вчинення злочину суттєво впливає на розслідування і кваліфікацію злочинного діяння, його ознаки посідають центральне місце в криміналістичній характеристиці злочину. Діяльність з розслідування здійснюється «від способу вчинення злочину до методів його розкриття» [53, с. 48]. Під час розробки приватних методик розслідування чимало криміналістів обґрунтовано акцентують на спосіб скоєння злочину. Г. Г. Зуйков зазначає, що з'ясування способу вчинення злочину може слугувати шляхом до пізнання обставин, які спричинили злочинне діяння або полегшують його вчинення [91, с. 16–17]. Н. П. Яблоков виокремлює встановлення способу вчинення злочину як одного із засобів пізнання істини під час розслідування конкретної кримінальної справи [252, с. 70]. Л. Г. Бідонов вважає спосіб вчинення вбивства одним з важливих елементів у встановленні істинної картини вбивства [34, с. 17].

У криміналістиці найпоширенішим є визначення способу вчинення злочину, наведене Р. С. Белкіним, яке, на наш погляд, є найбільш повним. Відтак учений під способом учинення злочину розуміє систему дій із підготовки, вчинення і приховування злочину, детермінованих умовами зовнішнього середовища і психофізіологічними властивостями особистості, що можуть бути пов'язаними з вибіркоvim використанням відповідних знарядь або засобів і умов місця та часу й об'єднані спільним злочинним задумом [30, с. 22].

Взаємозв'язок способу вчинення злочину і особи злочинця підкреслюється багатьма вченими-криміналістами, скажімо, Л. Л. Канєвський зазначає, що під час вибору способу скоєння злочину деякі з їх психологічних властивостей особистості (характер, навики, звички тощо) є детермінуючими [98, с. 81].

Дослідженням встановлено, що серійні вбивства на сексуальному ґрунті дуже різноманітні за способом їх скоєння, але можливо простежити деякі об'єднувальні ознаки. Наприклад, вбивства зазвичай скоєні в умовах неочевидності, без свідків і супроводжуються невмотивованою жорстокістю.

Основною характеристикою серійних вбивств, поєднаних із зґвалтуванням, є їх багатоепізодність. Водночас злочини можуть бути скоєні з неоднаковою періодичністю. На думку деяких авторів, вказані вбивства можна умовно поділити з урахуванням проміжку часу між окремими епізодами на три групи:

- вчинені одне за одним із перервою в декілька хвилин;
- вчинені з перервою в декілька днів чи місяців упродовж року;
- вчинені з часовими проміжками між епізодами від декількох днів до декількох років упродовж декількох років [11, с.247].

Серійні сексуальні вбивства та серійні зґвалтування мають чимало спільного, тому є думка про їх включення в поняття «серійні злочини», що розглядаються як специфічний окремий варіант багатоепізодного садистського насилля, спрямованого проти особи та статевої недоторканності осіб, здійснюваного, за правило, в умовах неочевидності одним злочинцем; специфічна дисгармонія особи, яка закономірно приводить її до стану

психічної або психофізичної дезадаптації, що і визначає психолого-психіатричну детермінацію кримінальної поведінки, аномально реалізуючої потреби в компенсації та комфорті (психічному та фізичному) [48, с. 25].

Проте складно погодитися з думкою авторів, які вважають важливим для визначення серійності не тільки повторюваність сексуально мотивованих епізодів, а й їх садистське оформлення. Очевидно, що у такому разі із категорії серійних злочинів буде забрано чимало умисних убивств, поєднаних із звалтуванням, які скоєні без очевидних ознак садизму, що, на наш погляд, є неприйнятним.

Відповідно до об'єктивної сторони злочину, передбаченого ст. 115 КК України, смерть людині може бути заподіяна будь-якими способами: постріл із вогнепальної зброї або завдання удару холодною зброєю у життєво важливі органи; задушення: утуплення; повішення; отруєння; використання радіоактивних матеріалів, електричного струму, вибухових речовин, низької чи високої температур тощо. Способом заподіяння смерті людині може бути і психічний вплив (переляк), коли винний, наприклад, знаючи про невиліковну серцеву хворобу людини, вчиняє такі дії з умислом на позбавлення її життя [158, с. 351].

Аналіз матеріалів кримінальних проваджень (за період 2007–2017 рр.) про вбивства на сексуальному ґрунті й здійснені щодо них експертизи дав змогу класифікувати способи вчинення таких вбивств, а також установити найбільш характерні з них:

1. Ушкодження від механічних факторів : а) завдання ушкоджень колючо-ріжучим предметом; б) завдання ушкоджень руками, ногами й різними тупими предметами.

2. Асфіксії при здавлюванні: а) повішання; б) удушення петлею; в) удушення за допомогою різних предметів; г) удушення руками.

3. Обтураційні й аспіраційні асфіксії: а) закриття дихальних шляхів руками або предметами; б) утоплення у воді.

4. Заподіяння ушкоджень вогнепальною зброєю. Такий спосіб учинення сексуального вбивства трапляється нечасто.

5. Отруєння (майже не трапляється).

А. В. Старушкевич, розробляючи криміналістичну характеристику сексуальних вбивств, дійшов висновку, що основним способом вчинення цих злочинів є удушення різними способами [214, с. 112–113].

Згідно із нашим дослідженням, способи вчинення убивств на сексуальному ґрунті розподілилися так: завдання проникаючих поранень (24%); завдання ушкоджень тупими предметами (32%); удушення (44%).

Необхідно зазначити, що способами готування до вбивства на сексуальному ґрунті, згідно з ч. 1 ст. 14 КК України, є підшукування або пристосування засобів чи знарядь, підшукування співучасників або змова на вчинення вбивства, усунення перешкод, а також інше умисне створення умов для вчинення вбивства (підготовлення місця чи приміщення). Відповідно до ч. 1 ст. 15, замах на вбивство є у випадках ненастання смерті іншої людини незалежно від волі суб'єкта, який діяв безпосередньо з прямим умислом на позбавлення її життя. Він є закінченим, якщо суб'єкт повністю вчинив усі дії, які вважав необхідними і достатніми для позбавлення життя потерпілого, але його смерть не настала з причин, що не залежали від волі суб'єкта. Незакінченим є такий замах на вбивство, коли суб'єкт вбивства, з причин, що не залежали від його волі, не вчинив усіх дій, які вважав необхідними і достатніми для заподіяння смерті потерпілому. При реальній сукупності злочинів (убивства і готування до вбивства, замаху на вбивство або інших вчинених у різний час злочинів) вчинене суб'єктом підлягає самостійній кваліфікації за відповідними статтями КК України [158, с. 354].

У стадії підготовки можуть бути залицяння, імітація закоханості, використання свого службового стану (співробітник правоохоронних органів, комунальної служби, лікар тощо). Злочинці, об'єктом посягання яких є діти, також придумують, як заманити дитину до під'їзду, підвалу, на горище або до себе в квартиру. Вони пропонують їм цукерки, фрукти, звертаються з будь-

якими проханнями. Підліткам-дівчатам вони відрекомендовуються тренерами, режисерами, лікарями, співробітниками правоохоронних органів. Такі прийоми є ефективними і під час встановлення спілкування з дорослими жінками.

Найретельніша підготовка до вбивств з-поміж відомих злочинців була у С. Головкіна. Він обладнав підземний бункер, провів електрику, вмонтував у стіни металеві кільця, скоби, мав знаряддя тортур – паяльну лампу, ножі, шпагат тощо [15, с. 53].

Про те, що серійні вбивці готують, планують учинення злочинів, пишуть чимало дослідників. Зрозуміло, не можна виключати й інших, найрізноманітніших ситуацій у діях сексуальних злочинців та їхніх жертв. Іноді підготовка полягає у виборі жертви, її вистежуванні. Приблизно така ж схема підготовки є й у серійних сексуальних вбивць у західних країнах. Збігаються навіть деталі. Часто майбутню жертву вибирають з певної соціальної групи, заздалегідь обирають місця. Так, серійний вбивця Гейсі знайомився з приїжджими молодими людьми на вокзалах, автобусних зупинках і вважав це найоптимальнішим варіантом. Після обрання жертви часто вбивці ведуть спостереження, вивчають спосіб її життя, що може тривати тижнями [187, с. 24].

Так, Р. Хамаров упродовж 2000–2003 рр. убив 11 жінок. Він знайомився з жертвами в парку, у барах або на танцях, запрошував до себе додому, напував горілкою і вступав із жертвою в статевий контакт. Після цього виходив у коридор, виймав саморобний ніж (іноді молоток або пляшку), повертався в кімнату і завдавав жертві декілька ударів. Потім він здійснював статевий акт з трупом. Тіла скидав у колодязь [54, с. 2].

В окремих випадках причиною вбивства на сексуальному ґрунті є недопущення розголошення потерпілою особою факту зґвалтування.

Приміром, О. Кузнецов, який був майстром спорту з біатлону, своє перше вбивство вчинив після того, як дівчина, з якою він зайнявся сексом, пообіцяла повідомити правоохоронні органи, якщо він їй не заплатить.

Опісля він учинив ще 10 вбивств жінок і вважався найнебезпечнішим злочинцем [156, с. 1].

Важливим чинником для об'єднання способів вбивств у «серію» є і так званий «автограф» – один із елементів злочинного «почерку». Це своєрідна «візитка». Жертви можуть змінюватися, «автограф» – ні.

Спосіб позбавлення життя у всіх серіях стереотипний, відрізняється шаблонністю. Майже у кожній серії вбивств є специфічні індивідуальні ознаки, які дають змогу виокремити патосексуальний садистський почерк [240, с. 184]. Це також стверджує В. О. Коновалова [109, с. 48].

Способи приховування серійних вбивств на сексуальному ґрунті.

Що стосується приховування злочину, то воно може бути, але може й не бути. Приховання трупа часто призводить майже до повного знищення слідів і речових доказів [10, с. 158].

Найбільш традиційними способами приховування є: знищення слідів злочину; приховування чи знищення знарядь і засобів; інсценування під нещасний випадок чи самогубство; знищення трупа (спалювання, утоплення, розчленування, закопування); спотворення трупа з метою приховання особи потерпілого. Такі дії пов'язані зазвичай із бажанням убивці уникнути відповідальності, приховати свою причетність до злочину [120, с. 285].

З-поміж прийомів приховування вбивства на сексуальному ґрунті поширені такі: приховування трупа шляхом закопування, утоплення (57%); спалювання трупа (3%); понівечення обличчя трупа (4%); інше (36%) (Додаток А п. 5).

Іноді після вбивства і чоловіків, і жінок трупи розчленовують, що робиться не для їх приховування, а для реалізації сексуальних потреб. Деякі злочинці відносять із собою голову, інші частини тіла, внутрішні органи, які для них є фетишем. Ними можуть бути й одяг потерпілих, предмети жіночого туалету, дитячі речі, іграшки. У низці випадків забираються гроші, коштовності, каблучки, інші прикраси, а також малоцінні предмети у вигляді косметики або речі, що взагалі не мають будь-якої вартості. Зазвичай

це робиться не задля збагачення, а, як уже зазначалося, для отримання фетиша. Не можна виключити і звичайну корисливу мету розкрадання.

Серед способів слід назвати перенесення трупа у важкодоступні, маловідвідувані місця, скидання у водойму, закопування, розчленування і розкидання частин по районах міста. В цьому випадку це є приховуванням, а не продовженням сексуальних дій. Трупи, їх частини злочинці перевозять іноді на значні відстані та ховають так майстерно, що самі згодом відшукати захований труп не можуть.

Приховування за способом може бути дуже простим. Так, під час розслідування сексуальних убивств, вчинених Р. Хамаровим, було встановлено, що з метою приховування злочину він тіла потерпілих скидав у колодязь [54, с. 2].

В інших випадках винесення тіла з квартири в двір створює для слідства непереборні складнощі. Вбивства залишаються не розслідуваними, хоча очевидно, що злочин скоєний в одній із квартир двору або у сусідньому дворі. А. Л. Протопопів наводить у своїй роботі приклад стосовно однієї із справ, що розслідуються, де злочинець спалював трупи вбитих ним жінок. Проте він зазначає, що це єдиний із відомих випадків приховування таким способом [181, с. 42].

Прикладом може бути зґвалтування та вбивство О. Макар, злочин, який було скоєно 9 березня 2012 р. у м. Миколаїв. Троє хлопців заманили на квартиру «знайому одного з них» 18-річну Оксану Макар, яку зґвалтували, а згодом, оскільки вона кликала на допомогу, один із них задушив її. Далі втрьох пішли шукати «місце для трупа», коли повернулися, то дівчина дихала, але її задушили вдруге дротом. Далі, замотавши дівчину в простирadlo та дві наволочки, винесли дівчину до будівельного майданчика і вкинули в яму зі сміттям, яке підпалили [229, с. 2].

Слідчій практиці відомі й інші випадки кваліфікованого приховування наслідків злочину. В одному випадку труп зґвалтованої й убитої дівчини загорнули в килим, завантажили на вантажівку і відвезли на сміттєзвалище.

Відомий і випадок учинення (9 листопада 2016 р.) вбивства гр. М на сексуальному ґрунті раніше засудженим К. за зґвалтування та вбивство, який був звільнений із місць позбавлення волі. Вбивця з метою приховування злочину вивіз тіло й закопав його на смітнику [62, с. 2].

Також до інших способів приховування належать створення злочинцем алібі та виїзд в інше місто. Загалом у наукових роботах, присвячених розкриттю серійних сексуальних убивств, наводиться приблизно 20 способів приховування злочину [15, с. 72].

Проте цей перелік не є вичерпним. Винахідливість злочинців не знає меж, про що свідчить історія криміналістики. Крім того, будь-яка випадковість, непередбачуваний збіг обставин під час розслідування неочевидних вбивств можуть створити індивідуальну слідчу ситуацію. Практиці відомі випадки, коли злочинець, утікаючи з місця злочину, гинув унаслідок нещасного випадку, зокрема в дорожньо-транспортній пригоді. Деякі після вбивства вчиняли самогубство.

Отже, незважаючи на деякі відмінності, підготовка, вчинення і приховування серійних вбивств на сексуальному ґрунті у різних країнах є майже однаковими. Це вказує на спільність проблем.

Обстановка вчинення злочину (місце і час, знаряддя і засоби).

Зазвичай злочинець обирає вечірній або нічний час, коли немає свідків на вулиці або іншому місці або коли потерпілий перебуває один у будинку. Місце вчинення вбивства – найчастіше безлюдна місцевість чи квартира. Безпосереднім місцем учинення злочину може бути житловий та нежитловий будинок, квартира, зруйновані будинки або ті, що будуються, вулиця, поле, лісопосадки, транспорт (автомобільний чи залізничний), інші місця, куди через різні обставини потрапляє потерпілий, тощо [120, с. 285].

Місцем учинення вбивства на сексуальному ґрунті є певна територія або інше місце, де відбулося суспільно небезпечне діяння і настав суспільно небезпечний наслідок – смерть потерпілого.

Як зазначає В. Ю. Шепітько, місце злочину, як і обстановка, є надзвичайно важливим джерелом інформації, бо воно містить чималу кількість слідів і речових доказів, що визначають напрям розслідування і висунення слідчих версій [120, с. 285].

Вибір місця вчинення злочину залежить від здійснюваної злочинної діяльності та кримінальної поведінки особи злочинця. У спеціальній довідковій літературі зазначено, що під час розслідування багатьох злочинів слід враховувати: а) місце, де відбувалися підготовчі дії до злочину; б) місце безпосереднього вчинення злочину; в) місце, де залишені сліди (у широкому розумінні) злочинного посягання; г) місце приховування слідів злочину, знарядь і засобів його вчинення, предмета злочинного посягання [161, с. 184].

Важливе значення має місце, де відбувалися підготовчі дії до вчинення злочину; місце вчинення вбивства; місце, де залишені сліди злочинного посягання; місце приховування слідів злочину, знарядь і засобів його вчинення. Під час установлення місця вчинення злочину слідчий вивчає матеріальні сліди (сліди транспортних засобів, рук, ніг тощо), шляхи підходу злочинців до місця події та напрямок, у якому вони покинули місце події. Місце вчинення вбивства дає змогу визначити обстановку, виявити та зафіксувати сліди, що вказують на механізм його вчинення, знаряддя й особу злочинця, виявити «негативні обставини».

Час вчинення вбивства – певний відрізок (проміжок) часу, протягом якого відбувається суспільно небезпечне діяння і настають суспільно небезпечні наслідки у вигляді смерті потерпілого.

Під час розслідування вбивств слідчий повинен визначити час події злочину; встановити часові зв'язки між обставинами вчинення злочину та іншими обставинами; з'ясувати черговість учинення певних дій і їх тривалість; час утворення слідів тощо. Інформацію про час учинення злочину можна отримати під час дослідження трупа потерпілого; фізичних слідів, які залишені потерпілим та злочинцем (сліди рук, ніг тощо); виділень людського організму (крові, слини); предметів, що належали злочинцеві та потерпілому.

Слідчий самостійно або за допомогою фахівця може встановити час учинення злочину. Зокрема, судово-медичний експерт або лікар під час огляду трупа на місці його виявлення за характером трупних явищ може визначити давність настання смерті потерпілого [188, с. 36].

Під час готування до вбивства злочинець обирає пору року, місяць, день тижня та години дня.

Наші дослідження засвідчують, що на території міст чималу кількість злочинів вчиняють у будь-яких приміщеннях (близько 80%). Зазвичай таким убивствам у приміщеннях передують попереднє знайомство вбивць і потерпілих із подальшим розпиванням спиртних напоїв.

Чимало серійних вбивств на сексуальному ґрунті вчиняють у містах й поза приміщеннями (20%). До них належать: вулиці міста, стадіони, парки, будівельні майданчики, території підприємств і установ, міські лісосмуги та лісові масиви, пустирі, глухі та безлюдні місця, території, прилеглі до міських залізничних вокзалів і автостанцій.

Поза приміщеннями злочинцеві порівняно легше вчинити кримінальні дії з огляду на майже повну відсутність можливих свідків, менше виникає проблем із приховуванням слідів злочину. В такій ситуації спроб приховування вбивства навіть і не робиться, якщо проживання або робота вбивці не пов'язані із місцем, де було скоєно протиправне діяння.

Показники серійних убивств на сексуальному ґрунті у сільській місцевості приблизно такі ж, як і в умовах міста, але з деякими особливостями. Через специфіку інфраструктури сільського регіону вбивства тут вчиняють у таких місцях, як будинок жертви, дачний будинок злочинця, робоче приміщення злочинця, територія агропромислових комплексів, у межах населених пунктів, дороги і прилеглих до них території, відкриті сільськогосподарські угіддя і простори, лісові масиви та лісосмуги.

Значну кількість сексуальних убивств у сільській місцевості скоюють у лісових масивах і лісосмугах (близько 60%). Далі за ступенем спадання: у будинках, що належать жертвам (20%); відкритих сільськогосподарських

угіддях (10%) і місцях, що знаходяться в межах населених пунктів, дороги і прилеглих до них територій (10%).

Якщо розглядати серійні сексуальні вбивства в місті та в сільській місцевості, то майже 10% з них було скоєно в співучасті.

Як і місце, час у кримінальному судочинстві є об'єктом і засобом пізнання інших об'єктів, зокрема й виявлення злочинців.

Проблема «сезонності» не особливо очевидна для багатоепізодних сексуальних убивств. Значна їх частина вчинюється в такі літні місяці, як липень і серпень, а розподіл за рештою пір року має порівняно рівномірний характер.

А. Р. Павлов дослідив понад сто серійних сексуальних убивств та зробив висновок, що такі злочини вчиняються і у місті, і в сільській місцевості, однак дещо більше у місті. 40,6% від скоєних у місті сексуальних вбивств відбувалося у приміщеннях [170, с. 73].

За дослідженням Ю. М. Антоняна, А. А. Ткаченка та Б. В. Шостаковича, місцем вбивства було помешкання злочинця – 17,3%, помешкання жертви – 11,3%. Зазвичай вбивствам у приміщенні передувало знайомство вбивць та потерпілих, з подальшим спільним вживанням алкогольних напоїв. 59,4% «міських» злочинів скоєно на вулицях, стадіонах, будівельних майданчиках, територіях підприємств, в парках, лісових масивах, пустирях та інших глухих місцях [11, с. 244].

За даними дослідження Ю. А. Александрова, найчастіше серійні сексуальні вбивства вчиняють у літні місяці, в інші пори року ці злочини поширені рівномірно. Більшості сексуальних серійних вбивць характерне: застосуванням особливо жорстоких способів вбивства, що завдають надзвичайних мук жертві, глум над трупом та інші цинічні дії [4, с. 95].

Як зазначалося, чимало «міських» серійних сексуальних вбивств вчинено поза будь-якими приміщеннями (59,4%). Домінантне місце тут посідають лісові масиви та лісосмуги. У цих місцях кількість зазначених злочинів найвища (13,5%).

Дещо менше їх учинено на вулицях міст (12,0%). Далі в пустирях і глухих безлюдних місця (10,5%) і міські парки (6,8%). Вбивства, скоєні на стадіонах (3,0%), будівельних майданчиках (3,0%), територіях різних підприємств і установ (5,3%), біля залізничних вокзалів і автостанцій, хоч вони не мають особливого поширення, проте ці злочини вчиняються і тут (5,3%). Показники багатоепізодних сексуальних вбивств у сільській місцевості (за А. Р. Павловим, їх було вчинено 42,1% від загальної кількості) приблизно такі самі, як і в умовах міста, але з деякими відмінностями. Через специфіку інфраструктури сільського регіону вбивства скоюють у таких місцях, як будинок жертви (18,6%), дачний будинок злочинця (1,0%), робоче приміщення злочинця (7,2%), територія агропромислових комплексів (1,0%), у межах населених пунктів (8,3%), дороги і прилеглі до них території (6,2%), відкриті сільськогосподарські угіддя і простори (15,5%), лісові масиви і лісосмуги (40,2%). Як і «міські», «сільські» вбивства можна умовно поділити на ті, що відбулися в закритих приміщеннях і поза приміщеннями, пам'ятаючи водночас, що в селі місце проживання та роботи часто збігаються [29; 203, с. 45].

Час доби також може бути різним. Зауважено, що, якщо вбивство вчиняється поза приміщенням, то воно зазвичай відбувається в нічний або вечірній час. Вбивства дітей у квартирах вчиняються, як правило, в денний час.

Типові сліди серійних вбивств на сексуальному ґрунті.

У криміналістичній літературі як окремий елемент криміналістичної характеристики злочинів визначено «слідову картину» [23, с. 245], «типову слідову картину вчинення злочину» [195, с. 269, 270], «сліди злочину (в широкому розумінні)» [104, с. 47–49] або «типові сліди злочину» [244, с. 332, 333]. «Слідову картину» утворюють обставини і сліди події злочину. Виявлення, їх аналіз, встановлення причинних зв'язків дають змогу сформувати картину події, уявні або дійсні моделі злочину, механізм його вчинення. Дослідження таких слідів і речових доказів може вказати на особу

злочинця, особу потерпілого й обставини події, виявити негативні обставини, сліди приховування злочину [203, с. 189].

Сліди вбивств у криміналістичному розумінні поділяють на: сліди людини – ідеальні сліди (показання свідків, підозрюваного); матеріальні сліди – сліди-відображення (рук, ніг, зубів тощо); сліди-речовини: а) речовини-частки (крові, волосся, нігтів, шкіри тощо); б) речовини-виділення (слини, потожирові тощо); знаряддя вчинення вбивств та їх сліди – випадкові предмети (палиця, камінь, шматок арматури); спеціально виготовлені та пристосовані знаряддя (пістолет, загострена арматура тощо); побутові предмети (ніж, сокира, викрутка тощо); засоби, які використовуються під час вчинення вбивств: транспортні засоби; засоби, що застосовують під час мордування потерпілого, тощо; предмети, які викрадає вбивця (гроші, вироби із дорогоцінних металів (ювелірні прикраси тощо), годинники тощо); інші матеріальні сліди (грунтового, рослинного походження тощо) [161, с. 115].

Типовими слідами вбивства на сексуальному ґрунті є:

- труп потерпілого;
- тілесні ушкодження на ньому;
- стан одягу трупа;
- знаряддя та засоби злочину (їх частини);
- сліди крові, сперми, рук, ніг, зубів злочинця і потерпілого;
- сліди боротьби, що виявлені на місці події та на тілі, одязі потерпілого;
- сліди транспортних засобів, знарядь учинення злочину;
- частини одягу;
- мікрооб’єкти тощо.

Під час розслідування вбивств на сексуальному ґрунті слідчий часто стикається зі ситуацією, коли очевидних слідів злочину немає, невідомо, хто його вчинив. Також може не бути відомостей про місце, час убивства, особу потерпілого, місце приховування трупа тощо. Встановлення особи

потерпілого також не допомагає слідству, оскільки стійкого зв'язку із злочинцем немає.

Тому під час розслідування зазначених злочинів особливого значення набувають не лише сліди з погляду трасології – відбитки, накладення й інші їх різновиди, а й сліди злочину загалом (будь-які зміни середовища, що виникають у результаті вчинення злочину).

Будь-який злочин залишає сліди – це «закон» криміналістики, і на їх пошук завжди мають бути орієнтовані слідчий, спеціалісти, експерти, оперативні співробітники [29, с. 76]. Вбивства на сексуальному ґрунті також залишають сліди. Іноді їх багато, причому очевидних, завдяки яким розкривають злочини. Своєчасне встановлення, викривання винного припиняє подальшу злочинну діяльність, і одиничне вбивство не переростає в серію. Однак загалом для вбивств на сексуальному ґрунті, вчинюваних в умовах неочевидності, характерна відсутність слідів, що вказують на особу злочинця. Часто огляд місця події і трупа є безрезультатним. Причин декілька: невміння виявити сліди або відмова від їх пошуку, зважаючи на передбачувану безперспективність, відсутність спеціалістів, науково-технічних засобів. Як указує П. П. Іщенко, невиявлення слідів на місці події стало звичним явищем, тоді як їх повна відсутність – винятком [95, с. 46–48]. Іноколи сліди, які вдається виявити та вилучити, втрачаються внаслідок недбалості чи непрофесійності. Таких випадків у слідчій практиці чимало. Порухення вимог кримінального процесуального закону під час фіксації слідів, їх вилучення унеможлиблює їх використання як доказів. Належно оглянути труп на місці події вдається не завжди, адже цьому, наприклад, можуть перешкоджати несприятливі погодні умови тощо. У таких випадках огляд доцільніше провести в судово-медичній установі. Проте транспортування трупа в морг у низці випадків триває декілька годин (до шести), і за таких умов про збереження слідів не може йтися. На схожу обставину вказувалося неодноразово. Окрім цього, М. Б. Вандер [52, с. 4]

і А. Я. Целіщев [237, с. 11] зазначають, що традиційних слідів може не бути через об'єктивні причини. Насамперед це характерно для великих міст.

Необхідно акцентувати, що найчастіше за характером пошкоджень одягу жертви можна довідатися про: мотиви позбавлення її життя; характер насильницьких дій за спроби вчинити з жертвою дії сексуального характеру; ступінь опору жертви; послідовність дій злочинця; характер сексуальних дій злочинця; активні й пасивні переміщення жертви або її трупа після або під час сексуальних дій; знаряддя, яким заподіяно пошкодження одягу. Під час з'ясування мотивів учинення вбивства важливо встановити наявність і характер ушкоджень статевих органів і прямої кишки жертви [205, с. 44].

До ознак, які також указують на сексуальний характер учиненого вбивства, можна віднести: виявлення трупа людини з тієї категорії громадян, які найчастіше стають жертвами сексуального насильства; характерні місця вчинення сексуальних убивств, а також виявлення на тілі жертви слідів нігтів і зубів. Усі виявлені трупи з такими ознаками повинні викликати підозру про заподіяння насильницької смерті.

Якщо труп виявлено у під'їзді багатоквартирного житлового будинку, то за відсутності охорони наявні сліди можуть бути знищені впродовж 30 хв. Одночасно можуть з'явитися нові, такі, що не стосуються злочину.

Якщо труп витягнутий із води, землі через рік і більше після вбивства, у разі виявлення його частин без упаковки, будь-які сліди виявити неможливо. Невідомо, де і коли скоєно вбивство, яка причина смерті, немає жодної розшукової інформації про злочинця. Слідчий, що виїжджає на місце події, має бути готовий до того, що там не виявиться традиційних слідів – слідів рук, ніг, транспортних засобів. Але саме такі обставини зобов'язують його найретельніше оглянути труп, його частини, саме місце події, яким би воно не було.

Якщо місцем виявлення трупа був водний басейн (річка, озеро, водойма), то має бути оглянуто місце ймовірного скидання трупа.

Слідча практика доводить, що сліди виявляють й за найнесприятливіших умов. Якщо ж огляд місця події зводиться до огляду трупа, а слідчий пише протокол із слів фахівця в сфері судової медицини, то очікувати вагомих результатів від такої слідчої дії не можна. Має бути зроблено все, щоб під час огляду місця події отримати розшукову і доказову інформацію. Якщо немає очевидних слідів, є мікрослідів, мікронакладення, а це – один із найбільш перспективних напрямів у криміналістиці. Мікрочастки дуже стійкі в зовнішньому середовищі, й їхньою особливістю є неможливість повного знищення. На думку спеціалістів, вони можуть здебільшого бути виявлені й, дослідивши їх, можна отримати інформацію стосовно усіх елементів складу злочину.

В одному кримінальному провадженні труп зґвалтованої й убитої жінки два тижні пролежав у воді під льодом. Проте на одязі потерпілої вдалося виявити текстильні мікрволокна – нашарування. Злочинець після вбивства свій одяг виправ, але і на ньому залишилися сторонні волокна – накладення. За допомогою експертних досліджень доведено, що на одязі потерпілої є волокна одягу злочинця, і навпаки [125, с. 78].

Отже, для вбивств на сексуальному ґрунті характерна відсутність так званих традиційних слідів, і ця обставина зумовлює активний, цілеспрямований пошук слідчим мікрослідів, які зазвичай є на місці події й на трупі. Якщо слідчий висунув версію про вбивство на сексуальному ґрунті, то йому необхідно знайти сліди, які її підтверджували б. Іноді характер злочину очевидний, оскільки його визначають за станом одягу потерпілої, позою трупа, локалізацією тілесних ушкоджень тощо. В інших випадках мотив не зрозумілий. Найхарактернішими слідами вбивств на сексуальному ґрунті є: відділення голови, інших частин тіла, вичленення внутрішніх органів, які злочинець забирає з собою; множинність поранень, насамперед у ділянці грудної клітки і статевих органів; розкрадання предметів жіночого туалету, одягу, зокрема дитячого, іграшок, інших

нецінних предметів; пошкодження одягу, взуття; ритуальні дії на місці події з трупом; оголення трупа, надання йому певних поз.

Важливе значення має аналітична робота із слідами у справах про нерозслідувані вбивства на сексуальному ґрунті. Вона може виявити серійний характер злочинів. Іноді очевидно, що вбивства відбуваються за певним стереотипом і їх скоює одна людина. В інших випадках складно виявити наявність одних і тих самих слідів у злочинах, в яких чимало зовнішніх відмінностей. Слід пам'ятати, що одне вбивство не може бути точною копією іншого. Їх може розділяти значний інтервал у часі, кількість ударів (ножових) також не збігається та й не може збігатися. Відмінності простежуються і в об'єкті злочинного посягання. Водночас, якщо це серійні вбивства на сексуальному ґрунті, то має бути щось загальне, що їх об'єднує.

Особа злочинця, який вчиняє вбивство на сексуальному ґрунті.

Зазвичай учені-криміналісти розглядають особу як носія сукупності даних про соціально-демографічні, психофізичні, психологічні, біологічні й інші особливості суб'єкта, його виробничу, побутову, соціально-правову і суспільно-політичну характеристики [69, с. 44].

В. Ю. Шепітько особу злочинця трактує як елемент криміналістичної характеристики злочину, що відображає сукупність психологічних властивостей, притаманних для осіб, які вчиняють злочини. Вивчення особи злочинця містить дослідження психологічних механізмів протиправної поведінки, мотивацій різних видів злочинів, ролі та співвідношення індивідуально-психологічних і соціально-культурних чинників у формуванні особи злочинця й протиправної поведінки, впливу на нього стійких і ситуативних психічних станів [161, с. 617].

Взаємозв'язок способу вчинення злочину й особи злочинця підкреслюють чимало вчених-криміналістів. Так Л. Л. Каневський зазначив, що під час вибору способу скоєння злочину деякі з психологічних властивостей особистості (характер, навички, звички тощо) є детермінуючими [98, с. 81].

Поняттям «особистість» у науковій літературі прийнято позначати сукупність характерних властивостей та особливостей, які визначають людину як соціальну істоту і водночас найбільшою мірою виражають її індивідуальність і неповторність [63, с. 7].

Особистість є об'єктом дослідження майже всіх юридичних наук: кримінального права та процесу, кримінології, криміналістики й юридичної психології [70, с. 4]. Криміналістичне вивчення особистості злочинця проводиться з метою отримання необхідних даних для успішного розкриття злочину, вибору та застосування найбільш ефективних тактичних прийомів тощо.

Результати дослідження засвідчують, що серійні вбивства на сексуальному ґрунті вчиняють чоловіки. Вік злочинців є таким: неповнолітні – 7%, від 18 до 40 років – 60%, від 40 до 50 років – 30%, старші 50 років – 3%.

Сексуальні вбивства вражають протиприродністю, «психічною ненормальністю», патологічністю. Можна виокремити «маскуючого» і «раптового» злочинця, «душителя» (який вчиняє вбивство шляхом задушення або удавлення) та різника («потрошителя») (котрий скоює вбивство шляхом завдання колото-різаних поранень) [235, с. 71–74].

У механізмі «серії» сексуальних вбивств наочно виявляються особливості дій – «почерк» злочинця, зумовлені особливостями його особистості. Спосіб вбивства залишається незмінним протягом усієї злочинної діяльності й він пов'язаний із особою злочинця. Спосіб вбивства є необхідним елементом отримання сексуального задоволення. На нашу думку, особливе криміналістичне значення для організації розслідування та попередження серійних сексуальних убивств має класифікація серійних сексуальних вбивць за способом скоєння злочинів, запропонована Ю. М. Антоняном, який поділяє всіх серійних сексуальних вбивць на дві великі групи: «душители» та «різники». «Душителі» – це ті, які душать потерпілих, а «різники» завдають їм ушкодження колючо-різучими предметами, зазвичай ножами [13, с. 121].

Серед «душителів» можна виокремити три групи вбивць, які вчинюють такі дії:

- удушення без заподіяння тілесних ушкоджень;
- удушення із заподіянням тілесних ушкоджень у статевій сфері;
- удушення із заподіянням тілесних ушкоджень не в статевій сфері [13, с. 121].

Для вбивць першої групи найхарактернішими є такі риси: ці вбивці зазвичай одружені, мають дітей, у них наявні психічні захворювання; за правило, ці особи ведуть відлюдкуватий, відокремлений спосіб життя; схильні до колекціонування, культуризму; жертвами цих вбивць в основному є жінки старші 18 років.

Вбивць-«душителів» другої групи характеризує наявність порівняно високого рівня освіти; схильність до широких контактів із оточенням; використання автомобілів під час учинення злочинів; жертвами цих злочинців зазвичай є діти віком до 12 років.

Характерними ознаками вбивць третьої групи є несексуальна агресія, спрямована проти однолітків, тварин; часті контакти з дітьми; наявність гордовитих ідей.

Серед «різників» можна виокремити дві групи вбивць:

- які вчиняють злочини із заподіянням тілесних ушкоджень жертві в статевій сфері;
- які вчиняють злочини із заподіянням жертві тілесних ушкоджень не в статевій сфері [13, с. 121].

Характеризуючи злочинців із першої групи, можна виокремити такі їх особливості: зазвичай це одружені люди, в яких є діти. Це жителі міста, якоюсь мірою заподіяння жертві тілесних ушкоджень у статевій сфері обумовлено впливом міського середовища, оскільки воно загострює й активізує сили, спрямовані на відчуження та приниження соціальної ролі вбивці, що тягне неспроможність, відсутність сили і влади. Способом вирішення цієї неспроможності для злочинців є фізичне знищення

і позбавлення інших людей ознак статі. Характерною для цих злочинців є наявність високого освітнього та кваліфікаційного рівня. Зазвичай це особи з некрасивою, відразливою зовнішністю, агресія яких спрямована на людей.

Другу групу вбивць-«різників» характеризує те, що переважно це неодружені особи, схильні до численних контактів із людьми. Ці особи зазвичай не працюють, перебувають на утриманні, не мають будь-яких захоплень. Для них характерне спрямування агресії на тварин, що є формою уникнення та заміщення прямої агресії, спрямованої на людей.

Усі наведені ознаки, що характеризують серійних сексуальних убивць, вельми різноманітні й тому на прикладі однієї з основних ознак – сімейного становища можливо відтворити найвірогідніший портрет розшукуваного злочинця, використовуючи відому інформацію про спосіб вбивства, особливості ушкоджень, завданих жертві.

Л. Г. Відонов один із перших займався криміналістичним вивченням особи серійного вбивці. Вчений дослідив, що вік сексуальних вбивць становить від 15 до 59 років. Чимало з них були засуджені 1–6 разів. Зазвичай це грубі, жорстокі люди з аморальною поведінкою. які переважно мають фізичні та розумові відхилення. Як зазначає Л. Г. Відонов, вбивства загалом скоюють особи віком від 10 до 88 років, а найбільше вчиняють особи віком від 16 до 70 років [61, с. 40–41, 58–59]. Зауважимо, що характер вбивства, поєднаного із зґвалтуванням, не завжди очевидний. Тому розширюється віковий діапазон злочинця. Л. Г. Відонов також вказує, що серед вбивць, як виняток, є сексуальні маніяки, однак науковець це поняття не розкриває, їхньої характеристики не дає.

Дослідження Л. Г. Відонова є вагомими, оскільки вони ґрунтуються на результатах вивчення чималої кількості кримінальних проваджень. Однак, на нашу думку, багато його висновків є спірними, насамперед щодо зв'язку злочинця і жертви, негативної характеристики особи злочинця тощо. Фахівці Державного наукового центру склали своєрідний портрет серійного гвалтівника. Так, із них 70% є мешканцями міста; їхня професія зазвичай

пов'язана з людьми; захоплюються агресивними видами спорту. Маніяки часто займаються колекціонуванням. Узагальнивши психологічні особливості, насамперед зауважують на такі їх ознаки, як своєрідна відлюдкуватість, низька статева потенція, задоволення від сексуальних фантазій і кривавих мрій (останні призводять до емоційної розрядки) [134, с. 24].

Водночас Ю. М. Антонян, А. А. Ткаченко, Б. В. Шостакович вважають, що віковий діапазон серійних злочинців є ширшим – від 18 до 55 і більше років [11, с. 246]. Особливо активні злочинці у 26–35 років. У цьому віці скоєно понад 50% убивств. 60% злочинців мали середню спеціальну освіту, 10% – вищу, 10% – закінчили середню школу і 10% мали неповну середню освіту. 80% із них працювали, 5% були особами з інвалідністю внаслідок психічного розладу, 4% – особами без визначеного місця проживання та зайняття. 50% перебували у шлюбі, мали дітей і сім'ю. Зазвичай вони не засуджені, 85% серійних сексуальних вбивць судово-психіатричною експертизою були визнані осудними. Ці злочинці у психіатричних лікарнях ніколи не лікувались, на обліку в психіатричних диспансерах не перебували, по допомогу до сексопатологів не звертались. У 25% цієї категорії взагалі не виявлено жодних психічних відхилень.

Суттєвим чинником для об'єднання способів учинення вбивств у «серію» є і так званий «автограф» – один із елементів злочинного «почерку». Це своєрідна «візитка» злочинця. Жертви можуть змінюватися, «автограф» – ні.

Важливе значення під час розслідування має встановлення мотивів злочинної поведінки. Звичайно, вони нерозривно пов'язані зі встановленням пом'якшуючих та обтяжуючих обставин, а так само причин і умов, що сприяють учиненню серійних сексуальних убивств. На основі вивчення мотивів сексуальних злочинів створюються ширші можливості для аналізу, прогнозу та попередження цих небезпечних злочинів. Аналіз тенденцій злочинності за кримінологічною мотивацією видається перспективним і підлягає розвитку і вдосконаленню.

Викликає занепокоєння те, що згідно з результатами вивчення цього виду кримінальних проваджень встановлено, що 40,2% злочинців притягувались до кримінальної відповідальності, з-поміж них 22% були засуджені за статеві злочини. Тому у період відбування покарання злочинцям необхідно надавати психологічну та культурно-виховну допомогу. Це також пов'язане з тим, що більшість сексуальних серійних вбивць застосовували особливо жорстокі способи вбивств, що завдавали надзвичайних мук жертві, глумилися над трупом та вчиняли інші цинічні дії.

Якщо скоюється сексуальне вбивство, пошук винної особи часто здійснюється серед психічно хворих осіб. Це правильний, але не єдиний напрям у розкритті. Слід пам'ятати, що злочинцем може бути особа з будь-якої соціальної групи, життя та поведінка якої не мають ознак психічної аномалії. Вказана обставина визнана вітчизняною та закордонною практикою. Саме тому серійні вбивства складно розкрити [220, с. 319].

Отже, важливе значення мають і загальні положення, які можна допомагали у розкритті серійних убивств, скоєних на сексуальному ґрунті, а також дані наукового дослідження, розроблені положення про типологічні характеристики осіб, що, можливо, скоюють схожі злочини.

З огляду на зазначене, пропонуємо для відбору підозрюваних осіб складати спеціальну схему, куди записувати ту чи іншу інформацію про можливого злочинця. Переважно за їх основу беруться такі пошукові ознаки: вік підозрюваного; стиль життя та зв'язки; деякі ознаки поведінки (схильність до скоєння злочинів або збочення у статевій сфері); група крові; наявність судимостей; схожість за прикметами одягу, зовнішністю; наявність холодної зброї та іншої зброї, яку застосовували під час скоєння злочинів; наявність автотранспорту або можливості його використання; професія і робочий режим; місцеперебування підозрюваного у період скоєння злочину.

Мотивація злочинної поведінки є безпосередньою причиною злочинної діяльності. Цінність даних про мотиви злочинної поведінки полягає в тому, що вони допомагають розкрити внутрішню зумовленість учинків

на індивідуальному рівні, відображають соціальні умови, в яких зростала і формувалась людина.

Мотив – це внутрішнє спонукання до діяльності, суб'єктивний стимул людських вчинків, в якому виявляються рушії особистості, пов'язані із задоволенням її потреб [21, с. 140]. Мотив і мета часто підміняються одне одним, що ускладнює правову оцінку вчиненого злочину [100, с. 56]. На думку Р. І. Сахно, «мотив і мета – не лише самостійні ознаки поведінки особистості, вони взаємозалежні, пов'язані між собою, оскільки мотив реалізується через мету» [198, с. 121].

Доповнюючи висловлені позиції, А. Г. Бабічев зазначає, що мотив злочину спрямовується та координується метою злочину, тому вона в низці складів злочинів закріплюється як конструктивна або кваліфікуюча ознака того чи іншого виду злочину» [17, с. 107]. Є також думка, що «незважаючи на те, що, мотив і мета діяння взаємопов'язані ти взаємообумовлені, це різні ознаки вольового процесу діяльності особи» [133, с. 372].

Водночас А. В. Наумов передбачає, що «по-перше, мотив і мета можуть виступати в якості основних (конструктивних) ознак складу злочину. По-друге, мотив і мета можуть виступати в якості ознак, наявність яких утворює кваліфікований склад злочину (склад злочину при обтяжуючих обставинах). По-третє, мотив і мета можуть бути обставинами, які обтяжують або пом'якшують відповідальність при призначенні покарання» [160, с. 392].

Власну думку щодо співвідношення мети та мотиву злочину має також І. Ю. Гора, який зазначає, що «якщо мотив злочину – це спонукання, то мета – бажаний кінцевий результат злочинної діяльності, якого винуватий досягає, вчиняючи кримінально каране діяння» [74, с. 188].

Слушною є позиція Ю. А. Дорохіна, який передбачає, що «у кримінальному процесуальному законі немає вказівки на мету злочину як обставину, що підлягає доказуванню. Проте потреба встановлення мети впливає з вольового змісту злочинної поведінки суб'єкта – і того,

що суб'єктивним причинам дії у вигляді мотиву завжди відповідає мета самих дій» [81, с. 56].

Знання мотивів не тільки дає відповідь на запитання, чому вчиняються ті чи інші дії, але і в чому їх сенс для цього індивіда, які потреби при цьому задовольняються. Такий підхід до мотиву дає змогу зрозуміти, на що спрямована активність особи, заради чого обрано саме цей варіант поведінки, а не інший, тобто зрозуміти мотив як причину, що визначає спрямованість поведінки. Своєю чергою, таке знання мотивів злочинної поведінки дасть змогу ефективніше запобігати та розкривати злочин.

Проведені нами дослідження стосовно серійних сексуальних убивць свідчать про значну неоднорідність цих правопорушників і за психопатологічними, і за соціальними показниками.

Окремі науковці зазначають головні мотиви сексуальних злочинів: 1) усунення сексуальної напруги; 2) досягнення оргазму; 3) підкорення, бажання принизити жертву; 4) пізнавальний мотив; 5) розважальний; 6) сексуальне самоствердження; 7) наслідування; 8) спосіб компенсації; 9) самоактуалізація; 10) спосіб вирішення міжособистісного або внутрішнього конфліктів. Водночас важливо те, що є кореляція між типом мотивації сексуальної поведінки та мотивами сексуального злочину: для агресивно-егоїстичного (найпоширеніший тип девіантної сексуальної поведінки) – це самоствердження; для генітального – це досягнення оргазму; для девіантнофільного – задоволення девіантного потягу [19, с. 147].

Було встановлено, що початок злочинної садистської активності припадає на молодий вік, до 25 років скоєно більше половини перших убивств. Водночас вік останнього вбивства зміщується до більш зрілого. Очевидно, що вік останнього вбивства наближений до віку арешту злочинця.

Важливими уявляються рольові відносини серійних сексуальних убивць у сім'ї. У половині випадків злочинці займають домінантне становище в сім'ї, а в деяких випадках – підпорядковане. Тобто, припущення про переважання підпорядкованості чоловіка в сім'ях таких злочинців

не отримало чіткого підтвердження. Цікавим для оцінки сімейних відносин є ставлення до власних дітей. Більше половини злочинців до них байдужі або жорстокі. Отже, загалом можна вважати, що є доволі чіткі ознаки порушеної сімейної адаптації.

Одна з головних ознак серійного вбивства – єдність мотиву. Психологами і криміналістами давно доведено, що в основі поведінки серійного вбивці є не один, а переплетення, комплекс мотивів (своєрідність намірів, прагнення отримати насолоду при вигляді страждань і принижень жертв тощо). Окрім того, йдеться не про єдність мотивів поведінки різних типів серійних убивць, а про схожість мотивів поведінки одного і того ж злочинця під час здійснення ним серії злочинів, що і слугує одним із важливих критеріїв розпізнавання на практиці того, що низка вбивств вчинені однією і тією ж особою.

С. Ткач «Пологівський маніяк» служив в армії і працював у правоохоронних органах, навіть став чемпіоном області з важкої атлетики. Суд довів, що він убив 29 осіб, а 30 епізодів залишилися нерозкритими. Жертвами злочинець зазвичай вибирав дівчат віком від 9 до 17 років. Але вперше убив молоду жінку, після чого подзвонив у поліцію. Знаючи практику поліції, С. Ткач не залишав слідів на тілах своїх жертв: знімав із них усі предмети одягу та взуття, знищував докази. Витяг із справи про маніяка свідчить: «Йому властиві такі індивідуально-психічні особливості, як сильно виражений егоцентризм, емоційна холодність, образливість, уразливість, мстивість і нездатність до встановлення тривалих теплих стосунків. А також підвищена злісність, дратівливість і агресивність». Що є дивним, адже С. Ткач був тричі одружений і має чотирьох дітей [55, с. 2].

Для цих осіб характерне поєднання садизму із розладами потягів, які супроводжують їх або передують їм. У деяких є схильність до підпалів (піроманії), яку багато дослідників вважають доволі схожою із сексуальними перверсіями, в інших – до фетишизму, у третіх – до крадіжок. У окремих осіб є розлад потягу у вигляді алкоголізму.

Під час дослідження кримінальних проваджень нами було виявлено, що 85% злочинців визнані осудними. Неосудні – лише хворі на шизофренію, які становлять 15% обстежених осіб. Водночас більше чверті злочинців не виявляють таких психічних змін, які б дали змогу поставити психіатричний діагноз, і експерти розцінюють їх стан як психічно здорових.

Основним виявом парафілії є розлади сексуального потягу, в більшості серійних сексуальних убивць – це садизм. Він є лише у певній частині випадків серійних сексуальних убивств, переважно трапляється сексуальна агресія, яку умовно можна виокремити як підвид або стадію розвитку садизму.

Садизм характеризується появою основних тенденцій із дитинства, їх відображенням не тільки в сексуальних, а й у інших відносинах із людьми; сексуальна агресія з'являється після періоду статевого дозрівання й виявляється найчастіше в статевих діях, насамперед кримінальних.

Психологічна енциклопедія визначає садизм (*франц. sadism*) як статеве збочення, за якого для досягнення статевого задоволення партнеру завдають біль, страждання, приниження тощо [180, с. 311]. Медична енциклопедія доводить, що у садиста сексуальне задоволення досягається шляхом заподіяння фізичних і психічних травм партнеру, жорстокого з ним поводження, які можуть виявлятися у формі мазохізму [146, с. 914]. Мазохізм – одна із форм статевого збочення, при якій статеве збудження досягається внаслідок фізичних страждань або загрозливих життю дій, що заподіюються статевим партнером [146, с. 552].

Слід зазначити, що серійними сексуальними вбивствами не вичерпується весь спектр виявів сексуального садизму. Це лише окремий випадок широкої проблеми, але водночас серійні сексуальні вбивці є найбільш виразною групою садистів. Їх психологічні та психопатологічні вияви є так би мовити основою всіх садистських симптомів, вони найбільш яскраві, а дії їх носіїв настільки небезпечні, що аналіз наявних у них розладів і особливостей поведінки необхідний і для розуміння феномена, і для розслідування та припинення протиправної активності.

У процесі дослідження наукових праць [182, с. 2, 3] і кримінальних проваджень цієї категорії справ визначено криміналістичні ознаки злочинця, який учиняє навмисні вбивства, поєднані із згвалтуваннями, а саме: 1) ознаки, що характеризують біологічні якості вбивці (індивідуальна, групова та генетична приналежність; індивідуальна тотожність; наявність певних біологічних якостей, вікових особливостей, будь-яких захворювань, природних дефектів, патологічних недоліків тощо); 2) ознаки, що характеризують психічні якості вбивці (емоційний стан; психічні особливості; інтелектуальні здібності; механізм перебігу психічних процесів); 3) ознаки, що характеризують фізичний стан убивці (власні: зріст, вага, тілобудова, характеристика ніг, рук, губ, зубів, особливості будови голови загалом чи окремих її елементів – волосся, обличчя, чола, брів, очей, рота, підборіддя, вух, шиї тощо; супутні: особливості одягу, головного убору, взуття, інших речей, які можуть залишитися на місці злочину чи безпосередньо бути при злочинці, сліди; залишені неподалік місця події, тілесні ушкодження, виявлені під час судово-медичної експертизи трупа потерпілої); 4) ознаки, що характеризують функціональні особливості вбивці (хода, яка відображається в русі, пантоміміка, міміка, жести, голос, мова, способи виконання певних дій, рухів); 5) ознаки, що характеризують особливі прикмети вбивці (невідповідність частин тіла, природні чи набуті дефекти, зокрема й анатомічні, притаманні особливості зовнішності).

Зазначених осіб поділено на такі групи: 1) особи з наявними відхиленнями у психіці, відомими оточенню злочинця (статеві збочення, жорстокість); 2) особи з прихованими відхиленнями у психіці (маніакальні схильності); 3) особи, які вчинили злочин на ґрунті ревнощів, у стані алкогольного (часто після спільного вживання спиртних напоїв) або наркотичного сп'яніння; 4) особи, які вчинили злочин у складі групи [182, с. 3, 4].

Особа потерпілого. Однією з найважливіших умов розслідування вбивства на сексуальному ґрунті є якнайшвидше встановлення особи

потерпілого. Це дає змогу вивчити спосіб її життя, коло знайомств, місця постійного перебування й найчастішої появи, а також подію, яка безпосередньо передувала злочину.

У ст. 55 КПК України зазначено, що потерпілим у кримінальному провадженні може бути фізична особа, якій кримінальним правопорушенням завдано моральної, фізичної або майнової шкоди, а також юридична особа, якій кримінальним правопорушенням завдано майнової шкоди.

О. Н. Колениченко та В. О. Коновалова вказують, що, по-перше, простежується певна вибірковість у діях злочинця, яка засвідчує взаємозв'язок між особливостями особи потерпілого (потерпілої) та злочинця. По-друге, наявність і характер зв'язків та стосунків між потерпілим і злочинцем впливають на мету, мотив, місце, час, способи вчинення й приховування злочину [104, с. 44, 45].

Характеристика особистості жертви вбивства на сексуальному ґрунті дає змогу слідству встановити коло осіб, які могли бачити жертву незадовго до вчинення вбивства, маршрут проходження до місця нападу на неї, прикмети злочинця, межі проведення слідчих (розшукових) дій та негласних слідчих (розшукових) дій, а також скласти психологічний профіль убивці.

Особа потерпілого часто вказує на особу злочинця (зв'язки потерпілого зі злочинцем, характер їхніх стосунків, мотиви вчиненого злочину). Тому вивчення особи потерпілого дає змогу висунути версії стосовно вбивці, мотивів учинення злочину, в окремих випадках щодо віктимної поведінки потерпілого.

Пряме насильство часто стимулюється потребою контролю над жертвою або метою задоволення садистських схильностей. Окрім того, агресія може виражатися у вигляді агресивної вербальної поведінки, образливої мови.

Нерідко під час вчинення вбивства на сексуальному ґрунті відбувається знеособлена взаємодія: злочинець поводить з жертвою не як з особистістю, а лише як з об'єктом, фізичним тілом, суто для задоволення своїх потреб.

Вона може виявлятися у вигляді знеособленої мови, відсутності відповіді на реакцію потерпілої, в несподіваному нападі, зриванні одягу з жертви чи приведенні одягу в безлад. Вбивця не відчуває жалю і йому байдуже, хто стає об'єктом його нападу. Знеособлений контакт із жертвою злочину є особистим виявом загального ставлення злочинця до жінки в повсякденному житті.

З огляду на те, що однією з ознак, які вказують на «серію» у багатьох сексуальних вбивствах, є відомості, що характеризують потерпілих, варто детальніше розглянути питання про жертв серійних сексуальних убивств. Цей елемент криміналістичної характеристики має важливе значення для роботи слідчого з організації розслідування серійних сексуальних убивств.

Жертви злочинів, і насамперед вбивств, давно привертали увагу, оскільки їм належить певний, а іноді вагомий внесок у механізм скоєння злочину. Поведінка потерпілого може виявлятися в різних формах: активна протидія злочинцеві, нейтральна, а нерідко і віктимна поведінка [138, с. 46].

Аналіз відомостей про психічний стан жертви, конфліктні відносини з близькими чи іншими особами дає змогу висунути версії про причинні залежності між такими елементами криміналістичної характеристики, як особа потерпілого та злочинця. З психоаналітичних позицій схильність стати жертвою може бути пояснена несвідомим відчуттям провини або сорому та бажанням бути покараним, або як результат об'єктивних цілей, що призводять до пасивності суб'єкта. Нарешті, віктимність може відображати риси садомазохістського характеру і бути притаманна йому.

Найчастіше жертвами вбивств на сексуальному ґрунті стають: 1) діти (і чоловічої, і жіночої статі) (33%); 2) люди похилого віку (11%); 3) особи, які ведуть аморальний спосіб життя й безладне статеве життя, займаються проституцією (66%).

Наприклад, А. Чикатило – один із найвідоміших серійних вбивць, радянський «Джек-різник» – народився на Сумщині. Він у період із 1978 р. по 1990 р. убив, за різними даними, від 53 до 65 чоловік. Серед них:

21 хлопчик віком від 7 до 16 років, 14 дівчат від 9 до 17 років, 17 дорослих дівчат і жінок [130, с. 1].

Збирання й аналіз інформації, що стосується особи потерпілого, її способу життя, поведінки тощо, може зумовити висунення версії про особу злочинця та віднесення її до кола підозрюваних осіб [22, с. 86].

О. А. Баригіна та В. І. Майоров намагалися розробити криміналістичну характеристику з диференціації осіб потерпілих, які були жертвами серійних убивств на сексуальному ґрунті, й запропонували таку типологію: 1) потерпілі, неспроможні адекватно оцінювати віктимність ситуації, що передувала злочину. До них можна віднести дітей та осіб із психічними вадами; 2) потерпілі, здатні адекватно оцінювати небезпеку ситуації, що передує злочину, але, оскільки злочинець є їхнім знайомим чи родичем, не припускають настання кримінальних наслідків; 3) потерпілі, які перебувають у своїх будинках, зазвичай у сільській місцевості, й піддані нападам, які інколи супроводжуються пограбуванням жертв або, навпаки, спершу вчиняють розбій, який переходить у зґвалтування та сексуальне вбивство; 4) потерпілі, здатні адекватно оцінювати віктимність ситуації, що передує злочину, але з тих чи інших міркувань нехтують заходами особистої безпеки. До цієї групи передусім належать жінки, чиї маршрути пересування були у безлюдних місцях, у пізній час без супроводження тощо; 5) потерпілі, здатні адекватно оцінювати віктимність ситуації, що передує злочину, але своєю поведінкою сприяли трагічній розв'язці. Це стосується жінок, які легко встановлюють контакт із незнайомими людьми, а також ті, які перебували у стані сильного алкогольного сп'яніння [21, с. 87, 88].

Отже, для ефективного розслідування серійних убивств на сексуальному ґрунті потрібно розробити криміналістичну характеристику зазначених злочинів, яка необхідна для ретельного планування розслідування на основі вивчення криміногенних умов, що спричиняють поширення такої злочинності, зробити науково обґрунтовані висновки і запропонувати рекомендації, спрямовані на вдосконалення тактики проведення слідчих (розшукових) дій і негласних слідчих (розшукових) дій.

Висновки до першого розділу

1. Здійснено дослідження поняття серійного вбивства на сексуальному ґрунті й встановлено, що його почали вживається 70-х рр. ХХ ст., але це поняття характеризували неоднозначно. Так, терміни «серія» або «серійність» у СРСР визначали як вчинення одним злочинцем або однією злочинною групою двох і більше однотипних або однорідних вбивств на конкретній території й протягом деякого часу, які пов'язані спільним мотивом. Учені США визначали серійні вбивства як щонайменше три вбивства, скоєні за певний час у різних місцях за одним мотивом та одним способом. Водночас сексуальне вбивство характеризують як жорстоке насильство, пов'язане з тілесними ушкодженнями.

Особливістю розслідування серійних убивств на сексуальному ґрунті є використання окремої криміналістичної методики, яка розроблялася зарубіжними та вітчизняними вченими. Одними з перших, хто зауважив на проблему розкриття та розслідування серійних вбивств, учинених на сексуальному ґрунті, були психіатри, кримінологи і психологи. В процесі вивчення наукових досліджень встановлено, що в ХХ ст. практиками та науковцями розроблено окрему методику розслідування вбивств, зокрема серійних вбивств на сексуальному ґрунті, яка відповідала вимогам КПК України 1961 р. У період Незалежності України науковці визначили окремі методики розслідування серійних вбивств на сексуальному ґрунті, які охоплюють такі основні елементи: поняття та криміналістичну класифікацію сексуальних убивств; відомості про особу злочинця та предмет безпосереднього замаху в структурі криміналістичної характеристики сексуальних убивств; спосіб учинення злочину тощо. Однак необхідно зазначити, що більшість робіт виконано до прийняття нового КПК України (2012 р.), який вніс суттєві зміни в діяльність оперативних підрозділів і органів досудового розслідування, а в роботах, які виконано після 2013 р., не враховано, що серійні вбивства на сексуальному ґрунті, зазвичай (90%)

розслідуються під час проведення слідчих (розшукових) дій і негласних слідчих (розшукових) дій, які авторами не досліджено й потребують окремого розроблення.

2. Для ефективного розслідування серійних вбивств на сексуальному ґрунті потрібно розробити криміналістичну характеристику зазначених злочинів, яка необхідна для ретельного планування розслідування на основі вивчення криміногенних умов, що спричиняють поширення такої злочинності, зробити науково обґрунтовані висновки і запропонувати рекомендації, спрямовані на вдосконалення тактики розслідування зазначених правопорушень. У підрозділі розглянуто вихідні дані про способи підготовки, вчинення та приховування вбивства; типові матеріальні сліди і можливі місця їх знаходження. Також наведено структуру, динаміку, географію вчинення вбивств на сексуальному ґрунті. Зазвичай сексуальні вбивства вражають своєю зовнішньою протиприродністю, «психічною ненормальністю», патологічністю. Можна виокремити «маскуючого» і «раптового» злочинця, «душителя» (який учиняє вбивство шляхом задушення або удавлення) та «різника» («потрошителя») (котрий скоює вбивство, завдаючи колото-різані поранення). У механізмі вчинення серійних убивств на сексуальному ґрунті наочно виявляються особливості дій – «почерк» злочинця, які зумовлені особливостями його особистості.

Виокремлені відомості про особу вбивці, який учинив вбивство на сексуальному ґрунті, як елемент криміналістичної характеристики дали змогу класифікувати їх за віком, освітою, сімейним станом, правовим статусом, психологічним станом, мотивом тощо. Мотивація злочинної поведінки є безпосередньою причиною злочинної діяльності. Цінність відомостей про мотиви злочинної поведінки полягає в тому, що вони допомагають з'ясувати внутрішню зумовленість учинків на індивідуальному рівні, відображають соціальні умови, в яких зростала та формувалась особистість вбивці.

Зазначені злочини вчиняють особи чоловічої статі, які зазвичай раніше не притягалися до кримінальної відповідальності, 85% серійних сексуальних

убивць судово-психіатрична експертиза визнала осудними. Основним виявом парафілії є розлади сексуального потягу, в більшості серійних сексуальних убивць – це садизм.

Однією з найважливіших умов розслідування вбивства на сексуальному ґрунті є якнайшвидше встановлення особи потерпілого. Це дає змогу вивчити спосіб її життя, коло знайомств, місця постійного перебування й найчастішої появи, а також подію, яка безпосередньо передувала злочину. Найчастіше жертвами вбивств на сексуальному ґрунті стають: 1) діти (і чоловічої, і жіночої статі) (33%); 2) люди похилого віку (11%); 3) особи, які провадять аморальний спосіб життя й безладне статеве життя, займаються проституцією (66%).

Обстановка вчинення серійних убивств на сексуальному ґрунті – це комплексний елемент криміналістичної характеристики вказаного злочину, що охоплює низку власних елементів (час і місце тощо), які впливають на механізм злочину та створюють умови для його вчинення. Дослідження матеріалів слідчої практики дало змогу виокремити найбільш типові місця вчинення зазначених вбивств і час, коли їх було скоєно.

РОЗДІЛ 2

ОСОБЛИВОСТІ ПОЧАТКОВОГО ЕТАПУ РОЗСЛІДУВАННЯ СЕРІЙНИХ ВБИВСТВ НА СЕКСУАЛЬНОМУ ҐРУНТІ

2.1 Типові слідчі ситуації початкового етапу розслідування серійних вбивств на сексуальному ґрунті

Ефективність розслідування вбивства на сексуальному ґрунті безпосередньо залежить від того, чи встановлено всі елементи криміналістичної характеристики вчиненого діяння. Під час установаження одного елемента може бути отримано інформацію про інший елемент або декілька елементів.

Основним завданням початку досудового розслідування є збір якомога повнішої інформації про всі елементи злочину (особу вбивці й жертви, мету й мотив убивства, співучасників вбивства тощо). У разі, коли особу вбивці встановлено, але її місцезнаходження є невідомим, виникає ще одне тактичне завдання – розшук злочинця. Розшук застосовують також під час пошуку трупа вбитого, знарядь убивства, викраденого майна тощо. На цьому й подальшому етапах виконується завдання із складання й коректування плану розслідування, організації взаємодії учасників слідчо-оперативної групи тощо.

Досудове розслідування цієї категорії кримінальних проваджень, охоплює стадії внесення даних в ЄРДР і досудового розслідування. Діяльність у цих стадіях можна уявити як процес розслідування і подати у вигляді схеми: перевірка первинних матеріалів (огляд місця події) і внесення даних в ЄРДР – першочерговий етап розслідування – висування версій – перевірка версій – наступний етап розслідування – завершення розслідування [73, с. 122].

До комплексу початкових слідчих (розшукових) дій і пошукових заходів найчастіше входять такі дії: а) огляд місця події й трупа; б) переслідування й розшук убивці; в) судово-медична експертиза трупа; г) допити очевидців злочину, а також родичів, знайомих і сусідів убитого; ґ) пред'явлення трупа для впізнання; д) затримання, особистий обшук, огляд і допит підозрюваного,

підготовка й пред'явлення підозрюваного для впізнання; е) обшуки за місцем проживання й місцем роботи підозрюваного; є) криміналістичне дослідження речових доказів, виявлених під час оглядів і обшуків [118, с. 535].

Більшість опитаних нами (96%) переконані, що розслідування серійних убивств на сексуальному ґрунті має свої особливості. Значна частина (88%) опитаних вважає, що в організації та проведенні розслідування серійних убивств є складнощі, пов'язані з давністю вчиненого злочину (Додаток А п. 6).

Як засвідчує проведене опитування, саме убивства з сексуальною мотивацією є найбільш складними для розкриття, оскільки пов'язані з приховуванням трупа (56%) (Додаток А п. 6). Аналізуючи розслідування серійних убивств на сексуальному ґрунті, необхідно зазначити, що встановлення та викриття осіб, які їх учинили, залежить від здатності слідчого правильно оцінити слідчу ситуацію, обрати тактичні завдання й запропонувати найбільш оптимальні способи їх виконання.

Термін «слідча ситуація» пройшов тривалий еволюційний процес і, як усі базові поняття, має різні трактування. О. М. Колесніченко та В. Є. Коновалова зазначають, що це характеристика стану розслідування злочину, що визначається наявністю (відсутністю) доказової й оперативної інформації про обставини предмета доказування і компоненти криміналістичної характеристики, обумовлює систему безпосередніх завдань і напрями розслідування [104, с. 64].

Л. Я. Драпкін стверджує, що це динамічна інформаційна система, елементами якої є істотні ознаки й властивості обставин, що мають значення у кримінальному провадженні, зв'язки і відношення між ними, а так само між учасниками процесу розслідування, результати дій сторін, або передбачувані результати [84, с. 28–29].

Найкоротші визначення дано Р. С. Белкіним і В. В. Кириченком. Перший вважав слідчі ситуації сукупністю умов, в яких у цей момент здійснюється розслідування злочину [31, с. 220]. Другий розуміє під нею конкретну обстановку, в якій доводиться працювати слідчому в кримінальному провадженні в кожен конкретний момент [102, с. 4].

І. А. Копилов та А. Ф. Облаков роблять у своїх визначеннях основний акцент на «криміналістичному» аспекті проблеми [110, с. 6; 166, с. 60]. Г. А. Зорін, розглядаючи «ситуації» загалом, зазначає, що вона є системною моделлю, яка має потенційну динамічність [90, с. 103].

Заслуговує на увагу позиція А. С. Шаталова, згідно з якою «слідча ситуація – це насамперед сукупність не суб'єктивних, а об'єктивно існуючих чинників» [223, с. 90]. Цей автор зробив такі висновки:

- встановлені у справі факти й обстановка, в якій відбувається розслідування, не змінюються залежно від суб'єктивної оцінки посадових осіб;

- процес розслідування логічно уявляти у вигляді послідовних переходів від однієї слідчої ситуації до іншої;

- слідча ситуація як криміналістична категорія не може збігатися за обсягом із реальними ситуаціями, що складаються на практиці;

- у слідчій ситуації є тільки один елемент – інформаційний; сукупність відомостей, що характеризують процес розслідування, зокрема й відомості про слідчу ситуацію, створює індивідуальні умови розслідування;

- на основі виявлених групових ситуаційних ознак слідча ситуація повинна бути віднесена до певного типу;

- шляхом вибору криміналістичних алгоритмів, рекомендованих для управління схожою слідчою ситуацією, здійснюється складання та реалізація програм розслідування;

- із погляду розслідування значущими з позиції А. С. Шаталова уявляються два моменти [223, с. 90–101].

По-перше, певна сукупність наявних у справі відомостей створює умови для типізації слідчої ситуації, що склалась.

По-друге, встановлений тип слідчої ситуації обирає мету і сприяє вибору певної програми для її досягнення з паралельним вирішенням певних тактичних завдань. Ця діяльність, на думку вченого, має характер «управління слідчою ситуацією» [223, с. 103]. Це положення відповідає тому, на що вказував Р. С. Белкін, характеризуючи слідчу ситуацію: «... кожна слідча ситуація характеризується і спільними з іншими однорідними

ситуаціями, і особливими, властивими тільки їй рисами. Тому рекомендації методики не можуть бути застосовані механічно, стереотипно; вони потребують урахування ситуації, відповідного коректування, пристосування до умов конкретного акту розслідування, певних зусиль для зміни слідчої ситуації в сприятливий для застосування рекомендацій криміналістичної методики напрям» [30, с. 455].

Варто зауважити, що в криміналістичній літературі поняття і зміст слідчої ситуації належать до дискусійних [25, с. 118–123; 32, с. 17–19]. Порівняльний аналіз дефініцій слідчої ситуації дає змогу дійти висновку, що більшість науковців слідчу ситуацію визначають за одним із трьох критеріїв: 1) як обстановку розслідування; 2) як доказово-інформаційний стан розслідування; 3) як обстановку та стан розслідування [58, с. 6].

В. Ю. Шепітько пропонує розглядати слідчу ситуацію в широкому та вузькому розумінні. У широкому розумінні слідча ситуація є сукупністю всіх умов, що впливають на розслідування та визначають його особливості. У вузькому (більш практично спрямованому) слідча ситуація – це характеристика інформаційних даних, які є в розпорядженні слідства на конкретному етапі розслідування [243, с. 264–265].

Для встановлення і викриття осіб, які вчиняють серійні вбивства на сексуальному ґрунті, важливо правильно визначити тип слідчої ситуації й правильно вибрати відповідну цьому типові програму.

Типи слідчих ситуацій, що виникають на різних етапах розслідування серійних убивств на сексуальному ґрунті, можна класифікувати за декількома підставами [84, с. 28].

Типова слідча ситуація – це обстановка, яка найчастіше виникає в практичній діяльності та визначає особливості методики розслідування (типові слідчі версії, типові завдання, які необхідно виконати слідству, а також методи й засоби їх вирішення) [118, с. 532].

Ефективність розслідування вбивства безпосередньо залежить від того, чи встановлено всі елементи криміналістичної характеристики вчиненого

вбивства. Елементи криміналістичної характеристики, а також їх відображення в криміналістичній характеристиці злочину, мають закономірні зв'язки між собою. Під час установлення одного елемента може бути отримано інформацію про інший елемент або декілька елементів.

За даними опитування, найбільш проблемними під час розслідування сексуальних убивств є такі слідчі ситуації: а) є відомості про вбивство, однак немає трупа (25%); б) виявлено розчленований труп людини (8%); в) немає відомостей про вбивцю, труп виявлений на місці вбивства (18%); г) виявлено залишки людини, встановлено сексуальний мотив убивства (12%); г) немає відомостей про вбивцю, труп виявлено не на місці вбивства (17%) (Додаток А п. 7).

Вивчення матеріалів кримінальних проваджень (кримінальних справ) дало змогу виокремити типові слідчі ситуації початкового етапу досудового розслідування сексуальних убивств і дослідити їх відсоткову поширеність: 1) зникнення людини (вбивство приховане, давнє, але лише передбачуване, тому що труп не знайдено, особа жертви відома, однак невідомі обставини її зникнення) (13%); 2) таємне вбивство, яке супроводжувалося розчленуванням трупа й приховуванням частин тіла (7%); 3) вчинено таємне очевидне вбивство (без інсценування, виявлене одразу або незабаром після вбивства, вбивця невідомий, на місці події виявлено труп невідомого) (36%); 4) вбивство приховане, недавнє, але незрозумілий його механізм (труп виявлено, особа жертви встановлена) (13%); 5) виявлення частини розчленованого трупа (3%); 6) таємне вбивство, розпочате кримінальне провадження за фактом виявлення невідомого трупа (9%); 7) вбивство приховане, давнє, але ймовірне, оскільки не виявлено тіло, а тільки залишки – череп і кістки із залишками одягу (причина смерті невідома, можна припускати і вбивство, і інші причини смерті) (12%); 8) вбивство очевидне (відкрите), вбивця затриманий і особа його відома (7%) тощо.

У процесі дослідження встановлено, що висунення версій при вчиненні серійних вбивств на сексуальному ґрунті є такими: вбивства, вчинені з метою

отримання сексуального задоволення під час його скоєння; вбивства, вчинені з метою придушення опору жертви перед або під час згвалтування; вбивства, скоєні з метою злягання з трупом; вбивства, вчинені для приховання слідів злочину; вбивства, скоєні у відповідь на дії, що розцінюються як приниження.

Розглядаючи цілі та завдання з розслідування серійних убивств на сексуальному ґрунті, варто вказати на погляди деяких авторів щодо цього питання. Так, А. Б. Соловйов зазначає, що на початковому етапі зусилля слідчого насамперед мають бути спрямовані на вирішення трьох завдань, які дають у його розпорядження вихідну доказову інформацію, необхідну для подальшого успішного розслідування: 1) вжиття заходів для встановлення події злочину; 2) виявлення особи, яка вчинила злочин; 3) виявлення та вилучення слідів злочину й інших предметів, що мають значення речових доказів [211, с. 7].

Під час аналізу слідчої практики та вивчення кримінальних проваджень ми зробили висновок, що всі слідчі ситуації (у загальному значенні) можна поділити на дві групи: 1) слідчі ситуації «з трупом», які, своєю чергою, доцільно поділити на слідчі ситуації «з підозрюваним» і «без такого»; 2) слідчі ситуації «без трупа».

1. Слідчі ситуації із виявленням трупом за відсутності інформації про особу, яка вчинила вбивство на сексуальному ґрунті. Типова ситуація – вчинено таємне очевидне вбивство, без інсценування, виявлене одразу або незабаром після вбивства. Вбивця невідомий. На місці події виявлено труп невідомої особи.

На початковому етапі розслідування потрібно: 1) визначити місце вчинення вбивства; 2) встановити зміни на місці події; 3) з'ясувати особу жертви; 4) встановити причини та час настання смерті; 5) з'ясувати механізм дій злочинця; 6) встановити осіб, які перебували (могли перебувати) на місці вбивства або поблизу нього; 7) визначити мотиви та мету вбивства; 8) встановити особу вбивці або ознаки його зовнішності.

Тактичними завданнями є:

1. Ідентифікувати особу вбитого. Це дасть змогу вивчити спосіб життя потерпілого, виявити коло його знайомств, встановити місця постійного

проживання й частоті появи, а також події, які трапилися незадовго до вчинення злочину. Однак певні винятки становлять серійні сексуальні вбивства. Вони найчастіше характеризуються відсутністю зв'язку між жертвою й злочинцем [177, с. 96].

2. Проаналізувати інформацію про місце вчинення злочину, труп жертви та його ложе. Описуючи пошкодження на верхньому одязі жертви, варто зіставити їх із пошкодженнями нижнього одягу й ушкодженнями тіла жертви. За наявності на одязі слідів, схожих на кров, сперму або інші забруднення, доцільно одразу ж вилучити їх і направити для дослідження до експертної служби.

3. Описати ушкодження, виявлені на трупі. Важливо вказати не тільки на наявність їх на тій або іншій частині тіла, а й на відсутність типових ушкоджень. Тому огляд трупа необхідно проводити на місці його виявлення.

4. Під час огляду трупа поза приміщенням варто зважити на наявні в тканині одягу частки ґрунту, трави тощо, які також потрібно вилучити разом із предметами одягу, щоб уникнути втрати або псування під час перевезення трупа в морг. Під час опису ротової порожнини жертви зазначають: наявні ушкодження слизової оболонки рота, цілісність і стан зубів, наявність сторонніх предметів і речовин, відкрита вона чи навпаки.

5. Описати стан статевих органів жінки – їх розвиток, ступінь волосяного покриву, колір слизової оболонки входу в піхву, цілість незайманої пліви, характер виділень із піхви (кількість, колір, вид), ушкодження зовнішніх статевих органів, наявність сторонніх предметів у цій ділянці.

6. Визначити основні заходи слідчо-оперативної групи після прибуття на місце події:

- а) організувати охорону місця події;
- б) попросити всіх сторонніх осіб залишити місце події (на місці події можуть перебувати поняті, працівники оперативного підрозділу та за необхідності технічні працівники (для надання технічної допомоги тощо));

в) з'ясувати, чи є очевидці та інші особи, які першими виявили труп (коли, хто й за яких обставин виявив труп, що відомо про злочинця, а також одержати інші відомості про подію);

г) з'ясувати, які зміни на місці події відбулися з моменту виявлення трупа до приїзду слідчого та дії, які розпочали за цей час працівники поліції;

г) не пошкоджуючи сліди і не змінюючи обстановку, обійти територію місця події для того, щоб сформуванати загальне уявлення про основні сліди вбивства та межу місця події;

д) дати завдання працівникам поліції провести необхідні пошукові заходи;

е) намітити план, порядок і характер дій кожного з учасників огляду місця події [199, с. 12–13].

7. Провести пошукові заходи, зокрема:

а) переслідування злочинця «за гарячими слідами»;

б) виконання оперативної роботи на місці події (спостереження за особами, які зібралися на місці події; опитування присутніх та осіб, які мешкають неподалік або в напрямі зникнення злочинців; огляд найближчих підвалів й інших місць, де могли бути залишені викрадені з місця події речі потерпілої (го) або інші предмети тощо);

в) огляд навколишньої місцевості (двори, парки, ліс тощо);

г) орієнтування інших органів внутрішніх справ про факт учинення сексуального вбивства, прикмети злочинця й (або) викрадене ним;

г) спостереження за підозрілими особами на вокзалах, автостанціях, виїздах із населеного пункту тощо;

д) надання допомоги з викликом і доставкою необхідних свідків;

е) проведення інших невідкладних пошукових заходів [199, с. 13–14].

Невідкладною слідчою (розшуковою) дією є огляд місця події. Автори наукових досліджень з розробки методики проведення огляду місця події підкреслюють, що перша умова ефективності огляду місця події – це його охорона й швидкість виїзду слідчо-оперативної групи. Недотримання цієї вимоги може призвести до знищення невеликої кількості слідів, залишених на місці вчинення злочину [179, с. 22].

У процесі дослідження встановлено, що основними завданнями СОГ під час огляду місця події вбивства на сексуальному ґрунті є виявлення на місці події слідів рук. Їх пошук необхідно розпочинати з трупа й навколишньої обстановки (речей, предметів), а далі на периферії й шляху ймовірного приходу-відходу злочинця. Якщо на трупі були виявлені й вилучені сліди рук, до трупа обов'язково застосовують дактилоскопію. Найперше необхідно досліджувати труп і його місце лежання, наявність на одязі, взутті й тілі жертви нашарувань ґрунтових забруднень і рослинних часток, проби яких повинні бути досліджені експертами.

8. Встановити, чи є місце виявлення трупа місцем учинення вбивства на сексуальному ґрунті.

Це може бути підтверджено такими фактами під час огляду місця виявлення трупа: а) відсутність слідів, які повинні бути, зважаючи на загальну слідову картину злочину (наприклад, відсутність великих калюж крові за наявності на тілі жертви численних поранень); б) наявність слідів, яких не повинно бути (приміром, сліди волочіння трупа, сліди бруду на взутті трупа, яких немає на місці його виявлення, наявність трупних плям там, де їх не повинно бути за цієї пози трупа, тощо). Для кваліфікованого відбору контрольних і порівняльних зразків ґрунту, а також їх фіксації рекомендується організувати виїзд на місце події фахівця із судового ґрунтознавства [101, с. 29].

У процесі допитів та свідків інших слідчих (розшукових) дій (із використанням зображень зовнішності потерпілого) з'ясовується, як і коли невідомий з'явився у цьому районі, як повадився, з ким спілкувався, хто його бачив або міг бачити. Збираються та перевіряються відомості в готелях, гуртожитках, у приватних осіб, у навчальних, медичних та інших установах про те, чи не було зникнення мешканців, пацієнтів, а також випадків неявки прибулих на навчання, лікування або у відрядження. На вокзалах, у відділеннях зв'язку з'ясовують, чи не було фактів небажання отримати багаж із камери схову або пошти. За допомогою засобів масової інформації передається звернення з проханням надати допомогу у встановленні особи невідомого (з використанням зображень або описів його зовнішності).

2. *Типова ситуація* – зникнення людини (немає трупа). Убивство приховане, давнє, але лише передбачуване, тому що труп не знайдено. Особа жертви відома, однак невідомі обставини її зникнення.

Внесення даних у ЄРДР здійснюють на основі заяви про зникнення людини. Вся зібрана інформація повинна допомогти ще до початку розслідування висунути обґрунтовані версії про те, що могло відбутися з безвісти зниклою людиною. Перевірка заяви про зникнення людини також може містити: а) проведення слідчих (розшукових) дій та негласних слідчих (розшукових) дій, спрямованих на визначення маршруту прямування потерпілого; б) встановлення всіх, хто бачив зниклого незадовго до його зникнення (смерті).

Окремі науковці пропонують висувати такі типові початкові версії про причини зникнення: 1) вчинено вбивство; 2) самогубство; 3) зник від родичів; 4) учинив злочин і переховується від правосуддя; 5) помер або перебуває у лікарні під чужим іменем тощо [118, с. 539]. У цій слідчій ситуації а) немає очевидців злочину; б) немає інформації про місцезнаходження трупа, спосіб, мотиви й знаряддя вчинення злочину.

До тактичних завдань розшуку зниклої особи належать такі:

1) виконати дії, спрямовані на розшук зниклого:

– опитати осіб, які мали стійкі зв'язки з розшукуваним (дія спрямована на встановлення інформації про спосіб його життя, характер і звички, взаємини з родичами й знайомими);

– встановити серйозні конфлікти в родині, намір виїхати або піти з дому, а також, чи зникав раніше розшукуваний;

– з'ясувати наміри зниклого на найближче майбутнє, місця відпочинку й відряджень за останні роки, а також захворювання, які могли б призвести до раптової смерті, втрати пам'яті або орієнтування в просторі;

– встановити, які з особистих речей потерпілого були при ньому перед зникненням;

2) вжити заходів, спрямованих на пошук трупа [9, с. 210]. Створення пошукових груп за дорученням слідчого здійснюється карним розшуком

оперативним підрозділом із використанням за необхідності науково-технічних засобів. Для цієї роботи можуть бути залучені додаткові поліцейські наряди (патрульна служба), громадськість, кінологи (з метою «прочісування» території поблизу місця проживання, а також місця останнього перебування жертви);

3) встановити факт вбивства (за допомогою негласних слідчих (розшукових) дій) [9, с. 210]. Необхідно здійснити ретельний огляд останнього місця перебування зниклого, а також прилеглої території [176, с. 68].

У разі виявлення трупа здійснюють огляд місця його виявлення й інші слідчі (розшукові) дії для встановлення особи злочинця.

При вчиненні вбивства на сексуальному ґрунті із застосуванням інших способів приховування трупа (розчленування, спалювання, втоплення тощо) застосовують аналогічно методика розслідування вбивства за відсутності підозрюваного.

Наприклад, при розчленуванні трупа у процесі огляду його частин обов'язково вказують, де кожна з них було виявлено. Під час цього стосовно кожного місця наводяться відомості, що його характеризують (кліматичні, температурні тощо, наприклад, глибина поховання в ґрунт або занурення в рідину), відстань між частинами трупа, на чому вони розміщені. Крім того, зазначається, чи всі частини трупа виявлено. Якщо не всі – вказують ті, яких немає. Слідчий повинен вивчити слідову картину навколо місця виявлення кожної частини трупа (сліди ніг людини, тварин, транспортних засобів).

Якщо був виявлений труп, упакований у певний матеріал (ящик, валіза, згорток), також необхідно ретельно оглянути, обміряти, описати та сфотографувати пакування до його розкриття. Окремо слідчим вивчаються та фотографуються вузли, що наявні на пакувальній мотузці, шпагаті; під час цього вони не розв'язуються – матеріал необхідно охайно розрізати осторонь від вузла, а потім стягти (прошити) його ниткою.

Ретельно зібрані відомості дають змогу установити спосіб убивства й висунути обґрунтовані версії про час і можливе місце вчинення вбивства (розчленування трупа). Найпростіше це робити, якщо проведено атрибуцію трупа. Крім того, висуваються й перевіряються версії про особу вбивці. Найчастіше таким виявляється родич або близький знайомий. Версія перевіряється оглядами й обшуками, мета яких – виявлення слідів убивства й розчленування трупа.

При слідчій ситуації, коли виявлений труп і є інформація про особу, яка вчинила вбивство на сексуальному ґрунті, й вбивця затриманий і його особа відома, на початку розслідування встановлюється мета та мотив, а інколи форма вини. Можуть бути невстановлені й співучасники. Трапляється, що не відомо, чи були дії, які заподіяли смерть, протиправними (наприклад, при необхідній обороні). За цієї ситуації необхідно негайно провести слідчий експеримент (ст. 240 КПК України), під час якого перевірити версію про необхідну оборону та встановити інші обставини вчинення злочину. Під час цього потрібно зважати на різноманітні цілі самообмови. Наприклад, спроба уникнути більш важкого покарання за вчинення вбивства в групі або взятим провину родича чи співника. В цьому разі важливе значення має дослідження тіла, а також речей підозрюваного, які знаходилися при ньому в день убивства.

Отже, необхідно зазначити, що ретельне вивчення речових доказів дає змогу встановити справжню кількість жертв убивств на сексуальному ґрунті. Цю інформацію можна отримати із ран на тілі жертв, зарубів на предметах у житлі злочинців, із щоденників, записок, блокнотних записів, із кількості вилучених предметів (хрестиків, кулонів, сережок, перснів), викрадених у жертв. Сексуальні вбивці іноді колекціонують предмети, які належать жертвам, – сексуальні збудники (босоніжки, панчохи, хустки, парасольки, білизну, помаду), а іноді кожну жертву вбивають окремим знаряддям (ножем, мотузкою, металевою арматурою, викруткою тощо), які зберігають у своєму житлі.

2.2 Організація огляду місця події вбивств на сексуальному ґрунті

Кримінальні провадження про серійні вбивства на сексуальній основі, зокрема, є складними тому, що у таких справах слідчі ситуації зазвичай упродовж значного періоду, насамперед на початкових етапах розслідування, вирізняються недостатчею інформації. Чимало елементів предмета доказування виявляються невідомими, а інколи немає навіть окремих непрямих ознак, за яких можна було б сподіватися на їх встановлення. Невідомими часто є особа злочинця, особа потерпілого (потерпілих), мотив злочину, важливі деталі механізму вчинення вбивства. Нестача інформації під час огляду місця події змушує здійснювати активний пошук одночасно за декількома конкуруючими напрямками, висувати багато версій, широко використовувати допомогу оперативних служб.

Невідкладною слідчою (розшуковою) дією при вчиненні вбивств на сексуальному ґрунті до внесення даних у ЄРДР є огляд місця події й трупа.

Відповідно до ст. 237 КПК України, з метою виявлення та фіксації відомостей щодо обставин учинення кримінального правопорушення слідчий, прокурор проводять огляд місцевості, приміщення, речей та документів, а відповідно до ст. 238 КПК України здійснюється огляд трупа.

Фактично ця норма процесуального закону розглядає декілька видів слідчого огляду. Зокрема, йдеться про огляд місцевості, приміщень, а також речей і документів. У конструкції норми закону не згадується про огляд місця події (або місця злочину).

В. М. Тертишник зазначає, що огляд – це слідча дія, яка проводиться з метою одержання доказів шляхом візуального спостереження та дослідження слідів злочину й інших джерел доказової інформації [225, с. 351].

У криміналістиці широко вживають термін «огляд місця події». У цьому разі передбачається вид огляду, який полягає у тому, що слідчий (прокурор) за допомогою своїх органів чуття впевнюється в існуванні та характері фактів, що мають доказове значення [244, с. 201].

Огляд місця події – це огляд (обстеження) певної території або приміщення, в межах яких відбулася подія злочину або виявлені її наслідки [244, с. 203].

Метою огляду місця події є: 1) вивчення обстановки місця події для з'ясування характеру й обставин події; 2) виявлення, збирання, закріплення, попереднє дослідження й оцінювання слідів та інших речових доказів; 3) отримання інформації для висування версій; 4) отримання даних для організації слідчих (розшукових) дій [150, с. 519].

Тактичні прийоми огляду місця події Є. Макаренко визначає як комплекс найефективніших способів дій слідчого, які сприяють чіткому й успішному виконанню завдань огляду з урахуванням конкретних умов, у яких відбулася розслідувана подія. Тактичні прийоми огляду місця події забезпечують встановлення максимальної кількості інформації щодо досліджуваної події, котру містять різноманітні сліди, предмети, зміни в обстановці, «негативні» обставини тощо. До тактичних прийомів огляду місця події належать: правильне визначення меж огляду; вибір найдоцільнішого порядку пересування місцем події під час огляду; вибір послідовності огляду; визначення способів просторового охоплення ділянок місця події, що підлягають огляду; визначення тактичних прийомів дослідження обстановки місця події та її окремих елементів під час огляду помешкань і ділянок відкритої місцевості) [150, с. 532].

Огляд місця події є найскладнішим видом слідчого огляду. Його специфіка полягає у тому, що: 1) огляд місця події має на меті виявлення невстановленого кола доказів, характер яких зумовлений особливостями злочину, способом його вчинення та приховування; 2) під час виявлення тієї чи іншої інформації слідчий повинен вирішити питання про її відношення до розслідуваного злочину та доказове значення [108, с. 49, 50]. Л. В. Віницький зазначає, що огляд місця події необхідний для правильного визначення напрямку розслідування й одержання необхідних доказів; дає змогу ознайомитися з конкретною територією, умовами видимості та чутності, отримати іншу

важливу для розслідування інформацію [60, с. 15]. І. Є. Биховський підкреслює, що огляд місця події належить до неповторних слідчих дій, тому що, на відміну від деяких інших слідчих дій (наприклад, слідчого експерименту, допиту), помилки й упущення, допущені під час провадження первинного огляду місця події, дуже часто не можуть бути виправлені під час повторного огляду [35, с. 18]. О. А. Леві зазначає, що від успішного проведення огляду часто залежить розкриття злочину й увесь хід подальшого розслідування. Нерідко це єдине джерело отримання речових доказів.

Результати огляду дають змогу з'ясувати механізм події, намітити способи пошуку злочинця [135, с. 3].

Огляд місця події має важливе значення й під час розслідування вбивств. У криміналістичній літературі достатньо розглянуто питання проведення огляду місця події під час розслідування вбивств [66, с. 176–190; 185, с. 33–107; 202, с. 52–69].

Якщо йдеться про огляд місця події у справах про вбивства на сексуальному ґрунті, то його мета потребує детальної диференціації. Так, до обставин, що мають значення для розслідування злочину, а отже, і що визначає цілі огляду місця події, можна віднести такі:

а) безпосереднє вивчення слідчим трупа сукупно і комплексно з обстановкою місця події;

б) виявлення слідів, що вказують на застосування насильства, фіксація цих слідів у протоколі;

в) виявлення об'єктів і слідів, які змогли б встановити особу жертви;

г) виявлення об'єктів і слідів, які б допомогли у встановленні особи й пошуку злочинця;

г) виявлення та вилучення мікроб'єктів;

д) з'ясування обставин скоєння злочину;

е) отримання розшукової і доказової інформації [10, с.78].

Кримінальні провадження про серійні вбивства зазвичай складні у доказуванні й містять великий обсяг роботи, оскільки епізодів убивств

(замахів на вбивства) може бути декілька. Часто злочини охоплюють значний період і їх учиняють у віддалених одне від одного місцях (регіонах). Тому кримінальні провадження такої категорії потребують проведення чималої кількості слідчих (розшукових) дій і оперативно-розшукових заходів, які мають бути підготовлені й проведені в терміни, передбачені законом. З урахуванням вказаних затрат часу на проведення окремих слідчих (розшукових) дій слідчий зазвичай не в змозі виконати всю необхідну роботу й для їх розслідування створюються СОГ.

Начальник територіального відділу Національної поліції організовує своєчасне направлення на місце події СОГ у повному складі. До СОГ в обов'язковому порядку входять: слідчий (старший СОГ), співробітник оперативного підрозділу та спеціаліст-криміналіст. Окрім того, за наявності на місці події трупа (частин трупа) людини, до проведення огляду обов'язково залучається судово-медичний експерт, а також експерти НДЕКЦ відповідної спеціалізації (криміналісти, біологи, балісти) [1, с. 3].

Завданням СОГ є виявлення, фіксація, кваліфіковане вилучення та пакування слідів кримінального правопорушення, речових доказів, встановлення свідків і потерпілих, з'ясування обставин кримінального правопорушення, що мають значення для всебічного, повного і неупередженого їх дослідження та встановлення осіб, причетних до його вчинення.

Керівник СОГ приймає повідомлення про вбивство і виконує такі дії: керує діями слідчих групи; забезпечує якісний огляд місця події, трупа й прилеглої місцевості; організовує координацію початкових слідчих (розшукових) дій і пошукових заходів, що проводяться, вирішує питання про залучення фахівців у сфері виявлення та дослідження слідів злочину, мікрооб'єктів, а також судової медицини і психіатрії, сексології.

Слідчі пошукові групи виконують вказівки керівника СОГ, вживають усіх заходів для швидкого розкриття злочину, збору і перевірки доказів винності особи, яка вчинила злочин. Вони наділені всіма повноваженнями, передбаченими кримінальним процесуальним законом, мають право на ознайомлення з інформацією, отриманою оперативним шляхом.

Керівник оперативно-пошукової групи забезпечує швидке й якісне проведення оперативно-розшукової роботи, виконання доручень керівника СОГ, проведення перевірок за криміналістичними, оперативно-довідковими і оперативно-розшуковими обліками; здійснює обмін отриманою інформацією з керівником оперативно-слідчої групи; координує оперативно-пошукові заходи з виконанням слідчих (розшукових) дій; організовує подальший оперативно-розшуковий супровід розслідування.

Працівники оперативно-пошукової групи виконують свої повноваження відповідно до Кримінального процесуального кодексу України, законів України «Про Національну поліцію», «Про оперативно-розшукову діяльність», відомчих нормативних актів та Наказу МВС України від 07.07.2017 № 575 тощо, що регламентують роботу підрозділів поліції щодо швидкого розкриття та розслідування злочину.

Слідчий керує діями членів СОГ і несе персональну відповідальність за якість проведення огляду місця події. Разом із членами групи, залученими спеціалістами, запрошеними потерпілими, свідками й іншими учасниками кримінального провадження проводить огляд місця події, під час якого в установленому КПК України порядку фіксує відомості про обставини вчинення кримінального правопорушення, вилучає речі й документи, які мають значення для кримінального провадження, та речі, вилучені з обігу, зокрема матеріальні об'єкти, придатні для з'ясування обставин, що підлягають доказуванню. Забезпечує їх належне зберігання для подальшого направлення для проведення експертного дослідження.

Керівник СОГ має право заборонити будь-якій особі залишати місце огляду до його закінчення та вчиняти будь-які дії, що заважають проведенню огляду.

Нами визначено основні завдання СОГ, які необхідно виконати для розслідування серійних убивств на сексуальному ґрунті, що полягають у:

- аналізі оперативної обстановки;
- прогнозуванні місць учинення повторних вбивств;
- висуненні криміналістичних версій, спрямованих на розслідування злочину;

- перевірці криміналістичних обліків;
- роботі з особами, засудженими за аналогічні злочини, які звільнилися з місць позбавлення волі;
- веденні оперативного спостереження за підозрюваними;
- проведенні первинних слідчих (розшукових) дій, спрямованих на закріплення слідів злочину;
- розшуку очевидців злочину й інших свідків;
- розшуку предметів, документів (зниклих при всіх учинених злочинах) або знарядь, використаних під час скоєння кожного із злочинів, що розслідуються, які можуть стати речовими доказами у справі;
- встановленні особи загиблого (загиблих);
- відшукуванні трупа особи, що числиться зниклим без вісті;
- підтримці контактів із засобами масової інформації, спрямованих на профілактику вчинення повторних сексуальних убивств, встановлення очевидців злочинної діяльності, надання допомоги в розшуку злочинців;
- збиранні доказів, спрямованих на встановлення винності осіб, які скоїли злочин;
- затриманні підозрюваного;
- пред'явленні звинувачення і скеруванні справи до суду.

Окрім постійних СОГ, через різні обставини можуть створюватися й тимчасові СОГ. Вони комплектуються із слідчих, криміналістів центральних, обласних центрів, а оперативна група – з найбільш досвідчених співробітників підрозділів кримінального розшуку, оперативних служб і дільничних офіцерів поліції, на території яких зареєстровані епізоди серійних убивств.

Під час створення СОГ має бути вирішено низку організаційних питань, а саме визначено:

- чисельний склад СОГ (85,6%);
- співробітників оперативних служб поліції, які спеціалізуються на боротьбі з певними видами злочинів, необхідних для оперативної групи (77,3%);
- керівника СОГ, який зазвичай має призначатися з-поміж досвідчених слідчих, що входять до групи (88,9%);

– кількість необхідних сил інших служб підрозділів поліції, а можливо, і підрозділів із надзвичайних ситуацій для проведення широкомасштабних розшукових заходів (52,3%);

– основних спеціалістів і експертів для залучення їх з метою огляду місця події та трупа, а також виявлення, фіксації й вилучення слідів злочину (34,4%);

– види технічних засобів і їхню кількість, види залучених транспортних засобів та місця їх розміщення, засоби зв'язку (45,4%) (Додаток А п. 8).

Співробітники оперативної групи, які входять у СОГ, належать до територіальної структури поліції, де вчинено серійні вбивства (на території одного району, різних районів або різних областей). Р. С. Белкін підкреслює, що місцем події у справах про вбивства за наявності трупа або його частин може бути: місце виявлення трупа або його частин; місце спричинення смерті або тілесних ушкоджень, що призвели до смерті потерпілого; місце розчленування трупа. Часто ці місця збігаються, але вони можуть бути й різними. Під час огляду місця події й трупа або його частин у справах про вбивства, а також при огляді окремо виявлених знарядь і засобів убивства, одягу вбитого й інших предметів, дотримуються загальних правил і прийомів огляду місця події, зовнішнього огляду трупа, огляду предметів і документів. Прибувши на місце виявлення трупа, слідчий насамперед за допомогою фахівця – судово-медичного експерта – перевіряє, чи не виявляє потерпілий ознак життя. Якщо вони є, то вживає невідкладних заходів для надання медичної допомоги і відправлення потерпілого до медичної установи. Лише надавши необхідну допомогу або впевнившись, що потерпілий мертвий, можна розпочати огляд [122, с. 256].

Під час огляду необхідно виявити і описати ушкодження на трупі та одязі, а також встановити інші сліди злочинця або його дій. Водночас потрібно зауважити на кількість, локалізацію, взаємне розташування ушкоджень, їх форму і розміри, а також характер країв і кутів ушкоджень. Фіксуються: наявність, розмір і форма слідів у вигляді плям, потьоків, забруднень на одязі або шкірі трупа. Стислі в кулак долоні потрібно розтискати та ретельно оглядати. Наявні іноді в них предмети (дрібні речі, частки ґрунту, камені, волосся, шматки одягу тощо) обов'язково вилучаються

для дослідження. Оглядають і природні отвори тіла трупа. Встановлення, фіксація і правильна оцінка трупних явищ (трупного задубіння, трупних плям, висихання, гнильних явищ тощо) дають змогу робити висновки про час настання смерті, а також про зміни пози трупа, і про час перебування його в певних умовах. Також доцільно вилучити бруд зі взуття, а також з-під нігтів трупа шляхом його зішкрябування або обрізання нігтів.

Під час огляду трупа, як і під час огляду місця події загалом, слід зауважити на негативні обставини. Так, якщо на трупі виявлено великі відкриті ушкодження, а на ложі трупа є лише незначні за розміром сліди крові або їх узагалі немає, можна припустити, що вбивство могло бути вчинене у іншому місці, звідки труп був перенесений на місце його виявлення.

Під час огляду трупа потрібно також зауважити на ознаки сексуального насильства (оголення трупа, відрізання молочних залоз, специфічна локалізація ушкоджень, ушкодження статевих органів тощо). За цією категорією злочинів можливе також виконання злочинцем додаткових дій, окрім позбавлення життя потерпілої особи. Зокрема, такими діями можуть бути – різні посмертні маніпуляції з трупами, залишення їх у характерних позах або в чітко визначених місцях [78, с. 214, 215]. Судово-медичний експерт має надавати допомогу слідчому під час проведення огляду трупа. У спеціальних літературних джерелах зазначено, що лікар-спеціаліст у галузі судової медицини під час огляду трупа на місці його виявлення зобов'язаний установити і повідомити слідчому для внесення до протоколу дані, зокрема, про: позу трупа, положення кінцівок, різні сліди, предмети, що знаходяться на трупі, навколо нього і під ним, стан поверхні, на якій перебуває труп; положення одягу на трупі та його стан, наявність слідів, схожих на кров і виділення (під час огляду одяг із трупа не знімають, лише розстібають і припіднімають, про що роблять відповідний запис у протоколі); стать, приблизний вік, статуру, колір шкірних покривів; стан зіниць, рогівок, оболонок очей, стан природних отворів (наявність сторонніх предметів, виділень тощо); особливі прикмети (фізичні недоліки, рубці, татування тощо); наявність ранніх трупних явищ із вказанням часу їх

дослідження, ступінь охолодження відкритих і закритих одягом ділянок тіла (на дотик); температуру тіла (вимірювану електротермометром із зазначенням ділянки тіла, де її виміряли), температуру в прямій кишці й повітря; розташування, колір трупних плям, змінення їхнього кольору при вибірковому натисканні й швидкість відновлення первинного забарвлення (у секундах); ступінь вираженості трупного залякання в різних групах м'язів; реакцію поперечносмугастих м'язів; характер реакції зіниць на введення у передню камеру ока розчинів пілокарпіну й атропіну; пізні трупні явища (гниття, жировіск, муміфікацію тощо), ступінь їх вираженості й анатомічну локалізацію; наявність ушкоджень на руках та інших особливостей; ушкодження на трупі, їх анатомічну локалізацію, форми, розміри, характер країв; наявність на трупі й навколо нього слідів, схожих на кров, виділень або інших слідів тощо [218, с. 168, 169]. Також важливо виявити волосся злочинця, яке може бути на статевих органах, сідницях, у руках жертви. Сліди сперми, крім природних отворів тіла, можуть бути на одязі, шкірі трупа чи поблизу нього [183, с. 75, 76]. Т. М. Шамонова зазначає, що у разі виявлення на трупі слідів сперми (плями сперми на шкірі зазвичай блищать, їх легше виявити, застосовуючи додаткове джерело світла) їх можна вилучити так: зняти з тіла на липку стрічку; обстригти лобкове волосся; взяти мазки з піхви (інших отворів тіла) трупа на наявність сперматозоїдів (це робить медик) [242, с. 77]. Оглядаючи труп під час розслідування серійних убивств на сексуальному ґрунті, необхідно зауважити на деякі типові ознаки, пов'язані з учиненням цього злочину, зокрема: спосіб учинення злочину (використання зашморгу або холодної зброї тощо); час його вчинення (час настання смерті); місце знаходження трупа; типові сліди злочину (наявність слідів крові, сперми, слини тощо, та їх локалізація).

Слідчий під час огляду трупа й місця його виявлення може висувати версії (і загальні, і приватні). Однак у процесі подальшого огляду неприпустимо діяти, виходячи лише з однієї загальної версії або одного припущення про причину смерті, мотиви вбивства, належності виявлених слідів, предметів тощо [122, с. 257].

Кожен виявлений слід, кожна обставина, з'ясована під час огляду трупа і навколишньої території, мають бути оцінені в процесі огляду на предмет встановлення їх причетності до справи у рамках усіх імовірних версій.

Якщо особу вбитого не встановлено або якщо її підозрювали у вчиненні злочинів, під час огляду робиться дактилоскопіювання трупа. Доцільно вилучити також зразки крові та волосся загиблого.

Конкретні завдання і тактика огляду місця події, насамперед огляду трупа у справах про вбивства, залежать від способу спричинення смерті. Доволі важливими є спроби окремих дослідників зауважити на типові слідчі помилки при проведенні огляду місця події під час розслідування вбивств та систематизувати їх. Зокрема, В. О. Коновалова наголошує, що недоліками, які належать до провадження огляду місця події, є: а) огляди місця події провадяться недостатньо уважно, внаслідок чого втрачається значна кількість слідів та іншої речової інформації; б) у огляді місця події не беруть участь спеціалісти, зокрема судові медичні експерти, судові балісти, судові біологи, які б допомогли виявити обставини, важливі для розслідування вбивств; в) не проводять експрес-аналізи окремих слідів; г) не виявляють і залишають поза увагою сліди накладення й мікросліди як чинники, що вказують на присутність убивці на місці злочину і сприяють отриманню деякої інформації про нього; ґ) не вилучають недопалки цигарок, які виявлені на місці події, з метою провадження генетичної експертизи слини для встановлення особи злочинця, а також для здійснення трасологічної експертизи за слідами зубів (слідами прикусу); д) не проводять аналізи вихідного доказового матеріалу для висування і слідчих, і розшукових версій; е) не завжди своєчасно вживають заходів для організації переслідування «за гарячими слідами», тобто поквартирні, побудинкові обходи для встановлення даних про особу вбивці; під час опитування громадян недостатньо уваги приділяють даним про прикмети зовнішності злочинця (словесний портрет) з метою створення фоторобота для розшуку і пред'явлення для впізнання; є) недостатньо використовують науково-технічні засоби, зокрема засоби фіксації місця події

(не проводять всі рекомендовані криміналістичною технікою види фотозйомки на місці події, зокрема орієнтовну, оглядову, вузлову зйомки, що дають змогу з'ясувати механізм та інші обставини події злочину); ж) не завжди використовують кулегільзотеки з метою встановлення інших убивств, що вчинені з досліджуваної зброї [109, с. 294, 295]. Зазначені положення певною мірою стосуються й проведення огляду місця події під час розслідування серійних сексуально-садистських убивств.

Слідчий огляд є слідчою дією, що полягає в непосредньому сприйнятті й вивченні слідчим будь-яких об'єктів з метою дослідження обставин діяння, виявлення, фіксації та вилучення предметів, документів, речовин і слідів, які мають або можуть мати значення для розкриття злочину і розслідування кримінального провадження.

Відповідно до ст. 237 КПК України головними цілями огляду місця події є: виявлення слідів злочину, з'ясування інших обставин, що мають значення для кримінального провадження.

Цілеспрямованість огляду місця події визначається його метою.

Необхідно погодитися із тим, що метою огляду місця події у цьому разі є: 1) збирання інформації про особу передбачуваного злочинця; 2) збирання даних, що дають змогу зробити висновок про вчинення серії вбивств на сексуальному ґрунті однією особою; 3) висування версій про особу злочинця і планування заходів щодо їх перевірки [78, с. 199]. Однак цей перелік цілей має бути розширено. До цілей проведення огляду місця події можуть бути також віднесені: встановлення даних про механізм учиненого злочину та сліди його відображення, встановлення, дослідження і фіксація обстановки місця події, виявлення та діагностика знарядь учинення злочину, встановлення особи жертви тощо [190, с. 226].

Специфіка огляду місця події під час розслідування серійних убивств на сексуальному ґрунті пов'язана із необхідністю залучення різних спеціалістів. У ч. 7 ст. 237 КПК України зазначено, що слідчий, прокурор або за їх дорученням залучений спеціаліст має право проводити вимірювання,

фотографування, звуковий відеозапис, складати плани і схеми, виготовляти графічні зображення оглянутого місця чи окремих речей, виготовляти відбитки та зліпки, оглядати і вилучати речі і документи, які мають значення для кримінального провадження. М. К. Камінський слушно наголошує, що діяльність слідчого та спеціаліста (експерта) має мати однакову мету, попри уявлення про їх різну спрямованість, оскільки спеціаліст (експерт) мають допомагати слідчому [97, с. 70, 71]. Водночас ступінь участі спеціаліста в огляді визначається слідчим, а думки, які можуть виникнути у спеціаліста в результаті його участі в огляді, не мають самостійного доказового значення [162, с. 20].

Огляд місця події під час розслідування серійних убивств на сексуальному ґрунті передбачає залучення різних спеціалістів (фахівців): судово-медичного експерта, судового біолога, експерта-криміналіста, ґрунтознавця.

Під час огляду місця події щодо розглядуваної категорії злочинів важливим є виявлення та фіксація доказової інформації: слідів злочину (зокрема й слідів біологічного походження: крові, сперми, слини тощо), різних речей (приміром, одягу або його частин), окремих предметів (наприклад, які загубив злочинець або залишив на місці злочину). Особливу увагу має бути приділено одорологічним слідам і мікрооб'єктам (насамперед, коли йдеться про нещодавно вчинений злочин).

Певні складнощі є при роботі з одорологічними слідами. У спеціальних джерелах є такі криміналістичні рекомендації: відбір запахових слідів рекомендується провадити у гумових рукавицях на бавовняні клаптики, фланелі або стерильні марлеві серветки розміром 10x15 см, заздалегідь поміщені у чисті, герметично закриті скляні банки або загорнуті у 3–4 шари побутової алюмінієвої фольги [78, с.118].

Окрім того, необхідність моделювання особи невідомого злочинця передбачає під час огляду місця події залучати спеціалістів, які складатимуть психологічний портрет (профіль), – йдеться про спеціалістів у галузі психології, психіатрії, криміналістики, медицини, сексології тощо.

Огляд місця події під час розслідування серійних убивств на сексуальному ґрунті відрізняється специфікою. Передусім необхідно

встановлювати зв'язок убивства із вчиненням статевих дій (статевих злочинів). Зокрема, у криміналістичній літературі зауважують, що під час огляду місця події і трупа слідчий виявляє та фіксує обставини, які вказують на зв'язок убивства із статевими злочинами: характерну позу трупа, стан одягу і білизни, ознаки боротьби в наявній обстановці, а на відкритій місцевості – сліди колін і ліктів злочинця у вигляді заглиблень на ґрунті або на снігу [161, с. 226].

У криміналістичних джерелах також підкреслюється, що особливістю серійних убивств на сексуальному ґрунті є те, що місця події часто оглядають через тривалий час після вчинення злочину, через декілька місяців і навіть років.

Під час огляду місця події необхідно зібрати також зразки для порівняльного дослідження. У ст. 245 КПК України встановлено порядок отримання зразків для експертизи. Зокрема, у ч. 1 ст. 245 зазначено, що у разі необхідності отримання зразків для проведення експертизи вони відбираються стороною кримінального провадження, яка звернулася за проведенням експертизи або за клопотанням якої експертиза призначена слідчим суддею.

Вивчення 50 незавершених розслідуваних кримінальних проваджень про убивства дало змогу виявити такі типові організаційні недоліки в проведенні оглядів місця події:

- несвоєчасний виїзд оперативно-слідчої групи на місце події (45%);
- виїзд у неповному складі й без належного оперативно-технічного оснащення (32%);
- слідчі-криміналісти брали участь в оглядах місця події у 22 випадках;
- під час виїзду на огляд місця події СОГ не мала необхідного екіпірування (20%);
- не повністю використовувалися можливості технічних засобів і тактичні прийоми відшукування різних слідів на місці злочину. Так, у 25 випадках вивчених убивств, які були вчинені на відкритій місцевості, де злочинець міг залишити сліди взуття, не застосовувалися розшукові собаки;
- організація із затримання злочинця «за гарячими слідами» здійснювалася в 10 випадках;

– під час оглядів виявлялися сліди пальців рук ймовірного злочинця (60%);

– огляди місця події здійснювали за загальними правилами, без урахування своєрідності кожного злочину, що дає змогу висувати тільки стереотипні версії (70%);

– дані огляду місця події не повністю фіксувалися в протоколах, не завжди вчасно складалися схеми і плани місця події, виготовлялися копії і зліпки слідів, не завжди проводилося дактилоскопіювання трупів (15%);

– не вживали заходів для негайного і детального опитування осіб, які можуть повідомити що-небудь про злочин (33%);

– не аналізувалися обстановка місця події, населення, що проживає поряд, підприємницькі об'єкти тощо (17%);

– не залучалися додаткові сили для охорони місця подія, а це здійснювалося тільки членами СОГ (21%).

Найважливішим моментом розслідування вбивства є встановлення особи вбитого. Аналіз статистичних відомостей засвідчує, що приблизно в 40% випадків справи про вбивства переходять у категорію справ минулих років через несвоєчасне встановлення або невстановлення особи вбитого. Швидкість встановлення особи вбитого на первинному етапі розслідування складно переоцінити. Збір і вивчення відомостей, що характеризують спосіб життя вбитого, його поведінка незадовго до настання насильницької смерті, виявлення його зв'язків і знайомств дають змогу висунути версії й обрати напрями слідчої діяльності. Під час дослідження практичної діяльності встановлено, що в 28% кримінальних проваджень не з'ясовували зв'язки потерпілого, а також не встановлювали обставин його зустрічей у день убивства і причини його появи на місці події, не аналізувалися його телефонні контакти.

Отже, організація проведення огляду місця події й трупа дає змогу досудовому слідству виявити сліди злочину та висунути версію про злочинця, який учинив вбивство на сексуальному ґрунті.

2.3 Провадження окремих слідчих (розшукових) дій на початковому етапі розслідування серійних вбивств на сексуальному ґрунті

Під час розслідування серійних убивств на сексуальному ґрунті важливе значення має тактичне забезпечення проведення таких слідчих (розшукових) дій, як: допити, пред'явлення трупа до впізнання, обшуки та призначення судових експертиз.

Допит – це слідча (розшукова) дія (ст.ст. 224, 225, 226, 232 КПК України), яка полягає в одержанні та фіксації показань свідка, потерпілого, підозрюваного, обвинуваченого, експерта або спеціаліста про відомі їм факти, що мають значення для встановлення істини в кримінальному провадженні.

Результати опитування слідчих Національної поліції, які проводили досудове розслідування вбивства, засвідчують, що джерелами отримання доказів є: показання потерпілих (заявників) (50%), показання свідків (42%), показання підозрюваних (8%) (Додаток А).

Тимчасом тактику допиту вивчали такі вчені, як: Л. Є. Ароцкер, О. Я. Баєв, В. П. Бахін, Р. С. Белкін, О. М. Васильєв, В. К. Весельський, В. Г. Гончаренко, Л. М. Карнеєва, В. О. Коновалова, В. С. Кузмічов, В. Г. Лукашевич, М. І. Порубов, О. Б. Соловйов, А. В. Старушкевич, В. М. Стратонов, В. К. Весельський, В. А. Журавель, М. Н. Нагімов, Ю. В. Шепітько та ін. Водночас тактика допиту в кримінальному провадженні серійних убивств на сексуальному ґрунті потребує окремого розроблення.

У науковій літературі допит визначають як слідчу або судову дію, передбачену КПК України [252, с. 288]; діяльність з отримання відомостей безпосередньо від певних осіб і закріплення їх свідчень [18, с. 452]; процес опитування обвинуваченого, підозрюваного, потерпілого, свідка для з'ясування чого-небудь [56, с. 318]; інформаційно-психологічний процес спілкування, спрямований на отримання інформації про відомі допитуваному факти, що мають значення для встановлення істини у справі [123, с. 252].

Згідно з процесуальним визначенням, допит є процесом отримання *показань* від особи, яка володіє відомостями, що мають значення для

розслідуваної справи. Відповідно до ч. 1 ст. 95 КПК України, показання – це відомості, які надаються в усній або письмовій формі під час допиту підозрюваним, обвинуваченим, свідком, потерпілим, експертом щодо відомих їм обставин у кримінальному провадженні, що мають значення для цього кримінального провадження.

Водночас методи та прийоми допиту мають відповідати таким вимогам: законність, етичність, пізнавальна ефективність, вибірковість впливу, відсутність психічного насильства (наявність можливості вільного вибору допитуваним лінії поведінки), спрямованість на встановлення об'єктивної істини.

Процес розслідування серійних убивств на сексуальному ґрунті передбачає проведення дій, спрямованих на виявлення свідків (очевидців) цього злочину й отримання від них певної інформації. Зазвичай свідків виявляють за допомогою оперативно-розшукової діяльності (наприклад, поквартирних і побудинкових обходів, роботи з конфідентами тощо).

Свідок допитується в місці провадження досудового слідства, а за необхідності в місці його перебування. Крім того, потрібно брати до уваги право свідків, зокрема на гарантування безпеки.

М. М. Михеєнко з цього приводу слушно зазначав, що як свідок може бути викликана будь-яка особа, про яку є дані, що їй відомі обставини, які стосуються справи [155, с. 142]. Виклик для допиту свідка і потерпілого здійснюється за єдиними правилами, встановленими у ст. 225 КПК України.

Інколи у справі треба допитати декількох осіб. У такому разі слідчий має дотримуватися правил, що містяться в ч. 9 ст. 224 КПК України і зобов'язують його вжити заходів до того, щоб свідки, яких викликано в одній справі, не мали можливості спілкуватися між собою до закінчення допиту. Особливого значення ця вимога набуває під час обрання часу виклику осіб, які братимуть участь у пред'явленні особи для впізнання. Тому час, на який викликають, потрібно обирати так, щоб унеможливити випадкові зустрічі осіб під час очікування своєї черги в органі розслідування і ймовірність їхнього спілкування раніше, ніж будуть допитані у цій справі.

Деякі автори з цього приводу наголошують, що інформація, яка зберігається у пам'яті людини, має певне відображення (психофізіологічне) у матеріальному середовищі, тобто в мозку людини [136, с. 50].

Розслідування злочинів проти особи, зокрема серійних убивств, завжди супроводжується застосуванням не тільки можливостей криміналістики, але також психології, психіатрії, сексопатології, кримінології, антропології, медицини й інших галузей знання у встановленні даних, що характеризують особу, яка вчинила злочин без очевидців.

Складання пошукового «портрета» злочинця належить до різновиду криміналістичного пізнання, спрямованого на виконання процесуальних завдань доказування. Зміст такого пізнання полягає у визначенні найбільш імовірних соціально-демографічних, психологічних, психічних, біологічних та інших ознак винного, які можуть сприяти його розшуку й ідентифікації.

Певні відомості про антропологічні параметри, фізичні ознаки та біологічні властивості розшукованої особи можна отримати з: результатів дослідження обстановки місць злочинів; висновків судово-медичних експертиз трупів потерпілих, тілесних ушкоджень на них; висновків судово-медичних експертиз слідів крові, інших виділень організму, а також інших об'єктів біологічного походження (волосся, часток епітелію); результатів відібрання запаху на знаряддях вбивства та предметах, які брав у руки злочинець.

В окремих випадках вдається створити базу свідків з осіб, які в період, охоплений встановленими тимчасовими рамками вбивства, бачили біля місця його вчинення особу з певними ознаками зовнішності. В разі збігу цих даних у декількох епізодах вбивств є всі підстави вважати, що особою з вказаними свідками прикметами є саме розшукуваний злочинець.

Оперативним шляхом можуть бути встановлені й дані, що стосуються психічних та психологічних особливостей і підозрюваного, і потерпілого. Це можна з'ясувати шляхом направлення запитів у лікувальні заклади. Так, може бути встановлено схильність потерпілого до суїциду, а також підозрюваного до жорстокості. Опитуючи осіб, варто поцікавитись зв'язком

потерпілого й підозрюваного: чи не виникало раніше в них конфліктів, якщо так, то чому. Оперативним працівникам може бути доручено встановити дані про фізіологічні та фізичні особливості потерпілого, професійні навички підозрюваного й потерпілого.

Так, В. В. Семенов зауважив, що допит свідків у справах про вбивства, прихованих інсценуваннями, відрізняється від допиту за іншими категоріями кримінальних справ насамперед специфікою предмета допиту [202, с. 75].

На основі відмінностей у предметі допиту різних за своїм процесуальним статусом осіб (свідків, підозрюваних (обвинувачених) та ін.) при розслідуванні багатоепізодних убивств, вчинених на сексуальному ґрунті, деякі дослідники сформулювали перелік запитань залежно від тих чи інших обставин. Зокрема, обвинуваченому (підозрюваному) можуть бути поставлені запитання, які поділені на чотири групи: 1) спосіб учинення сексуального насилля та вбивства; 2) дії після вбивства; 3) дії кожного окремого обвинуваченого під час вбивства і сексуального насильства, вчиненого групою осіб; 4) дозлочинна поведінка. Так, до першої групи належать такі запитання: спеціально шукали жертву чи думка про напади виникала спонтанно; за яким критерієм обирали жертву; чи вибирали заздалегідь місце вчинення і час нападу на потерпілих; як здійснювали напад тощо [78, с. 519–530].

У дисертації запропоновано також й запитання, які можуть бути поставлені потерпілим. Такі запитання поділено на п'ять груп: 1) спосіб життя до зустрічі зі злочинцем; 2) обставини зустріч із злочинцем; 3) прикмети злочинця; 4) подія вчинення сексуального насильства; 5) події після злочину [78, с. 526–530].

Це дає змогу зробити висновок, що, знаючи вид і сферу життєдіяльності потерпілого, можна встановити ймовірні причини й умови замаху на його вбивство. Отже, під час проведення початкових слідчих дій на місці злочину необхідно встановити особу потерпілого, а згодом причини й умови злочину, після чого висунути версії та розробити план їх відпрацювання. Схожого погляду дотримуються О. І. Бородулін [39, с. 75–77] і М.О. Селіванов [201, с. 80–96].

Інколи виявлені під час проведення слідчих дій ознаки віктимності потерпілого допомагають зібрати докази злочину. На це у своїй роботі вказує й І. Г. Богатирьов [37, с. 62].

Якщо вдається встановити свідків-очевидців злочину або тих, хто бачив імовірного злочинця поблизу місця вбивства незадовго до вбивства або після його вчинення, то їх допит здійснюється за тими обставинами, які вони безпосередньо спостерігали. У деяких випадках свідки бачили момент початку контакту нападника з потерпілим, проте не надали цьому значення. У таких ситуаціях запитання до свідків стосуються обставин, пов'язаних із: а) місцем і часом події; б) прикметами особи, яка перебувала з потерпілим або поблизу місця події; в) поведінкою потерпілого; г) поведінкою невідомого.

У ситуації розслідування, обумовленої загибеллю потерпілого, мають бути використані такі можливості отримання важливої інформації для висунення версій про ймовірного злочинця: а) огляд місця події та одягу потерпілого; б) судово-експертне дослідження виявлених слідів і предметів для отримання орієнтувальної (розшукової) інформації перелічених видів; в) перевірка за розшуковими і криміналістичними обліками та колекціями органів внутрішніх справ тих слідів і об'єктів, які охоплюються ними; г) проведення слідчої та оперативно-розшукової роботи зі встановлення можливих свідків злочину; г) дослідження особистості потерпілого для з'ясування його знайомств, ділових та інших зв'язків, наявності конфліктів із іншими особами та їх причини з метою визначення і перевірки суб'єктів, що цікавлять слідство, як можливо причетних до злочину; д) проведення комплексу скоординованих слідчих дій і оперативно-розшукових заходів із вказаною метою.

Отримані відомості повинні використовуватися для складання суб'єктивних портретів невідомих злочинців за методом «фоторобота» або суб'єктивного мальованого портрета. До їх складання залучаються спеціально підготовлені співробітники експертно-криміналістичних підрозділів органів внутрішніх справ (художники-криміналісти). Складені портрети порівнюють для виявлення ймовірних збігів зі зображенням. Тим потерпілим, яким складно

словесно відтворити зовнішність злочинця, можуть бути пред'явлені для впізнання суб'єктивні портрети, складені у зв'язку з розслідуванням інших убивств, тих, що ймовірно входять у серію. Якщо потерпіла особа жива й її фізичний і психологічний (а також психічний) стан дає змогу проводити слідчі дії з її участю, то цю обставину потрібно максимально використовувати в інтересах розслідування. Насамперед слідчі дії з її участю мають бути спрямовані й на з'ясування всіх обставин злочину, і на отримання детального опису прикмет злочинця за расовими, віковими, антропологічними, функціональними, іншими ознаками з подальшим складанням композиційного портрета і його використанням у розшукових заходах, а також для їх проведення за участю потерпілого.

Не можна не враховувати і той психологічний ефект, який здійснює на підозрюваного (обвинувачуваного) участь потерпілого в перелічених слідчих діях (насамперед у пред'явленні йому підозрюваного або обвинуваченого для впізнання, а також очній ставці).

Обов'язковим елементом роботи з суб'єктивними портретами є їхнє долучення до відповідної криміналістичної колекції і перевірка по ній із метою встановлення аналогії в зображеннях невідомих злочинців, розшукуваних за скоєння інших злочинів.

Розробка та використання розшукового «портрета» невідомої особи, котра скоїла серію нерозкритих убивств, із використанням комплексу даних із різних джерел, що характеризують її соціально-демографічні, психолого-психіатричні, антропологічні, біологічні й інші ознаки, є однією з форм застосування різногалузевих спеціальних знань для встановлення особи, яка вчинила злочин без очевидців. Це дає підставу окреслити такий «портрет» як комплексний. Відтак комплексний розшуковий «портрет» невідомого серійного убивці становлять декілька груп елементів, що мають різний ступінь достовірності: а) об'єктивно встановлені; б) такі, що припускаються. Кожна з груп елементів комплексного розшукового «портрета» виконує чітко передбачену функцію у встановленні розшукуваного, а також у його

ідентифікації та викритті у вчиненні злочинів. Об'єктивно встановлені й процесуально підтвержені ознаки цієї особи, що сукупно формують елемент криміналістичної характеристики вбивств, які входять до серії, мають винятково криміналістичне значення.

Паралельно з розробкою методики складання такого «портрета» необхідно визначати можливості та сферу його практичного застосування у слідчій та оперативно-розшуковій практиці. Йдеться про реальні можливості встановлення кола осіб, характеристики яких збігаються з ознаками моделі розшукуваного злочинця, розробленої на основі окремих достовірно встановлених його властивостей.

Досліджуючи розслідування серійних убивств на сексуальному ґрунті, ми поділили свідків на такі групи: 1) особи, які першими виявили труп; 2) особи, які бачили вчинення злочину (очевидці); 3) особи, які мають певну інформацію про особу злочинця або вчинювані злочини; 4) особи, які мають певну причетність до жертви злочину (рідні та близькі, колеги, сусіди тощо). Виокремлення цих видів свідків має важливе значення, оскільки предмет допиту таких осіб відрізнятиметься. В. О. Коновалова підкреслює, що залежно від того, кого допитують (свідка або обвинуваченого), предмет допиту конкретизують. Окремі обставини можуть не підтверджуватися, інші будуть з'ясовані найповніше [107, с. 6]. В. Ю. Шепітько зазначає, що «предмет допиту залежить як від процесуального становища допитуваного, так і від того, яку інформацію він може мати у своєму розпорядженні» [244, с. 225].

У процесі дослідження визначено типовий перелік запитань для проведення допиту свідків залежно від способу отримання ними інформації про вбивство:

1. Особами, які першими виявили труп під час розслідування серійних сексуально-садистських убивств, можна поставити такі питання: 1) коли було виявлено труп; 2) де (в якому місці) виявлено труп; 3) за яких обставин виявили труп; 4) чому звернули увагу на наявність трупа (був прихований, знаходився відкрито); 5) хто ще був присутній під час виявлення трупа;

б) хто першим побачив труп; 7) яким є місце виявлення трупа; 8) на які обставини зауважили; 9) чи звернули увагу на наявність ушкоджень на трупі, якщо так, то на які; 10) яка була поза трупа у момент його виявлення; 11) чи не помітили ознак учинення статевого злочину, якщо так, то у чому вони виявилися (оголення тіла, наявність специфічних слідів, положення трупа тощо); 12) ваші дії після виявлення трупа; 13) чи не змінювалася поза трупа з моменту його виявлення, якщо змінювалася, то чому і ким це зроблено; 14) які предмети знаходилися поряд із трупом; 15) коли після виявлення трупа прибули співробітники поліції; 16) що Ви робили у цей час, чи покидали місце події.

2. Особам, які бачили вчинення вбивства (очевидцям), можна поставити такі запитання: 1) де Ви перебували в момент учинення злочину; 2) звідки (на якій відстані) бачили подію злочину; 3) в яких умовах спостерігали цією подією; 4) скільки тривало таке спостереження; 5) хто ще бачив подію злочину; 6) що безпосередньо бачили та чули; 7) скільки злочинців було на місці події; 8) які дії вони вчиняли і в який спосіб; 9) чи вчиняв злочинець дії статевого характеру, якщо так, то в чому вони полягали; 10) скільки було постраждалих, які дії вони вчиняли (чи був супротив з їхнього боку); 11) чи бачили, які ушкодження були завдані потерпілому; 12) чи перешкоджав хтось злочинним діям; 13) якщо злочинців було декілька, то як вони спілкувались між собою; 14) чи розмовляв злочинець із жертвою злочину, якщо так, то про що; 15) які прикмети особи злочинця, особливі прикмети; 16) як був одягнений злочинець; 17) яка особливість вимови особи злочинця (сленг, жаргон тощо); 18) чи палить злочинець, якщо так, то яка манера паління; 19) як злочинець покинув місце події.

3. Особам, які мають певну інформацію про злочинця або вчинювані злочини, можна поставити такі запитання: 1) що Вам відомо про вчинювані злочинні дії; 2) якою інформацією стосовно певних осіб (особи злочинця) володієте; 3) де і в який спосіб стало відомо про вчинення певних злочинів конкретною особою; 4) цю інформацію довідалися особисто чи почули від інших осіб; 5) кому ще відомо про злочинну діяльність певної особи (або осіб);

б) чим підтверджується Ваша інформація; 7) які дані можете повідомити про особу злочинця; 8) як довго Ви спостерігаєте за злочинною діяльністю певної особи.

4. Особам, які мають певну причетність до жертви злочину (рідним та близьким, колегам, сусідам та ін.), можна поставити такі запитання: 1) коли довідалися про вчинений злочин стосовно потерпілого; 2) якщо особа зникла, то коли і за яких обставин; 3) із ким спілкувалася жертва злочину; 4) коло її спілкування; 5) чим цікавилася потерпіла особа; 6) як проводила час дозвілля; 7) чи не було проблем у потерпілого на роботі; 8) чи були конфлікти у сім'ї, інші конфлікти; 9) які у потерпілої особи найвиразніші соціально-психологічні особливості; 10) що Вам відомо про спілкування потерпілої особи у соціальних мережах; 11) чи не було психологічних відхилень у потерпілої особи; 12) чи не було психологічних зривів (наприклад, спроб суїциду), якщо були, то чому [131, с. 148–151].

Пред'явлення трупа для впізнання.

До невідкладних слідчих (розшукових) дій належить пред'явлення трупа для впізнання (ст. 230 КПК України). Завдання встановлення особи потерпілого набуває першості тоді, коли в результаті огляду місця події не впізнано особу потерпілого або дані про особу є сумнівними, а також у разі виявлення частин трупа. Необхідність у цьому виникає тоді, коли іншим способом особу постраждалого встановити неможливо. Пред'явлення трупа для впізнання як слідча (розшукова) дія проводиться з дотриманням вимог ч. 1, 8 ст. 228 КПК України. З метою встановлення особи потерпілого труп пред'являють для впізнання близьким родичам або іншим особам, які добре знали не лише загальні риси зовнішності померлого, а й особливі прикмети.

Особу потерпілого може бути встановлено шляхом проведення слідчих (розшукових) дій. Для встановлення особи потерпілого необхідно детально оглянути одяг із метою відшукання важливих речей, документів (наприклад, знайденого на місці клаптику паперу, в пам'яті мобільного телефону можуть бути виявлені записи номерів телефонів, прізвищ, адрес, що сприятимуть встановленню осіб, які знали вбитого і можуть його впізнати). У разі

виявлення трупа невідомої особи, насамперед його необхідно пред'явити для впізнання тим особам, які опинилися на місці події під час його огляду. Також необхідно встановити, хто із осіб, що проживають у цій місцевості, зник напередодні. Найпростіший спосіб встановлення особи вбитого є впізнання трупа рідними та близькими. Проте це складно реалізувати, коли труп виявлено далеко від місця проживання вбитого та його рідних. У таких випадках упізнання проводиться в морзі [188, с. 49].

Якщо особу вбитого не встановлено, то в майбутньому позитивний результат можуть дати такі заходи, як детальний опис трупа, дактилоскопіювання, пізнавальна фотозйомка (фіксування обличчя в анфас і профіль), збереження одягу, взуття й інших речей, що знайдені біля трупа (частин трупа).

При пред'явленні трупа для впізнання можуть бути залучені спеціалісти для фіксування впізнання технічними засобами, психологи, педагоги та ін. За необхідності перед пред'явленням проводиться «туалет» обличчя потерпілого, щоб він мав прижиттєвий вигляд. Впізнання може проводитися не лише за обличчям, але й за особливими прикметами цієї особи. В кожному випадку необхідно детально з'ясувати індивідуальні ознаки, за якими встановлюють особу потерпілого. Якщо вбитого не вдалося встановити, то відбувається поховання трупа. Впізнання надалі відбувається за фотографіями. В кримінальному провадженні зберігається план місця захоронення трупа, щоб за необхідності можна було провести ексгумацію.

Вирішення теоретичних і прикладних проблем можливе шляхом дослідження понять криміналістичного встановлення особи потерпілого (жертви) вбивства, пов'язаного із сексуальними відхиленнями, системи ознак такої особи, суб'єктів, форм та видів процесу пошуку, збирання та відтворення властивостей встановлюваної особи й її ознак; дослідження нових джерел інформації про особу потерпілого (жертви) такого вбивства; розроблення нових методів і засобів збирання, дослідження ознак і властивостей встановлюваної особи потерпілого (жертви) за допомогою сучасних знань.

Пред'явлення для впізнання здійснюється у морзі особам, які заявили про зникнення, або можливого вбивці. Пред'явленню для впізнання передують

допит заявників про прикмети зовнішності й одягу постраждалого, а також здійснення туалету трупа з метою надання його зовнішності прижиттєвого вигляду. Результати пред'явлення для впізнання фіксуються в протоколі.

Значний внесок у розроблення проблем встановлення особи потерпілого (жертви) в процесі розслідування вбивств зробили такі науковці та практики, як А. Т. Аманов; В. А. Афіцінський; Ю. П. Дубягін, С. П. Зеленковський, А. М. Зінін, С. В. Мілюков, В. П. Колмаков, Г. І. Поврезнюк, Б. А. Салаєв, В. А. Шифрін, М. Н. Шухнін та ін.

Основоположником наукового розуміння встановлення особи під час розслідування кримінальних правопорушень є В. П. Колмаков, котрий зазначив, що сутністю встановлення особи взагалі є різноманітні логічні дії, спрямовані на оброблення отримуваної інформації про людину, з метою встановлення окремої людської індивідуальності, котра характеризується різними соціальними і фізичними ознаками, зокрема становищем у суспільстві, характером, зовнішнім виглядом, ім'ям [106, с. 21–29]. Також В. П. Колмаков виокремив мету вчинюваних дій – встановлення особистісної індивідуальності за характерними їй «соціальними і фізичними ознаками».

А. М. Зінін зазначив, що встановлення особи є діями, спрямованими на аналіз різноманітної інформації про людину, з метою встановлення індивідуальності, яка характеризується сукупністю соціальних, демографічних, психофізіологічних і анатомо-морфологічних ознак [89, с. 75–78].

Досконале поняття «встановлення особи під час розслідування» кримінального правопорушення запропонував В. А. Снетков. На його думку, предметом криміналістичного встановлення особи є зв'язки та причетність людини до події кримінального правопорушення, що має значення для розслідування, тобто дає змогу встановити роль цієї особи в події. Для кожного випадку встановлення особи такі обставини є різними, що обумовлено особливостями, пов'язаними із роллю особи в події кримінального правопорушення, а тому доказуванню підлягає єдність таких обставин із конкретною людиною та подією. Тільки у разі дотримання таких вимог

виявлені зв'язки та причетність можуть мати значення для встановлення особи, доказування її ролі в події кримінального правопорушення [207, с. 54–55].

А. В. Старушкевич вважав, що встановлення жертви вбивства, пов'язаного зі сексуальними відхиленнями, має прямий зв'язок зі злочинцем, що дає змогу здійснити безпосередній «вихід» на особу злочинця. Взаємозв'язки жертви та злочинця різноманітні і простежуються за спільністю їх персонографічних, морально-психологічних, поведінкових, цільових, мотиваційних, просторово-часових й інших характеристик та чинників [215, с. 13].

З огляду на це, до поняття «встановлення особи невідомого трупа» належать і ототожнення людини за ознаками зовнішності трупа, і отримання на цій основі необхідних для розслідування вбивства, пов'язаного із сексуальними відхиленнями, відомостей про спосіб її життя, поведінку до загибелі, про її зв'язки і стосунки з оточенням, про інші властивості її особистості, важливі для з'ясування обставин такого вбивства і встановлення зв'язку з особою, яка його вчинила. Однак таке широке тлумачення поняття «встановлення особи невідомого трупа» дещо виходить за межі лише встановлення особи трупа й є іншим тактичним завданням.

На нашу думку, розширене поняття «криміналістичне встановлення особи невідомого трупа» є більш виправданим. Однак, з огляду на зміст поняття «встановлення особи невідомого трупа», вважаємо, що предметом цієї діяльності є доказова інформація, за допомогою якої вирішується тактичне завдання з'ясування належності виявленого трупа конкретному індивіду, збирання і перевірка криміналістично значущої особистісної інформації про загиблого.

Отже, на нашу думку, під час встановлення особи загиблого ідентифікаційна інформація може входити до особистісної інформації, яку отримують із достовірних джерел, певним чином процесуально оформлених відомостей про зовнішню будову, склад і структуру людського організму, функціональні й інші ознаки людини, що використовуються під час її ідентифікації. Ідентифікаційна інформація, яку отримують під час ідентифікації трупа, охоплює лише відомості про *біологічні* властивості загиблого.

Окрім зазначеної інформації, слідчі й працівники оперативного підрозділу збирають відомості про час і місце виявлення трупа, інші обставини, що мають значення для встановлення особи невідомого за її трупом. Якщо ця інформація дає змогу моделювати подію, яка відбулася, її обстановку, дії учасників, робити припущення про соціальні властивості особистості учасників події, то вона як криміналістично значуща інформація може вважатися *діагностичною*.

Г. Н. Мудьюгін запропонував під час класифікації *ідентифікаційних ознак трупа* поділяти їх на загальні, професійні й індивідуальні. До загальних він відносив: стать, вік, зріст, групу крові, колір волосся й очей; до індивідуальних – малюнок папілярних ліній на пальцях і долонях, стан зубів, родимки, родимі плями, мозолі, бородавки, татуювання, пухлини, нариви, виразки, рубці, потворність, зміни кісток і внутрішніх органів; до професійних – ознаки, що виникають у людини в результаті її трудової діяльності [157, с. 60–74].

В. І. Шиканов запропонував класифікувати фізичні ознаки для ідентифікації особи загиблого на: а) анатомічні та функціональні ознаки зовнішності людини; б) особливості й індивідуальні ознаки кісткової системи, характеристика зубного апарату і пов'язаних із ним кісток обличчя черепа; в) біологічні ознаки соматичної організації людини; г) ознаки рельєфу шкіри людини; ґ) ознаки, які характеризують (насамперед у патології) внутрішні органи і системи життєдіяльності організму людини; д) вміст шлунка; е) ознаки письма та письмової мови індивіда; є) інші індивідуальні ознаки особи; ж) ознаки голосу (вокалографічна характеристика); з) ознаки запаху (одорологічна характеристика) [247, с. 5]. Наведену класифікацію вважаємо найвдалішою і ці ознаки ми враховували, виокремлюючи джерела криміналістично значущої інформації, необхідної для формування інформаційної моделі особи невідомого трупа.

Доведено, що найважливішим джерелом відомостей про загиблого є висновок судово-медичного експерта, в якому, крім вирішення традиційних питань про причини і час настання смерті, фіксується особистісна інформація

про загиблого. Тому варто погодитися з думкою В. П. Петрова, що роль судових медиків під час встановлення особи має бути значущою, адже питання, що вирішуються у зв'язку із встановленням особи, стосуються насамперед будови та функцій людського організму, діяльності людини, тобто потребують медичних знань [218, с. 169–172].

Встановлення особи невідомого трупа є одним із колективних тактичних завдань, у виконанні якого беруть участь працівники оперативних підрозділів, реєстраційно-інформаційних та експертних підрозділів Національної поліції, зокрема з ототожнення людини і трупа, котрі є суб'єктами ідентифікації й можуть бути іншими учасниками процесу встановлення особи.

У результаті дослідження наукових джерел і практичної діяльності нами визначено джерела інформації стосовно встановлення особи невідомого трупа в процесі розслідування вбивств на сексуальному ґрунті:

1. Ідентифікація невідомого трупа за його *професійною та виробничою діяльністю* шляхом огляду трупа і його одягу. З метою встановлення виду занять або професії загиблого слідчий може поставити експерту питання про те, чи наявні на трупі індивідуальні особливості, що вказують на вид занять загиблого. Професійні ознаки відображаються в процесі постійної трудової діяльності, водночас в осіб окремих професій можуть виникати характерні зміни організму або окремих частин тіла, що інколи свідчать про спосіб їх утворення.

2. Ідентифікація невідомого трупа шляхом дослідження тіла й одягу загиблого з метою отримання інформації про його *антисуспільну діяльність, шкідливі звички та нахили*. Певне змістовне значення мають татуювання, які часто знаходять на тілі невідомого трупа. Татуювання поширене серед різних категорій населення, однак найбільше серед засуджених і молодих людей. Доволі часто є татуювання про відбування покарання в місцях позбавлення волі та про конкретне місце відбування такого покарання, про кількість судимостей і характер учиненого кримінального правопорушення. За своїм змістом у таких осіб тематика татуювань різноманітна: символічна,

пам'ятна, еротична, агресивна, міфологічна, у вигляді імен, дат і цифр. Ця тематика відображає певні нахили особи. Татуювання також може мати конкретне змістовне навантаження, розпізнавши яке можна встановити деякі біографічні відомості (наприклад, рік народження, ім'я), психологічні особливості особи загиблого [44, с. 32; 152, с. 141].

3. Ідентифікація невпізаного трупа шляхом дослідження інформації про отримані *травми, перенесені захворювання та хірургічні втручання*. Найбільш поширеними очевидними слідами перенесених захворювань, травм і оперативних втручань є рубці на шкірі. Їх дослідження спеціалістом (судовим медиком) допомагає отримати інформацію про раніше перенесені загиблим захворювання, хірургічні втручання і травми. Так, за рубцями спеціаліст може розпізнати деякі шкіряні захворювання (віспа, фурункульоз, проказа тощо), різані, рублені та рвано-забиті рани, опіки, вплив променевої енергії, вогнепальні ушкодження тощо. Певну інформацію про перенесені загиблим травми та хірургічні втручання можна отримати на підставі аналізу виявлених під час розтину трупа наслідків перенесених переломів кісток скелета або черепа у вигляді кісткових мозолів, за формою яких можна зробити висновок про конфігурацію перелому.

4. Ідентифікація невпізаного трупа шляхом дослідження інформації про його *стоматологічний статус*. Зуби людини в будь-який період її життя мають виражені стійкі індивідуальні 168 ознак. Окрім того, форма, розміри й інші особливості кожного зуба дають змогу визначити його назву і місце в зубному ряді верхньої або нижньої щелепи. По окремому зубу можна встановити, молочний він чи постійний, а також визначити вікові характеристики, ознаки деяких захворювань, шкідливих звичок, професійних впливів, їх статеву і групову належність (система АВО, код локусів ДНК), а також інші ознаки. Ці відомості становлять індивідуальність стоматологічного статусу (зубощелепної системи) конкретної людини, і дають змогу достовірно здійснити ідентифікацію невпізаного трупа під час розслідування сексуального вбивства. Одним із різновидів судово-медичної експертизи є стоматологічна експертиза, яка

призначається для встановлення особливостей будови і стану зубного апарату, зокрема, наявності ознак лікування, видалення, протезування зубів [220, с. 165].

5. Ідентифікація невідомого трупа шляхом дослідження *трупа загиблого з метою фіксації особливостей його внутрішньої будови та зовнішнього вигляду*. До випадків, коли в слідчого виникає необхідність у фіксації особливостей внутрішньої будови невідомого трупа, можна віднести: а) наявність переломів, що зрослися; б) наслідки хірургічного втручання на кістках; в) підозра на чужорідні тіла (предмети у м'яких тканинах, металеві уламки тощо). Таку фіксацію можна здійснити двома основними способами: 1) рентгенівською апаратурою; 2) комп'ютерною томографією.

На рентгенограмах відображаються наслідки різних захворювань або ушкоджень, які були у загиблих і зафіксовані в медичній документації. Крім того, якщо вік загиблого до 18–20 років, рентгенографічні дослідження кісток скелета є обов'язковими для точного встановлення віку за особливостями та строками утворення ядер окостеніння і настання сіностозів (зростання ділянок кісток) [250, с. 191]. Для ідентифікації важливим є фіксування зовнішнього вигляду невідомого трупа. Це можна здійснити, використовуючи впізнавальну фото- та відеозйомку. У криміналістичній техніці, зокрема у такій її галузі, як судова фотографія та відеозйомка, детально розроблено теоретичні положення та практичні рекомендації щодо фотозйомки живих осіб із метою їх реєстрації і подальшого впізнавання (сигналітична фотографія) [45, с. 21].

Опис зовнішності за системою словесного портрету і сигналітичне фотографування не можуть замінити один одного, оскільки вони містять різну інформацію. Вони повноцінно доповнюють і уточнюють один одного, тому доцільне й обов'язкове їх спільне використання. Додатковим способом фіксації індивідуальних особливостей невіданих трупів є виготовлення посмертних масок і зліпків частин тіла.

Нині розроблено методику виготовлення мальованих композиційних портретів загиблого за його черепом [232, с. 55–59]. Під час застосування цієї методики досягається подібність за вродженими рисами загиблого, що достатньо для оперативної ідентифікації.

6. Ідентифікація невідомого трупа шляхом дослідження *за індивідуальністю і постійністю папілярних візерунків шкіряного покриву внутрішньої поверхні кистей (дактилоскопія)*. Нині дактилоскопічна ідентифікація є достовірним і економним способом ототожнення загиблих із невідомим трупом. Встановлення особи за відбитками пальців можливе за дактилоскопічними обліками, що ведуться підрозділами експертної служби в МВС. Окрім того, за наявності версії про особу загиблого можна здійснити порівняння її відбитків пальців зі слідами рук, вилучених із місця проживання, роботи чи місця останнього перебування особи, яка пропала безвісти [251, с. 146].

Якщо під час розслідування серійних убивств на сексуальному ґрунті вилучаються сліди рук, то вони мають бути піддані перевіркам за двома системами обліків:

1) за оперативно-довідковими обліками, що ведуться в інформаційних підрозділах Національної поліції (громадяни України, іноземні громадяни, а також особи без громадянства, особи безвісно зниклі, особи, затримані за підозрою у вчиненні злочинів або засуджені за вчиненні злочини; особи без певного місця перебування або проживання, затримані та доставлені в приймальники-розподільники поліції);

2) за дактилоскопічними обліками експертно-криміналістичних підрозділів МВС, за якими можна встановити причетність до вчинення злочинів осіб, що залишили сліди рук на місці події; вирішити питання про об'єднання в одне кримінальне провадження декількох справ про нерозслідувані вбивства на сексуальному ґрунті, під час розслідування яких вилучені сліди рук, залишені однією і тією ж особою. Дактилоскопічні обліки складаються з картотек-фотознімків слідів рук, вилучених із місць нерозкритих злочинів (слідотек), і дактилоскопічних карт осіб, які є в оперативній розробці (дактилоскопічних картотек). Слідотеки ведуть в усіх експертно-криміналістичних підрозділах МВС, ГУНП, УНП. Дактилоскопічні картотеки ведуться зазвичай в останніх. Слідові картотеки складаються з двох розділів. Перший містить фотознімки слідів пальців рук зі встановленим типом і видом папілярного візерунка, систематизованих за обраною дактилоскопічною класифікацією. Водночас

допускається створення підрозділів з обліку за часом, способом учинення злочину й іншими ознаками, що полегшують перевірку дактилоскопічних карт у слідовій картотеці. Перевірці за першим розділом підлягають дактилоскопічні карти, розміщені в дактилоскопічних картотеках, а також скеровані слідчими й оперативними працівниками дактилоскопічні карти на осіб, підозрюваних у вчиненні злочинів [93, с. 56–57].

Другий розділ у слідовій картотеці містить фотознімки слідів пальців рук із невстановленим типом і видом папілярного візерунка, а також долонь. Перевірці за цим розділом слідової картотеки підлягають дактилоскопічні карти осіб, які становлять 15–30% обсягу накопиченого в слідотеках матеріалу. За допомогою автоматизованої системи «Папілон-7» можна виконувати такі дії: введення та зберігання у базі даних дактилокарт, фотозображень осіб і особливих прикмет, словесного опису людей; введення і зберігання у базах слідів пальців рук і долонь, вилучених із місць учинення злочинів; проведення автоматичних пошуків за такими типами: «карта–карта», «карта–слід», «слід–карта», «слід–слід»; проведення пошуків та ідентифікація слідів і відбитків долонь; автоматизований дактилоскопічний облік, проведення різних вибірок; сортування списків баз даних, видалення і редагування записів тощо; пошук за словесним описом; автоматизоване визначення дактилоскопічної формули; виведення графічних зображень (дактилокарти, фотозображення, слідів) на монітор і принтер, а також документів, списків, довідок; віддалене введення дактилоскопічної інформації, віддалений доступ до Центральної бази даних тощо. У деяких підрозділах НП успішно використовуються автоматизовані інформаційно-пошукові системи «Візерунок», «Дельта», «Sonda», «DEX», «Шерлок» тощо.

7. Ідентифікація невпізаного трупа *шляхом фіксації індивідуальних особливостей невпізаних трупів* – опис в протоколі одягу та речей загиблого. Значущими для процесу встановлення особи невпізаного трупа є частини гардеробу та предмети особистого використання, які виявлені при ньому. Вони полегшують з'ясування суспільного прошарку, до якого належав загиблий, а відтак – їхнього власника. Такі предмети за участю спеціалістів

(криміналіста, судового медика) слідчі детально описують й оцінюють із метою використання кожного з них для встановлення особи загиблого.

Окрім того, на невпізаному трупі або поблизу нього можна знайти: а) гребінці, дзеркала, письмові ручки тощо, які дають змогу впізнати труп за допомогою близьких і знайомих; б) посвідчення особи, білети, талони, що дають змогу ідентифікувати особу за допомогою фотокартки або номера; в) мобільні телефони, записи адрес і номерів телефонів, щоденники, книжки з бібліотечним номером, які також допомагають встановити особу загиблого. Однак слід зважати на те, що всі ці речі можуть бути підкинуті, викрадені чи знайдені загиблим раніше, взяті ним для виконання певних доручень тощо.

Предметний висновок про тотожність особи ґрунтується на ознаках, які є незмінними та становлять сукупність, притаманну тільки цій особі, що має унеможливити повторення її в інших людей. Якщо знайдено лише загальні ознаки, то робиться висновок про групову належність, тобто про збіг ознак трупа і його частин з ознаками загиблої особи.

Під час розслідування серійних убивств на сексуальному ґрунті ефективною слідчою (розшуковою) дією є обшук.

Обшук – це слідча (розшукова) дія, яка полягає в примусовому обстеженні приміщень і споруд, ділянок місцевості, окремих громадян, їх одягу та речей із метою виявлення і вилучення джерел доказової й орієнтувальної інформації (знарядь злочину, предметів і цінностей чи інших речей, отриманих злочинним способом або які можуть мати значення у кримінальному провадженні), а також виявлення розшукуваних осіб або трупів чи відомостей про їх місцезнаходження. Метою проведення обшуку є: виявлення джерел доказової й орієнтувальної інформації; перевірка наявних доказів; перевірка версій; встановлення обставин, що сприяють вчиненню злочину [174, с. 182].

У справах про серійні сексуальні вбивства часто мета обшуку полягає у виявленні людей, трупів, частин трупа.

Проведення обшуку регламентовано ст.ст. 234–236 КПК України. Зокрема, у ч. 1 ст. 234 КПК України передбачено, що обшук проводиться з метою виявлення та фіксації відомостей про обставини вчинення

кримінального правопорушення, відшукування знаряддя кримінального правопорушення або майна, яке було здобуте у результаті його вчинення, а також встановлення місцезнаходження розшукуваних осіб. Доволі важливим є й те, що обшук проводиться на підставі ухвали слідчого судді (ч. 2 ст. 234 КПК України). У ст. 235 КПК України встановлено вимоги щодо ухвали про дозвіл на обшук житла чи іншого володіння особи.

У криміналістиці дано рекомендації щодо підготовчої діяльності з проведення пошукових дій під час здійснення обшуку, розроблено тактичні прийоми обшуку (їх системи), які є ефективними у певних ситуаціях, запропоновано доцільні науково-технічні засоби, що є оптимальним під час проведення пошуків у певних недоступних місцях (наприклад, трупощукачі, металошукачі, трали, щупи тощо).

Обшук проводиться тоді, коли для цього є підстави, передбачені ст. 234 КПК України. Він може бути проведений не лише у підозрюваного, обвинуваченого, а й інших осіб, у яких передбачається наявність будь-яких речей, предметів, що мають значення для справи. У підозрюваного він проводиться в обов'язковому порядку, незалежно від часу скоєння злочину. Сексуальні вбивці часто здійснюють розкрадання певних речей жертви не для особистого збагачення, а для їх збереження як фетиша та з інших міркувань.

Розроблення проблеми організації й тактики проведення обшуку здійснювали такі вчені, як Р. С. Белкін, П. Д. Біленчук, С. Ф. Денисюк, В. Е. Коновалова, М. А. Погорецький, В. М. Тертишник, А. Р. Ратинов, В. М. Салтевський, В. Ю. Шепітько та ін.

Р. С. Белкін доводить, що системи тактичних прийомів обшуку – це своєрідні алгоритми (типові програми) для слідчого в процесі їх використання. Застосування таких систем полегшує ухвалення правильних рішень у різних ситуаціях. Між системами тактичних прийомів і ситуаціями їх реалізації є нерозривні зв'язки, які мають науково обґрунтований характер. Надалі вчений зазначає, що системи тактичних прийомів обшуку виконують різноманітні функції (діагностичні, пізнавальні, психологічного впливу), дають змогу визначити необхідність пошуків, вплинути на обшукувану особу,

одержати від неї певну інформацію, обрати напрям пошуків і виявити об'єкти пошуку. Системи прийомів передбачають їх певний зміст і структуру, доцільність елементів, логічну послідовність способів дії [122, с. 96–98].

За визначенням М. А. Погорецького, обшук належить до невербальних слідчих (розшукових) дій, оскільки під час його проведення вилучаються матеріальні об'єкти й вони надалі є джерелом доказової інформації. Проте тактика його проведення вимагає застосування слідчим різноманітних тактичних прийомів, спрямованих на подолання протидії з боку обшукуваного, виявлення речей, які шукають. Водночас часто поведінка чи слова обшукуваного є підказкою слідчому стосовно того, де слід шукати певні об'єкти (обшукуваний при наближенні слідчого до певного об'єкта нервується, пітніє, змінює тему розмови тощо), тому обшук слід відносити до змішаних слідчих (розшукових) дій, тобто в результаті проведення яких інформація отримується і з об'єктів матеріального світу, і від осіб [127, с. 100].

Система тактичних прийомів, спрямована на пошук об'єктів, схованих у спеціальних тайниках або інших суб'єктивно недоступних місцях, може охоплювати: аналіз ознак предмета пошуку; зіставлення предмета пошуку з різними об'єктами місця обшуку; орієнтацію на професійні (чи інші) навички обшукуваного під час визначення місця схову; використання можливостей типових аналогів; аналіз окремих ділянок приміщення, меблів, інших об'єктів із метою встановлення демаскувальних ознак; зіставлення однакових предметів між собою [122, с. 105].

В. Ю. Шепітько визначає тактичний прийом як спосіб виконання процесуальної дії, спрямований на досягнення її конкретної мети, оснований на психологічному механізмі його реалізації, який є найбільш раціональним і ефективним за певних ситуацій, є основним елементом криміналістичної тактики [161, с. 628].

На думку С. Ю. Якушіна, система тактичних прийомів має формуватися залежно від сфери взаємин слідчого з учасниками слідчих дій, а також з урахуванням даних спеціальних наук, використовуваних у тому чи іншому прийомі [253, с. 18].

Тому, коли тактичний прийом спрямовується на підозрювану особу і стосується роз'яснення мети та необхідності обшуку, то передбачає розкриття причин візиту слідчого, важливості виявлення об'єктів пошуку, зв'язку обшукуваної особи з розшукуваним предметом. Цей прийом впливає на обшукуваного, спонукає його до аргументації відсутності у нього певних речей.

Важливе значення має й такий тактичний прийом системи, як аналіз окремих ділянок територій, приміщення, предметів та інших об'єктів із метою встановлення демаскувальних ознак, характер яких залежить від конкретних умов, у яких діє особа, особливостей місць приховування предметів, дій обшукуваного. У приміщеннях про місце схову свідчать відмінності у фарбуванні предметів, сліди на підлозі, відсутність сполучення шпалер тощо. Демаскувальні ознаки є своєрідними негативними обставинами, які вказують на необхідність пошуків у певному місці.

Одним із видів обшуку є «обшук за місцем передбачуваного вбивства потерпілого та приховування його трупа», який виокремили в спеціальних криміналістичних джерелах. На думку дослідників, такий обшук проводиться після огляду останнього місця проживання зниклого (зниклої) або останнього місцезнаходження за наявності підстав підозрювати осіб, що там проживали або проживають, у вчиненні вбивства потерпілого [5, с. 56].

Обшук місцевості проводиться тільки тоді, коли ділянка знаходиться в приватній власності. В інших випадках здійснюють слідчий огляд місцевості. Якщо вбивство вчинено в квартирі винного, то слід шукати кров, інші виділення організму, волосся, сліди перебування людини в приміщенні, зокрема мікрочастки, волокна її одягу тощо. Насамперед потрібно шукати сліди крові, які є дуже стійкими і зберігаються тривалий час (до декількох років). Злочинці, зрозуміло, вживають заходів до їх знищення – фарбують, переклеюють шпалери. У таких квартирах ззовні немає жодних ознак вчиненого злочину, проте кров може бути виявлено, хоча її пошук – це дуже трудомісткий процес. Кров виявляють у змішаних слідах із різних джерел кровотечі, у великій кількості води і в мильній воді, в якій злочинець мив руки, запірав свій одяг. Вона може всмоктатися в ґрунт, бути покрита снігом, льодом. Деякі слідчі

розраховують лише на виявлення великих, очевидних слідів, вважаючи, що пошук мікрослідів крові безперспективний, зокрема й для подальших експертних досліджень. Пошук крові необхідно проводити ретельно. Сучасні методики дають змогу виявити кров у кількості 5×10^{-8} мг. Проте потрібно мати спеціальну кваліфікацію з виявлення і вилучення її мікрослідів. Слідчий не може сподіватися лише на свої знання в цій сфері й повинен залучати до обшуку відповідних фахівців: криміналістів, судових лікарів, судових біологів. Пошук слідів крові повинен вестися із застосуванням науково-технічних засобів. Іноді доцільно одночасно проводити обшук і огляд, що оформляється відповідними протоколами, оскільки процесуально закріпити ознаки місця скоєння злочину можна тільки шляхом огляду.

Для виявлення розшукуваних слідів та об'єктів дуже важливо мати уявлення про певні стандарти психології особи, яка щось приховує. Як уже зазначалося, слідчий, здійснюючи обшук, повинен правильно використовувати можливості рефлексивного мислення. Поняття «рефлексія» охоплює такі процеси, як проникнення людини в явище чужої свідомості, пізнання його людиною й уявлення, «моделювання» цих явищ у своєму внутрішньому світі [20, с. 127–146].

Так, А. А. Баригіна, В. І. Майоров доводять, що під час проведення таких обшуків у ході розслідування серійних убивств на сексуальному ґрунті можуть бути виявлені: знаряддя злочину (ножі, петлі-зашморги, різні тверді тупі предмети), викрадені речі вбитих, викрадені речі-фетиші (у деяких випадках виявляють десятки фетишів – шапки, сорочки, хустки, предмети жіночого туалету), труп, частини трупа (іноді їх виявляють через роки), речі злочинця (взуття, сорочки, штани) зі слідами крові, інші предмети, що стосуються злочину. Виявляють навіть записи про вчинення злочинів, відеоматеріали їх учинення. Відомо, що злочинець А. Сливко знімав відеокамерою повішаних ним дітей. Зокрема, у Г. Михасевича під час обшуку знайшли речі давно вбитих ним жінок. Залежно від тієї або іншої слідчої ситуації обшук може бути проведено негайно, і його ж із тактичних міркувань можна відкласти на деякий, але не на тривалий час. Насамперед обшук проводять за місцем проживання винного, в його гаражі, автомашині. Часто злочинець не зберігає безпосередньо

в квартирі викрадені речі, знаряддя злочину, які можуть виявити рідні й близькі, тому він їх ховає у підсобних приміщеннях, зокрема гаражі. Інколи обладнують схованки. Сексуальний вбивця С. Головкін спорудив підземний бункер, де були знаряддя тортур [21, с. 248, 249]

Окремим різновидом обшуку є обшук особи – примусове обстеження тіла живої людини, її одягу, взуття, речей і предметів, що перебувають при ній. Обшук особи може бути здійснено лише особою однієї статі із обшукуваним у присутності понятих тієї ж статі (ч. 5 ст. 236 КПК України) [21, с. 245].

Якщо виявлено підозрювану особу у вбивстві – проводяться обшуки за місцем проживання такої особи (обшук у приміщенні, обшук місцевості). У деяких випадках є необхідність проведення обшуку за місцем роботи. Деякі науковці слушно зазначають, що під час обшуків за місцем проживання і роботи підозрюваного у справах про вбивства можуть бути виявлені: одяг та взуття, які були на підозрюваному в момент учинення вбивства і можуть містити сліди крові, волокна одягу, волосся потерпілого; знаряддя злочину, що застосовувалися під час учинення вбивства, на яких можуть бути виявлені сліди крові, волокна одягу, мікрочастинки з шкіряних і волосяних покривів тіла потерпілого; знаряддя злочину підлягають пред'явленню для впізнання свідкам і направленню на ідентифікаційну експертизу; транспортні засоби, що використовувалися під час вчинення злочину (прямування до місця злочину і назад, перевезення потерпілого та його трупа, викраденого майна), зі слідами перебування в них потерпілого (його крові, відбитків пальців, речей та майна); інструменти, матеріали, речовини, за допомогою яких виготовляли знаряддя вбивства (вогнепальна та холодна зброя, отрута, петлі-зашморги тощо); засоби, що використовуються для проникнення до житла, відімкнення сигналізації, подолання перешкод; майно, одяг, взуття потерпілого та його родичів, близьких, викрадених після вчинення вбивства; частина предметів, що збігається з частиною цього ж предмета, яку знайдено на місці події (предмета одягу, шматок тканини, газети, упакування тощо), або такі, що є цілим, комплектом (рукавички, панчохи тощо); документи, що свідчать про стосунки підозрюваного і потерпілого, про підготовку до вчинення вбивства, які належать

потерпілому, підроблені документи, проїзні квитки до місця, де вчинено вбивство потерпілого, квитанції на здавання речей до комісійного магазину, в багаж, ломбард, фотографії потерпілого тощо. [5, с. 58; 121, с. 345].

Особливістю обшуку особи під час розслідування серійних убивств на сексуальному ґрунті є виявлення в обшукуваного певних предметів, які свідчать про вчинений ним злочин (наприклад, петля-зашморг, знаряддя вчинення тортур тощо), предметів, вилучених у жертви злочину (сережки, кулони, мобільні телефони тощо), слідів біологічного походження на тілі й одязі обшукуваного (наприклад, сперми), мікрОВОЛОКОН, які підтверджують контактну взаємодію із постраждалою особою. За цією категорією злочинів можуть бути проведені й інші види обшуків (обшук транспортних засобів, обшук комп'ютерних засобів тощо). Зокрема, обшук комп'ютерних засобів – примусове обстеження комп'ютерної техніки й електронної інформації [121, с. 346] може мати важливе значення під час розслідування серійних сексуально-садистських убивств.

Ефективність проведення обшуків під час розслідування серійних убивств на сексуальному ґрунті пов'язана з необхідністю застосування спеціальних знань і залучення спеціалістів до участі в цих слідчих (розшукових) діях. На особливості залучення спеціалістів до обшуку зауважує В. О. Яремчук, зазначаючи, що спеціалістів залучають для консультування, виявлення об'єктів і поводження з ними, для надання порад щодо специфіки перевірки певних місць у процесі пошукових дій, для використання спеціальних пошукових приладів [254, с. 171–190].

Наприклад, у Великобританії використовують спеціальну комп'ютерну програму, яка полягає у застосуванні заздалегідь розробленого сценарію (приводу чи претексту), щоб спонукати обрану жертву до розголошення інформації чи виконання дій, до яких у звичайних обставинах вона б не вдалася. Оскільки цей метод ґрунтується на спланованій схемі обману, то найперше відбувається збір інформації, необхідної злочинцю для того, щоб видати себе за іншу особу, аби у жертви не виникло сумнівів у законності дій злочинця, і зустрітися з ним [149, с. 1].

2.4 Використання спеціальних знань на початковому етапі розслідування серійних вбивств на сексуальному ґрунті

Під час розслідування злочинів часто виникають питання, що виходять за межі правових, для вирішення яких недостатньо професійних знань слідчого. У таких випадках кримінальним процесуальним законодавством слідчому надано право використовувати допомогу експертів, спеціалістів, перекладачів, педагогів та інших осіб, котрі володіють спеціальними знаннями. У найбільш загальному розумінні знання – це результат пізнання, сукупність відомостей у будь-якій галузі [227, с. 125].

У процесі розслідування серійних убивств на сексуальному ґрунті необхідно застосувати спеціальні знання та залучити судових експертів. Під час розслідування цієї категорії злочинів спеціальні знання можуть бути використані в різних формах: участь спеціаліста при проведенні слідчих (розшукових) дій; отримання консультацій від спеціалістів (експертів); отримання письмових висновків спеціалістів; призначення судових експертиз.

Особливого значення в процесі збирання, перевірки й оцінки доказів у розслідуванні вбивств на сексуальному ґрунті набуває судова експертиза як одна із форм застосування спеціальних знань у судочинстві. Головним критерієм розмежування форм використання даних природничих і технічних наук у кримінальному судочинстві є доказове значення результатів їх використання, тому що доказування становить основний зміст будь-якого процесу, й чітке визначення місця, значення й змісту кожної з форм має найважливіше практичне значення. Залежно від доказового значення результатів застосування спеціальних знань у кримінальному процесі вони поділяються на: процесуальні форми (використання спеціалістів у огляді документів, речей; використання спеціалістів у межах проведення судових експертиз, застосування суддею наявних у нього спеціальних техніко-криміналістичних знань у ході його офіційної діяльності); непроцесуальні форми (консультативна діяльність фахівців, виконання різноманітних

доручень судді технічного характеру, неофіційна робота з доказами). Залежно від джерела регламентації форми застосування спеціальних знань можна виокремити форми, безпосередньо передбачені КПК України.

Кримінальний процесуальний закон встановлює порядок залучення експерта. У ст. 243 КПК України встановлено, що сторона обвинувачення залучає експерта за наявності підстав для проведення експертизи, у тому числі за клопотанням сторони захисту чи потерпілого. Сторона захисту має право самостійно залучити експертів на договірних умовах для проведення експертизи, у тому числі обов'язкової. Експерт може бути залучений слідчим суддею за клопотанням сторони захисту. В ст. 244 КПК України передбачено процедуру розгляду слідчим суддею клопотання про залучення експерта. Крім того, в ст. 245 КПК України визначено порядок отримання зразків для експертизи.

Застосування спеціальних знань під час розслідування злочинів розглядалася вченими у кримінальній процесуальній і криміналістичній літературі. Вагомий внесок у розробку цих питань зробили такі провідні науковці, як: Ю. П. Алєнін, В. П. Бахін, А. Ф. Волобуєв, В. І. Галаган, В. Г. Гончаренко, І. В. Гора, А. В. Іщенко, Н. І. Клименко, В. О. Коновалова, В. С. Кузьмічов, В. К. Лисиченко, В. Г. Лукашевич, Є. Д. Лук'янчиков, В. Т. Нор, М. В. Салтевський, М. Я. Сєгай, В. В. Тіщенко, В. Ю. Шепітько, І. Я. Фрідман, П. В. Цимбала та ін. У працях цих учених розглянуто концептуально важливі для проведеного нами дослідження проблеми.

Необхідність застосування у кримінальному процесі наукових, технічних та інших знань пов'язана з тим, що розслідування злочину є складним процесом пізнання об'єктивної дійсності. З цього приводу В. А. Образцов зазначав, що яким би освіченим і добре підготовленим не був слідчий, він завжди є спеціалістом вузького профілю. За межами його професійних знань і навиків чималий потенціал науки, техніки, ремесел, мистецтва, яким він належно не володіє [167, с. 281]. Тому пізнання події злочину й особи, яка його вчинила, вимагає від слідчого та інших учасників

кримінального процесу застосування різних спеціальних знань і навиків у певних видах діяльності.

Для ефективного розслідування та розкриття злочинів потрібне вміле використання слідчим, прокурором і судом спеціальних знань у певних галузях науки, техніки, мистецтва, ремесла. Ще австрійський криміналіст Г. Гросс (1847–1915 рр.) наголошував на визначальній ролі спеціальних знань у встановленні об'єктивної істини під час проведення такої слідчої (розшукової) дії, як огляд місця події при розслідуванні вбивств, підпалів, вибухів [76, с. 157].

Своєрідною формою використання знання є досвід, що поєднує знання з уміннями та навиками – психологічними утвореннями, що сприяють раціональному, точному, швидкому й ощадливому виконанню операцій і дій на підставі й для реалізації знання. Слово ж «спеціальний» тлумачиться як призначений винятково для кого-, чого-небудь, який має особливе призначення, та як той, що стосується окремої галузі науки, техніки, мистецтва тощо, призначений для спеціалістів цієї галузі [57, с. 1364].

Спеціаліст – це особа, яка володіє спеціальними знаннями у дослідженні матеріалів цивільних, кримінальних та адміністративних слідчих справах [56, с. 857].

Уперше визначення поняття «спеціальні знання» в науковій літературі було запропоноване О. О. Ейсманом 1973 р., який вважав, що спеціальними знаннями володіє обмежене коло спеціалістів, що мають відповідну професійну підготовку [124, с. 56]. Згодом 1984 р. О. О. Ейсман включив у структуру зазначеного поняття категорії «досвід і навик». Такий погляд підтримали Т. В. Авер'янова, Р. С. Белкін, А. А. Джуманбетова, Є. В. Додін, О. В. Константинов, П. А. Лупинська, О. Р. Россинська, В. В. Семенов, В. М. Тертишник, А. Ю. Ушаков та інші науковці. У криміналістичній і кримінальній процесуальній літературі неодноразово намагалися конкретизувати поняття «спеціальні знання». Так, З. М. Соколовський вважав, що віднесення тих чи інших знань до спеціальних залежить від того,

чи в межах загального або спеціального утворення вивчаються закономірності, які вирішуються в конкретному випадку [210, с. 28]. О. Р. Россінська під цим терміном розуміє систему теоретичних знань і практичних навиків у галузі конкретної науки або техніки, мистецтва чи ремесла, отриманих шляхом проходження спеціальної підготовки або набуття професійного досвіду і використовуваних для вирішення питань, що виникають у процесі кримінального судочинства [189, с. 33].

Сучасні вчені В. Г. Гончаренко й І. В. Гора розглядають спеціальні знання як такі, що відповідають вимогам сучасного розвитку науки і можуть використовуватись у сфері кримінальної процесуальної діяльності з метою доказування окремих обставин кримінального провадження, збору та закріплення доказів тощо. Особливими ознаками, що характеризують спеціальні знання, є такі: ці знання не є загальновідомими, загальнодоступними й одиничними; вони набуваються особою у процесі теоретичної та практичної підготовки до конкретної діяльності; неодноразово використовуються; надаються не в прямій, а в опосередкованій формі; залучаються до процесу в установленому законом порядку за наявності в учасників процесу потреби в таких знаннях; використовуються у передбачених процесуальним законодавством формах; їх використання пов'язане з певним рівнем освіти та/або підготовкою, а також професіональним або іншим досвідом; такі знання сприяють забезпеченню винесення законного й обґрунтованого акта органів досудового розслідування та суду як органу судової влади [86, с. 11]. Таке визначення повністю відповідає нормам чинного КПК України.

М. В. Костицький та інші науковці вважають, що законодавством урегульовано лише дві форми застосування спеціальних знань: участь спеціаліста у слідчих діях і проведення експертизи [111, с. 58].

Вчені визначають спеціаліста як особу, що володіє спеціальними знаннями і навиками в певній галузі науки, техніки, мистецтва або ремесла, яку залучено до участі у процесуальних діях у порядку, встановленому

кримінальним процесуальним законом, для сприяння у виявленні, закріпленні та вилученні речей і документів, застосуванні технічних засобів та дослідженні матеріалів кримінального провадження для формулювання питань експерту, а також для роз'яснення сторонам і суду питань, які входять до його професійної компетенції. Для спеціаліста консультації в усній чи письмовій формі не є доказами у справі. Як спеціаліста запрошують особу, що не заінтересована в результатах справи [209, с. 504].

Отже, у криміналістиці спеціальні знання визначають як наукові, технічні й інші, зокрема й криміналістичні знання, здобуті в результаті узагальнень, та навиків, отримані в процесі роботи в окремих галузях практичної діяльності, які використовуються разом із науково-технічними засобами у пошуку, виявленні, вилученні та дослідженні слідів злочину з метою одержання доказової й орієнтувальної інформації, необхідної для встановлення істини у справі [114, с. 48].

Ученими визначено три процесуальні форми застосування спеціальних знань у досудовому слідстві залежно від суб'єктів, які ними володіють: слідчого, спеціаліста й експерта [72, с. 82].

Необхідність використання спеціальних знань у кримінальних провадженнях серійних убивств на сексуальному ґрунті зумовлена передусім специфікою механізму вчинення злочину, виявлення, фіксації та вилучення специфічних речових доказів, для чого потрібні спеціальні знання в сфері медицини, біології, ґрунтознавства тощо. Тому слідчому необхідно запрошувати відповідних спеціалістів для надання допомоги під час розслідування таких злочинів.

Використовувати «спеціальні знання» необхідно не тільки для пошуку, фіксації й експертного дослідження речових доказів та інших слідів, а й для одержання орієнтувальної інформації про злочинця з метою складання його психологічного портрета, організації переслідування «за гарячими слідами», висування початкових версій про вчинений злочин.

Проведене нами анкетування засвідчує, що, на думку більшості практичних працівників, потрібно використовувати спеціальні знання під час розслідування серійних вбивств на сексуальному ґрунті (так – відповіли 92,2% опитаних, ні – 4,8%, інше – 3%). Також було з'ясовано (за позитивної відповіді), які форми спеціальних знань використовуються. Відтак отримано такі відповіді: залучення експертів і призначення судових експертиз (65%); залучення спеціалістів до проведення слідчих (розшукових) дій (62%); звернення до спеціалістів із метою розроблення психологічного портрета (51,8%); звернення до спеціалістів задля отримання ДНК-аналізу або проведення геномної експертизи (48,7%); отримання консультацій від спеціалістів (40%); звернення до спеціалістів для розроблення фотороботів (26,9 %); інше (2,2%) (Додаток А п. 9).

Водночас проведене нами опитування засвідчило, що спеціалісти під час розслідування вбивств на сексуальному ґрунті надають консультації зі загальних питань використання спеціальних знань (85%); консультації щодо документального оформлення (66%); консультації, пов'язані з виявленням і вилученням документів, у яких відображено злочинну діяльність (33%); консультації під час огляду місць убивств і виявлення трупа (99%); попередні дослідження матеріальних об'єктів (80%) (Додаток А п. 10).

За нашими дослідженнями, у кримінальних провадженнях про сексуальні вбивства найчастіше призначають такі експертизи: судово-медичну експертизу трупа (100%); судово-медичну експертизу живих осіб (64%); імунологічну експертизу (крові, виділень, кісток тощо) (97%); експертизу речових доказів (89%); генотипоскопічну (35%); експертизу за матеріалами справи (5%); судово-психіатричну (92%); судово-психологічну (23%); експертизу матеріалів і речовин (46%); ґрунтознавчу (22%); судово-біологічну (34%); одорологічну (3%); почеркознавчу (12%); техніко-криміналістичну експертизу документів (8%); судово-балістичну (72%); експертизу холодної зброї (75%); трасологічну (64%) (Додаток А п. 11).

Важливе значення має й залучення до розслідування вбивств на сексуальному ґрунті фахівців у галузі психології, психіатрії, сексопатології, які можуть надавати допомогу слідчому в діагностиці соціально-психологічного портрета невідомого злочинця. Під час проведення огляду місця події є широкі можливості для застосування таких знань, оскільки обстановка місця події зберігає чималу кількість інформації про подію злочину й злочинця, аналіз якої може бути використаний із метою моделювання особи злочинця (його статі, віку, соціальної належності, інтелектуальних властивостей, вольових якостей, емоційних станів у процесі вчинення злочину, схильності до певних вірувань, належності до сект, психічних відхилень, мотивів, які могли виявитись у відповідній поведінці, що зумовили певні зміни) [191, с. 55]. Розроблення портрета особи невідомого злочинця під час розслідування вбивств на сексуальному ґрунті може бути здійснено за допомогою залучення відповідних спеціалістів (психологів, патопсихологів, психіатрів, криміналістів, сексологів та ін.) і розроблення так званого психологічного портрета. Ідея створення психологічних портретів полягає у залученні різних спеціалістів (і не лише психологів), які б на підставі спеціальних знань надали ймовірну інформацію про поведінку злочинця, його передбачувані характеристики (за результатами діяльності), локалізацію і періодичність злочинів, прогнозування подальших дій особи злочинця тощо.

У психології виокремлюється «психологія кримінальна», в якій вживається термін «психологічний портрет особистості» і досліджується психологічний механізм учинення злочину. До її компетенції входять дослідження психічного стану індивіда в момент скоєння злочину, з'ясування мотивів вчинення злочину, з'ясування мотивів злочинної поведінки і форм її вияву з погляду безпеки інших людей, а також розробка методів попередження та розслідування злочинів [245, с. 283]. Створення такого портрета охоплює комплексну психологічну характеристику особистості злочинця за різними параметрами: тип темпераменту, риси характеру,

спрямованість особистості, вольові якості, емоційні реакції тощо. Зазвичай психологічний портрет особистості складається (розробляється) на підставі експериментально-психологічних досліджень реального випробуваного.

Залежно від ситуації може виникнути потреба в залученні інших фахівців у галузі: 1) хімії – з метою попереднього з'ясування причини явищ, процесів хімічного характеру (самозаймання речовин тощо); 2) пожежної техніки – задля попереднього визначення часу та причин виникнення пожежі, способу й засобів можливого підпалу для знищення слідів вбивства; 3) комп'ютерної техніки – для отримання оперативної інформації з електронних записів, повідомлень, пошти про останні зв'язки загиблої особи, мету спілкування з іншими особами, плани й наміри, встановлення фактів знищення певної інформації й її відновлення.

Розслідування серійних убивств на сексуальному ґрунті насамперед передбачає застосування спеціальних судово-медичних знань: залучення судово-медичного експерта до проведення огляду місця події й трупа, надання медичних консультацій, призначення та проведення судово-медичної експертизи.

Відповідно до Інструкції про проведення судово-медичної експертизи, затвердженої наказом Міністерства охорони здоров'я України від 17.01.1995 № 6 (zareєстрованої в Міністерстві юстиції України 26.07.1995 за № 254/790), зазначається, що цей вид експертиз «проводиться з метою дослідження на підставі спеціальних знань матеріальних об'єктів, що містять інформацію про обставини справи, яка перебуває в провадженні органів дізнання, слідчого, прокурора чи суду» (п. 1.1). Згідно із цією Інструкцією (п. 1.4), до компетенції судово-медичної експертизи належать: експертиза трупів у випадках насильницької смерті; експертиза трупів при підозрі застосування насилля або з інших обставин, що обумовлюють необхідність такої експертизи; експертиза потерпілих, обвинувачених та інших осіб; експертиза речових доказів; експертиза за матеріалами кримінальних та цивільних справ. Є також Правила проведення судово-медичної експертизи (досліджень)

трупів у бюро судово-медичної експертизи, затверджені наказом Міністерства охорони здоров'я України від 17.01.1995 № 6 (zareєстровані в Міністерстві юстиції України 26.07.1995 за № 257/793), в яких визначається загальний порядок і послідовність виконання судово-медичної експертизи трупів.

Відповідно до методичних рекомендацій, в експертній практиці розрізняють: 1) судово-медичну експертизу живих осіб; 2) судово-медичну експертизу трупів; 3) судово-медичну експертизу речових доказів (експертизу плям крові; судово-медичне дослідження рідкої крові; судово-медичне дослідження сперми; судово-медичне дослідження плям слини, сечі, поту та потожирових виділень; дослідження тканин і органів людини та її останків; дослідження волосся тощо). У багатьох випадках судово-медична експертиза речових доказів називається судово-біологічною експертизою [246, с. 5].

За окремими дослідженнями встановлено, що проведення експертиз у разі вбивств на сексуальному ґрунті здійснюється за окремим планом, який має охоплювати: 1) фотографування загального вигляду трупа; 2) огляд одягу на трупі без змінення його положення; 3) зовнішній огляд обличчя (голови); опис ушкоджень, слідів крові й інших плям і накладень на обличчі (голові); 4) туалет обличчя (голови); 5) фотографування голови (за правилами впізнавальної фотозйомки); 6) зняття одягу з трупа і докладне його дослідження; вилучення протезів кінцівок; вилучення бандажів, сережок, кліпс, перстенів тощо; фотографування (бажано кольорове) особливих прикмет одягу; вилучення за вимогою слідчого зразків тканини одягу; 7) зовнішній огляд самого трупа; детальний огляд у певному порядку окремих частин та ділянок зі складанням словесного портрета й описом особливих прикмет, зокрема професійних ознак і особливостей; вимір довжини трупа, кола голови, шиї та грудей, а також довжини стопи; 8) фотографування особливих прикмет на тілі (татування, родимки тощо); 9) вилучення зразків волосся з п'яти частин голови, ділянки зовнішніх статевих органів й інших частин тіла; 10) вилучення за допомогою тампона вмісту піхви (у жінок) і забір мазка виділень із сечовипускального

каналу (у чоловіків); 11) дактилоскопіювання пальців; 12) рентгенологічне дослідження скелета; 13) дослідження черевини трупа; 14) вилучення слідів крові для визначення її групової та типової належності; 15) реставрація голови й її фотографування за правилами впізнавальної фотозйомки; 16) виготовлення моделей зубів і щелеп; 17) вилучення шкіри із татуюванням; 18) відділення голови від тулуба, якщо необхідно провести експертизу ототожнення особи трупа за черепом [131, с. 157–158].

На початковому етапі розслідування вбивств на сексуальному ґрунті в окремих випадках виникає необхідність ідентифікації невпізнаних осіб (жертв злочину). На складність такої ідентифікації зауважували в криміналістичній та експертній літературі. Так, В. Г. Бучинський зазначив, що одним із головних питань, що вирішуються судовими медиками під час дослідження невідомих трупів, зокрема окремих частин трупа, кісток скелета, їх фрагментів, є ідентифікація особи загиблих. Їх ідентифікувати складно, тому застосовуються нові методи ідентифікації особи на основі кісткового матеріалу різного ступеня збереженості, зокрема за ізольованими кістками й їх фрагментами, що здійснюють методом полімеразної ланцюгової реакції [49, с. 18].

Вивчення судової практики серійних убивств на сексуальному ґрунті засвідчує, що сліди, які можуть бути виявлені на місці події, доцільно класифікувати так: сліди людини; мікросліди; інші сліди присутності злочинця на місці вчинення таких вбивств; сліди ґрунту.

Найчастіше на місці вчинення серійних убивств на сексуальному ґрунті виявляють і вилучають сліди рук злочинця. Сліди рук – це відбитки пальців, долонь, тильної сторони кистей, а також сліди рук у рукавичках (зі шкіри чи тканини). Ці дослідження можливі за допомогою дактилоскопії, складовою якої є пороскопія й еджескопія. Під час вивчення слідів рук можна встановити найрізноманітнішу інформацію стосовно осіб, які їх залишили: стать, вік, група крові, наявність певних дефектів та аномалій (шрамів, обручок, пов'язок). Дослідження потожирової речовини, за допомогою якої

був утворений слід руки, дає змогу встановити наявність окремих захворювань у людини. Вид папілярного візерунка може свідчити про генетичне захворювання. Дослідження слідів рук може надати допомогу у висуванні версій про механізм вчинення сексуального вбивства: а) злочин учинено однією особою чи у складі групи; б) чи є злочинець шульгою; в) особливості будови руки злочинця та інша інформацію про нього (стать, вік, група крові).

Під час проведення огляду місця вчинення сексуального вбивства можуть бути виявлені та вилучені сліди ніг (взуття). Виявивши на місці події один слід від взуття злочинця, можна знайти й інші невидимі сліди, які становлять єдину слідову доріжку, а також виявити на підлозі мікрочастки від подошви підозрюваного. Виявлення на місці злочину мікрочасток від подошви злочинця може свідчити про характерні риси його ходи (човгання тощо), що становлять орієнтувальну інформацію про злочинця. Виявлена стертість певної частини подошви взуття за знайденим на місці події відбитком дає підстави організувати пошук особи з характерними ознаками взуття. Крім того, інформація про виявлення на місці вчинення вбивства мікрочасток від подошви встановленого підозрюваного може бути використана під час вибору тактики проведення допиту. Зазначимо, що інформативність слідів ніг (взуття) злочинця доволі висока й може бути використана для формування психологічного портрета сексуального вбивці з використанням і індуктивного, і дедуктивного криміналістичного методів.

Під час розслідування серійних убивств на сексуальному ґрунті доволі часто застосовують експертизу біологічних об'єктів (біологічних слідів людського походження) із використанням методів дослідження ДНК (дезоксирибонуклеїнової кислоти) – судово-геномної експертизи (геномної судово-медичної експертизи). Судово-геномна експертиза – новий вид судово-біологічного дослідження, пов'язаний із ідентифікацією (ототожненням) людини на підставі спеціальних знань у галузі судової медицини та криміналістики, молекулярної біології й генетики людини. Тому інколи

судово-геномну експертизу називають молекулярно-генетичною. Об'єктами дослідження судово-геномної експертизи є: плями біологічних речовин (крові, сперми, слини, поту, виділень із носа тощо); частини (фрагменти) тіла (шкіри) людини; кісткові тканини; біологічні сліди, залишені на одязі, недопалках тощо.

Віднедавна у судовій медицині актуалізувалися питання щодо судової генетичної ідентифікації, ДНК-аналізу, ДНК-ідентифікації. Інколи такі дослідження називають генною «дактилоскопією». Хоча будова молекул ДНК – носіїв генетичної інформації – у всіх істот одного виду однакова, деякі зони, розміщені вздовж всієї молекули, повторюються у кожного в різній послідовності та поєднаннях, варіюються. Біоматеріал із трупа відбирається експертом, який проводить розтин, порядок вилучення та надсилання цього матеріалу до відділення викладено у додатку № 1 до Правил проведення судово-медичної експертизи (дослідження) трупів в бюро судово-медичної експертизи.

Порядок відбору зразків крові у живих осіб викладено в методичних рекомендаціях «Дослідження рідкої крові та її слідів на речових доказах». Одним із головних завдань судово-медичної експертизи крові у відділеннях судово-медичної імунології та судово-медичної цитології бюро судово-медичної експертизи України є отримання максимального обсягу інформації про сліди на речових доказах. Далі для експертів слідство висуває завдання, від якого залежатимуть їх подальші дії, – довести, що в цих слідах є кров, незалежно від їх давності, спроб знищення або спростувати це. Далі потрібно з'ясувати її видову належність. І, якщо кров належить людині, необхідно встановити можливість походження її від конкретної особи, що насамперед вирішується визначенням групової належності за системою АВО. Так, метод тонкошарової хроматографії ґрунтується на виявленні гемоглобіну, який утворює на хроматограмі специфічну зону. Поява такої зони зумовлена пероксидазними властивостями гемоглобіну [82, с. 4, 5].

Під час огляду помешкань, де ймовірно було вчинено вбивство на сексуальному ґрунті, можуть бути виявлені сліди крові. Судово-біологічна експертиза дає відповіді на різні питання, зокрема про наявність на певній території, ділянці місцевості або об'єкті слідів крові й її належність певній особі. Також можна визначити її вид (чи належить кров людині або певній тварині), групу, статеву належність, регіональне походження (з якої частини тіла кров), чи належить вона вагітній жінці або породіллі, дорослій людині чи дитині. Також зазначеною експертизою може бути вирішене питання про давнину слідів крові, кількість пролитої крові, що утворила плями, її зажиттєвість, а також, чи була утворена знайдена пляма менструальною кров'ю.

За слідами крові визначають механізм учинення злочину (під час огляду місця події, трупа або внаслідок проведення криміналістичної трасологічної експертизи). У ході експертного дослідження слідів крові, виявлених на місці вчинення сексуального вбивства, можна встановити: а) з якої висоти падали краплі крові; б) чи перебував певний об'єкт або предмет, на який крапала кров, у вертикальному, горизонтальному або похилому положенні; в) чи пересувалася людина в момент або після заподіяння ушкоджень; г) у якому положенні перебував потерпілий у момент заподіяння йому ушкоджень; ґ) з якої сторони було завдано удар.

Розслідування вбивств на сексуальному ґрунті має бути спрямоване на виявлення не тільки слідів взуття, рук, крові, а й сперми. Виявлення сперми на місці злочину або трупі безперечно свідчить про сексуальний характер убивства. Її наявність у статевих органах дорослої жінки має порівняне значення. Цей факт має розглядатися слідчим сукупно з усіма матеріалами кримінального провадження. Найчастіше сліди сперми виявляють на трупі, одязі, а також на прилеглих предметах і поверхнях.

Спеціаліст може надавати допомогу під час установлення походження плям на одязі, виявлення слідів сперми серед крові й піхвових виділень і встановлення її групової належності. З метою визначення групи сперми

експертові необхідно надати речові докази з досліджуваними плямами, а також слину й кров (у закритій скляній посудині) кожного підозрюваного. Однак висновки судово-біологічної експертизи стосовно групи сперми підозрюваного та виявленої на місці події необхідно оцінювати разом із іншими зібраними доказами.

Шляхом проведення судово-біологічної експертизи може бути встановлено: а) здатність наданої сперми до запліднення (за необхідності вирішення зазначеного питання сперма має бути досліджена невдовзі після її отримання, забір сперми здійснює судово-медичний експерт [219, с. 206]); б) наявність у наданих для дослідження плямах сперми домішок вагінального (піхвового) походження, зокрема клітин епітелію піхви (у разі їх виявлення можуть бути порушені питання про їхню подібність із клітинами, взятими з піхви потерпілої); в) до якої групи належать клітини епітелію піхви. За належністю сперми в майбутньому можна ідентифікувати особу, підозрювану в сексуальному вбивстві.

Дослідження практики розслідування вбивств на сексуальному ґрунті свідчить, що на місці події часто можна виявити волосся і жертви, і злочинця. Про сексуальний характер убивства можна зробити попередній висновок навіть під час поверхневого дослідження виявленого волосся. Появі на місці події волосся потерпілого або злочинця сприяють боротьба, самооборона й інші обставини. Волосся необхідно шукати безпосередньо біля місця виявлення трупа, на одязі, а також на тілі, зокрема у долонях та на руках, ногах, грудях, стегнах, біля статевих органів та в транспортному засобі. Вивчені слідча й експертна практики підтверджують, що успішному пошуку волосся сприяє допомога судового лікаря або експерта-криміналіста [177, с. 85–87]. Зазначене дослідження є попереднім і не замінює судово-біологічну експертизу, яка може суттєво розширити перелік відомостей, які зацікавлять слідство, а також надати висновки, чи належить волосся особі, яку підозрюють у вбивстві.

Під час розслідування вбивств, учинених на сексуальному ґрунті, необхідно шукати будь-які сліди (передусім на трупі), а саме: зубів, нігтів, слини, сперми, потожирових виділень, а також окремих предметів навколо трупа. Сліди зубів зазвичай можна виявити на трупі, а також продуктах, цигарках. Сліди слини, потожирової речовини й зубів можна віднайти на недопалках сигарет, відкритих пляшках води чи пива, келихах тощо, що належали або яким користувався злочинець. Експерт також може з'ясувати, чи є на досліджуваному об'єкті плями поту, сечі або інших виділень та до якої групи вони належать. Для вирішення цього питання експертові необхідно надати речові докази (недопалки, предмети одягу тощо), а також кров і слину всіх підозрюваних осіб.

Під час огляду трупа можуть бути виявлені сліди нігтів, які зазвичай є на шиї, тулубі, спині [68, с. 458]. Якщо є підозра, що вчинили вбивство на сексуальному ґрунті, обов'язково необхідно дослідити піднігтьовий вміст і потерпілої, і підозрюваного. Під час дослідження піднігтьового вмісту рук жертви експерту можуть бути поставлені питання про походження піднігтьового вмісту, а також про відповідність знайдених у піднігтьовому вмісті жертви епітеліальних клітин поданому для дослідження зразку підозрюваної людини.

На місці сексуального вбивства необхідно організувати пошук мікрооб'єктів. Методика здійснення пошуку, а також дослідження мікрооб'єктів – один із найбільш перспективних напрямів сучасної криміналістики [68, с. 459]. Іноді на трупах – жертвах убивств на сексуальному ґрунті – вдається виявити сліди крові злочинця та його біологічних тканин. Наприклад, коли жертва під час опору кусає злочинця або він одержує ушкодження від гострих предметів на одязі жертви чи інших речей.

У разі виявлення мікрооб'єктів на місці вчинення сексуального вбивства їх необхідно скерувати на експертизу, під час якої може бути встановлено: а) чи збігаються на предметі-носії сторонні волокна – тобто чи

відповідають знайдені волокна тканинам, з яких виготовлений одяг жертви (чи злочинця); б) чи перебували в контактній взаємодії надані для дослідження предмети одягу (інші об'єкти волокнистої природи, наприклад, тюки тканини на складі); в) чи належать подані волокнисті матеріали одному відрізу тканини; г) чи є відрізок тканини, виявлений на місці події, частиною цього предмета одягу; ґ) чи є у вмісті піднігтьових зрізів підозрюваного або жертви мікрочастки волокон загальної родової (групової) відповідності волокнам, з яких виготовлена тканина наданого предмета одягу; д) чи є в попелі, виявленому на місці пожежі, залишки тканини або одягу жертви або злочинця; е) чи наданими нитками пришитий гудзик на досліджуваному одязі; є) чи зі вказаної пряжі зв'язаний поданий на дослідження виріб; ж) чи перефарбовувався предмет одягу, якщо так, то який його первісний колір; з) кустарним чи промисловим способом зв'язаний цей предмет одягу (наприклад, трикотажне або вовняне полотно) [98, с. 306].

Під час дослідження ґрунту на місці вчинення злочину можна виявити сліди боротьби: невеликі заглиблення, які можуть бути залишені ліктями, колінами, пальцями ніг, краями підборів і жертви, і злочинця. На підставі зазначених слідів можна висунути версії про спосіб учинення злочину: а) статевий акт учинено всупереч волі потерпілої (чи застосовував злочинець фізичне або психічне насильство); б) злочинець скористався безпомічним станом потерпілої, який виражався у фізичній або психічній безпорадності.

Під час судово-біологічної експертизи може бути встановлено: а) чи є на об'єктах-носіях рослинні частки (рослини, насіння, плоди, волокна деревини); б) до якого роду (виду) рослин належать виявлені рослинні частки; в) яке походження наданого для дослідження насіння; г) можливі локальні ділянки походження рослин; ґ) чи є рослинні частки, вилучені з об'єкта-носія, частиною конкретної рослини, виробу; д) до якого виду тварин належить надане на дослідження волосся, вилучене з місця події, та чи збігається воно за ознаками з волоссям конкретного тваринного або хутряного виробу (наприклад, волосся, виявлене на одязі підозрюваного

(обвинувачуваного), з волоссям, вилученим із песцевої шапки, яка належить потерпілій) [115, с. 250].

Для встановлення місця перебування злочинця до вчинення злочину потрібно провести судово-грунтознавчу експертизу. Під час експертного дослідження за характерними в ґрунті домішками може бути встановлено належність ґрунтових нашарувань певній локальній ділянці місцевості та визначено механізм їх утворення на об'єкті-носії, а також здійснено порівняльний аналіз зразків ґрунтів, наданих для дослідження. Доцільно виокремити такі форми участі фахівця зі судового ґрунтознавства: а) участь експерта в огляді місця події за запрошенням слідчого з метою індивідуалізації ділянки місцевості й надання йому допомоги у відборі зразків ґрунту (дії експерта відображаються в протоколі огляду місця події); б) участь експерта в додатковому огляді місця події для відбору зразків ґрунтів, якщо вони не були вилучені й залучені до кримінального провадження до призначення експертизи; в) самостійна робота експерта з досліджуванним об'єктом, визначення його особливостей і зовнішніх ознак спільності й розходження з навколишньою територією в процесі проведення експертизи [131, с. 181].

За виявленими на ґрунті слідами ніг (взуття) експерт може встановити: а) чи був виявлений слід залишений взуттям, вилученим у підозрюваного (обвинувачуваного); б) одним чи різним взуттям залишені сліди; в) до якого виду належить взуття, сліди якого виявлені на місці події, та його особливості (матеріал підошви, спосіб кріплення, наявність набойок, потертостей). Окрім того, експерт може надати відомості про пересування людини, сліди якої виявлено на місці події (повільним, швидким кроком, підтюпцем) [246, с. 234].

Отже, потрібно зазначити, що застосування спеціальних знань у розслідуванні вбивств на сексуальному ґрунті, є обов'язковим для слідчого, який може звертатись по допомогу до експертів протягом усього процесу проведення слідчих (розшукових) дій і негласних слідчих (розшукових) дій.

Висновки до другого розділу

1. Установлено, що типова слідча ситуація вчинення серійних убивств на сексуальному ґрунті – це обстановка, яка найчастіше виникає в практичній діяльності та визначає особливості методики розслідування (типові слідчі версії, типові завдання, а також методи й засоби їх виконання). Найбільш проблемними під час розслідування зазначених вбивств є такі слідчі ситуації: а) є відомості про вбивство, однак немає трупа (100%); б) виявлено розчленований труп людини (98%); в) немає відомостей про вбивцю, труп виявлено на місці вбивства (68%); г) виявлено рештки людини, встановлено сексуальний мотив убивства (62%); ґ) немає відомостей про вбивцю, труп виявлено не на місці вбивства (58%). Визначено тактичні завдання відповідно до слідчих ситуацій.

2. Для успішного планування розслідування серійних убивств на сексуальному ґрунті потрібно висунути слідчі версії на основі огляду місця події й трупа, проведеного СОГ із залученням судових експертів. У дослідженні визначено основні завдання, що необхідно виконати під час такого огляду, до яких належать: безпосереднє вивчення місця вчинення вбивства та виявленого трупа; виявлення слідів, що вказують на застосування насильства; виявлення слідів, які б допомогли встановити особу жертви; виявлення слідів, які б сприяли встановленню особи та пошуку злочинця; виявлення і вилучення мікрооб'єктів; з'ясування обставин скоєння злочину; отримання розшукової й доказової інформації тощо.

Окрім постійно діючих СОГ, через різні обставини можуть створюватися й тимчасові СОГ, які комплектуються зі слідчих, криміналістів центральних, обласних центрів, а оперативна група – з найбільш досвідчених співробітників підрозділів кримінального розшуку, оперативних служб і дільничних офіцерів поліції, на території яких зареєстровано епізоди серійних убивств і які можуть здійснювати переслідування вбивці.

3. Під час розслідування серійних убивств на сексуальному ґрунті важливе значення має тактичне забезпечення таких слідчих (розшукових)

дій: допити, пред'явлення трупа для впізнання, обшуки та призначення судових експертиз.

Тактичні прийоми проведення допитів свідків, підозрюваних під час розслідування вбивств на сексуальному ґрунті, ґрунтуються не тільки на розробках криміналістики, а й психології, психіатрії, сексопатології, кримінології, антропології, медицини та інших галузей знань. На основі проведеного дослідження щодо розслідування серійних убивств на сексуальному ґрунті сформовано план допиту, в якому можуть бути поставлені запитання, що поділені на чотири групи: 1) підготовка до вчинення вбивства (вибір місця, часу, способу обрання та спілкування зі жертвою); 2) спосіб учинення сексуальних дій; 3) спосіб скоєння вбивства (вибір засобів); 4) способи приховування трупів та знищення слідів злочину тощо. Під час опитування свідків розробляються питання щодо можливості опису ними зовнішності вбивці для складення суб'єктивного портрета.

Для визначення територіальної прив'язаності потерпілого (міста, села, адреси, прізвища) з метою звуження кола підозрюваних ефективною слідчою дією є пред'явлення трупа для впізнання, до якого можуть бути залучені спеціалісти для фіксування впізнання технічними засобами, психологи, педагоги та ін. За необхідності перед пред'явленням для впізнання проводиться «туалет» обличчя потерпілого, щоб він мав прижиттєвий вигляд. У дослідженні визначено загальні, професійні, біологічні й індивідуальні ознаки трупа, за якими здійснюється їх ідентифікація.

Окрім того, визначено, що з метою виявлення зниклих осіб (трупів) і речових доказів вчинення серійних вбивств на сексуальному ґрунті потрібно проводити таку слідчу (розшукову) дію, як обшук. Зазвичай обшукують житлове приміщення потерпілої особи, підозрюваного, гаражні приміщення, дачні ділянки, транспортні засоби тощо, у яких можуть бути виявлені речові докази. Також проводять обшук комп'ютерних засобів з метою виявлення листування вбивці зі жертвою.

4. Важливе значення в процесі збирання, перевірки й оцінки доказів у розслідуванні вбивств на сексуальному ґрунті має судова експертиза

як одна з форм застосування спеціальних знань у судочинстві. Відтак підтверджено, що доцільним і необхідним у цьому процесі є залучення спеціалістів до слідчих дій і проведення різних експертиз судовими експертами. Зокрема, спеціалістів залучають до огляду місця події й для вилучення видових і біологічних мікрооб'єктів.

Охарактеризовано основні судові експертизи, які проводяться у кримінальних провадженнях серійних убивств на сексуальному ґрунті, до яких належать: судово-медичні експертизи трупа; судово-медичні експертизи живих осіб; імунологічна експертиза (крові, виділень, кісток тощо); експертиза речових доказів; генотипоскопічна експертиза; експертиза за матеріалами справи; судово-психіатрична; судово-психологічна; експертиза матеріалів і речовин; ґрунтознавча; судово-біологічна; одорологічна; почеркознавча; техніко-криміналістична експертиза документів; судово-балістична; експертиза холодної зброї; трасологічна експертиза.

На місці вчинення серійного вбивства на сексуальному ґрунті необхідно організувати пошук мікрооб'єктів. Методика здійснення пошуку, а також дослідження мікрооб'єктів – один із найбільш перспективних напрямів сучасної криміналістики. На жертвах убивств на сексуальному ґрунті необхідно виявити сліди крові, сперми, слини, поту, волосся злочинця тощо.

Під час розслідування серійних убивств на сексуальному ґрунті доволі часто застосовують експертизу біологічних об'єктів (біологічних слідів людського походження) із використанням методів дослідження ДНК (дезоксирибонуклеїнової кислоти) – судово-геномної експертизи (геномної судово-медичної експертизи). Об'єктами дослідження судово-геномної експертизи є: плями біологічних речовин (крові, сперми, слини, поту, виділень із носа тощо); частини (фрагменти) тіла (шкіри) людини; кісткові тканини; біологічні сліди, залишені на одязі, недопалках тощо.

РОЗДІЛ 3
ОСОБЛИВОСТІ ПРОВАДЖЕННЯ ОКРЕМИХ
СЛІДЧИХ (РОЗШУКОВИХ) ДІЙ
ПОДАЛЬШОГО ЕТАПУ РОЗСЛІДУВАННЯ
СЕРІЙНИХ ВБИВСТВ НА СЕКСУАЛЬНОМУ ҐРУНТІ

3.1 Провадження негласних слідчих (розшукових) дій на подальшому етапі розслідування серійних вбивств на сексуальному ґрунті

Нерозслідувані серійні вбивства на сексуальному ґрунті зазвичай є наслідком неякісного проведення першочергових слідчих (розшукових) дій на початковому етапі розслідування. Часто слідчі й учасники СОГ розглядають версію про вбивство як малоймовірну, що майже завжди призводить до унеможливлення повноцінного розслідування, зважаючи на втрату чималої кількості часу, що минув із моменту внесення даних в ЄРДР до початку опрацювання версії про вбивство. Тому всі випадки виявлення трупів людей, а також зникнення громадян за невстановлених обставин, необхідно розслідувати із застосуванням криміналістичної методики розслідування серійних вбивств.

Завданням подальшого етапу розслідування серійних вбивств на сексуальному ґрунті є встановлення всіх обставин, що підлягають доказуванню. Р. С. Белкін до подальшого етапу розслідування вбивств відносить такі слідчі (розшукові) дії щодо виявлення та затримання підозрюваного, як: допит підозрюваного (обвинуваченого), слідчий експеримент, судові експертизи особи підозрюваного (обвинуваченого) [122, с. 272].

А. Ф. Волобуєв, окрім завдань розслідування, які визначаються позицією особи стосовно пред'явленого обвинувачення, до завдання наступного етапу розслідування вбивств відносить:

- встановлення всіх співучасників злочину і збирання доказів для їх притягнення як обвинувачених;
- вивчення особистості обвинувачених із метою отримання інформації, необхідної для винесення справедливого вироку;

- встановлення причин і умов, які сприяли вчиненню вбивства та вжиття заходів щодо їх усунення;
- забезпечення відшкодування матеріальної шкоди, заподіяної злочинцем, та можливої конфіскації майна;
- гарантування безпеки учасників кримінального процесу за наявності такої загрози [117, с. 373].

Необхідність визначення подальшого етапу розслідування серійних вбивств на сексуальному ґрунті спричинена умовами неочевидності вчинення (98%) та встановлення і затримання особи злочинця, що в обов'язковому порядку потребує проведення негласних слідчих (розшукових) дій.

В. П. Бахін і А. В. Іщенко наголошують, що сучасний етап розвитку суспільства характеризується зниженням активності законослухняних громадян у сприянні правоохоронним органам у боротьбі зі злочинністю. Навіть якщо такі особи володіють значущою для розслідування інформацією, вони не поспішають надавати її правоохоронним органам. Непоодинокі випадки, коли заручники після їх визволення завдяки зусиллям правоохоронних органів відмовлялися подавати заяву про злочин, учинений стосовно них [24, с. 26–32].

За таких об'єктивних умов здійснено пошук адекватних засобів із урахуванням позитивного світового досвіду виявлення та розслідування замаскованих небезпечних тяжких і особливо тяжких злочинів, що сприяло законодавчому закріпленню нових засобів отримання інформації та формування доказів у кримінальному провадженні. У чинному КПК України зазначені засоби пізнавальної діяльності наведені у вигляді інституту негласних слідчих (розшукових) дій.

Інститут негласних слідчих (розшукових) дій як засіб пізнавальної діяльності з розслідування злочинів становив інтерес для таких науковців, як: В. Д. Берназ, С. О. Гриненко, О. М. Дроздов, В. А. Колесник, С. С. Кудінов, Є. Д. Лук'янчиков, Б. Є. Лук'янчиков, Д. Й. Никифорчук, Д. П. Письменний, М. А. Погорецький, В. М. Тертишник, Л. Д. Удалова, Р. М. Шехавцов,

М. Є. Шумило та ін. Ці науковці висвітлювали поняття, правову природу, систему негласних слідчих (розшукових) дій та їх співвідношення з ОРЗ.

Негласні слідчі (розшукові) дії – це різновид слідчих (розшукових) дій, відомості про факт і методи проведення яких не підлягають розголошенню, спрямовані на збирання, перевірку чи дослідження фактичних даних у конкретному кримінальному провадженні, та які проводяться у разі крайньої необхідності, коли відомості про злочин та особу, яка його вчинила, неможливо отримати іншим способом [225, с. 240].

Методи проведення негласних слідчих (розшукових) дій – це сукупність пошукових, дослідницьких, організаційних, практичних прийомів, зокрема із застосуванням технічних засобів, які дають змогу в порядку передбаченому кримінальним процесуальним законодавством України, отримати інформацію про злочин або особу, яка його вчинила, без її відома.

Негласні слідчі дії, передбачені ст.ст. 260–264 (в частині дій, що проводяться на підставі ухвали слідчого судді), 267–272, 274 КПК України, зазвичай здійснюються винятково у кримінальному провадженні щодо тяжких або особливо тяжких злочинів у рамках загального розгорнутого плану. Насамперед слід уточнити окремі його пункти з урахуванням особливостей наявної слідчої ситуації: долучити нові слідчі версії, додаткові слідчі (розшукові) дії та пошукові дії.

Слідчі (розшукові) дії та негласні слідчі (розшукові) дії на цьому етапі спрямовані на отримання додаткової інформації, що підтверджує винуватість обвинуваченого та підстави його затримання, а також на дослідження наявних відомостей, їх перевірку, доповнення й уточнення.

Негласні слідчі (розшукові) дії проводяться для встановлення відомостей про вчинення вбивства на сексуальному ґрунті й осіб, які їх вчинили, якщо їх неможливо отримати в інший спосіб.

У результаті вивчення кримінальних проваджень про вбивства з'ясовано, що у 100% справ, у яких не встановлено особу злочинця, проводяться в обов'язковому порядку негласні слідчі (розшукові) дії.

З огляду на це, в плані розслідування відображено відповідні негласні слідчі (розшукові) дії, які вважає за необхідне провести слідчий. Додаткову інформацію на вказаному етапі може бути отримано шляхом: проведення негласних слідчих (розшукових) дій, допиту свідків, призначення та здійснення відповідних видів експертиз тощо.

Проводити негласні слідчі (розшукові) дії має право слідчий, який здійснює досудове розслідування вбивства, або за його дорученням – уповноважені оперативні підрозділи НПУ. За рішенням слідчого чи прокурора до проведення негласних слідчих (розшукових) дій можуть залучатися також інші особи (ч. 6 ст. 246 КПК України).

У кримінальному провадженні під час виконання доручень слідчого, прокурора співробітники (працівники) уповноваженого оперативного підрозділу не мають права здійснювати процесуальні дії за власною ініціативою або звертатися з клопотаннями до слідчого судді чи прокурора.

Відповідно до Інструкції про організацію проведення негласних слідчих (розшукових) дій та використання їх результатів у кримінальному провадженні, затвердженої наказом Генеральної прокуратури України, Міністерства внутрішніх справ України, Служби безпеки України, Адміністрації Державної прикордонної служби України, Міністерства фінансів України, Міністерства юстиції України від 16 листопада 2012 р. № 114/1042/516/1199/936/1687/5, слідчий, прокурор надсилає доручення керівнику органу, під юрисдикцією якого знаходиться місце вчинення кримінального правопорушення і у складі якого знаходяться орган розслідування та/або оперативні підрозділи, уповноважені на проведення негласних слідчих (розшукових) дій.

Щодо вбивства, яке розслідується, та статусу особи, стосовно якої проводиться негласна слідча (розшукова) дія, та інших чинників слідчий, за погодженням із керівником органу досудового розслідування відповідного рівня, може доручати проведення негласної слідчої (розшукової) дії керівнику іншого правоохоронного органу, зокрема й того, під юрисдикцією якого не знаходиться місце вчинення кримінального правопорушення, з обґрунтуванням такої необхідності.

До доручення слідчого, прокурора додається ухвала слідчого судді про дозвіл на проведення негласної слідчої (розшукової) дії чи постанова слідчого, прокурора про проведення негласної слідчої (розшукової) дії.

Доручення складається у двох примірниках на офіційному бланку органу досудового розслідування чи прокуратури відповідного рівня. Воно має бути мотивованим, містити інформацію, необхідну для його виконання, чітко поставлене завдання, що підлягає вирішенню, терміни його виконання, визначати конкретного прокурора, якому слід направляти матеріали в порядку, передбаченому ст. 252 КПК України. Оперативний підрозділ не має права передоручати виконання доручення іншим оперативним підрозділам.

У дорученні також може визначатись порядок взаємодії між слідчим, прокурором і уповноваженим оперативним підрозділом, а також терміни складання протоколів про хід і результати проведеної негласної слідчої (розшукової) дії або її проміжного етапу.

Керівник органу, відповідно до відомчих нормативно-правових актів, визначає виконавця – оперативний підрозділ (оперативні підрозділи).

Уповноважений оперативний підрозділ для виконання доручення слідчого, прокурора з урахуванням необхідності забезпечення умов для проведення негласних слідчих (розшукових) дій залучає на підставі свого завдання відповідні оперативні й оперативно-технічні підрозділи, а також має право використовувати інформацію, отриману внаслідок конфіденційного співробітництва з іншими особами, або залучати цих осіб до проведення негласних слідчих (розшукових) дій (ст. 275 КПК України). Використання такої інформації здійснюється за умови гарантування безпеки особі, яка надає таку інформацію [127, с. 197].

Уповноважені оперативні підрозділи не мають права виходити за межі доручень слідчого, прокурора (ст. 41 КПК України). Вони зобов'язані повідомляти їх про виявлення обставин, які мають значення для кримінального провадження або вимагають нових процесуальних рішень слідчого, прокурора.

Керівник органу, якому доручено виконання негласної слідчої (розшукової) дії, повинен негайно повідомити прокурора та слідчого про неможливість

виконання доручення, його затримку з обґрунтуванням причини і повідомленням про вжиття заходів до подолання перешкод у виконанні доручення.

Питання про проведення негласних слідчих (розшукових) дій вирішується на основі отриманої гласної чи негласної інформації, письмових доручень слідчого, прокурора. Закон дозволяє проведення негласних слідчих (розшукових) дій за наявності необхідних підстав для їх здійснення і використання відповідних засобів. Законні підстави негласних слідчих (розшукових) дій є гарантією дотримання законності під час їх проведення. Перелік підстав для проведення негласних слідчих (розшукових) дій є вичерпним. Кожна з підстав має свої особливості й різне значення, що обумовлюється здебільшого завданнями, цілями та способами здійснення кримінального провадження.

Факт проведення негласних слідчих (розшукових) дій не підлягає розголошенню, за винятком умов, передбачених ст. 253 КПК України. Водночас слід підкреслити, що методи проведення негласних слідчих (розшукових) дій не підлягають розголошенню в жодному разі.

Фактично всі негласні слідчі (розшукові) дії проводяться у кримінальному провадженні щодо вчиненого вбивства на сексуальному ґрунті. У Главі 21 КПК України міститься вичерпний перелік негласних слідчих (розшукових) дій.

Проведений нами аналіз використання негласних слідчих (розшукових) дій у процесі досудового розслідування серійних вбивств на сексуальному ґрунті засвідчує, що у 55% випадків проведено аудіо-, відеоконтроль особи (ст. 260 КПК України); накладення арешту на кореспонденцію (ст. 261 КПК України) у 64%; огляд і виїмку кореспонденції (ст. 262 КПК України) – 45%; зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж (ст. 263 КПК України) – 55%; зняття інформації з електронних інформаційних систем (ст. 264 КПК України) – 38%; обстеження публічно недоступних місць, житла чи іншого володіння особи (ст. 267 КПК України) – 65%; спостереження за особою, річчю або місцем (ст. 269 КПК України) – 89%; аудіо-, відеоконтроль місця (ст. 270 КПК України) – 48%; контроль

за вчиненням злочину – спеціальний слідчий експеримент (ст. 271 КПК України) – 10%; негласне отримання зразків, необхідних для порівняльного дослідження (ст. 274 КПК України) – 58%.

Аудіо-, відеоконтроль особи (ст. 260 КК України) є різновидом втручання у приватне спілкування певної особи, яке проводиться без її відома на підставі ухвали слідчого судді, якщо є достатні підстави вважати, що розмови цієї особи або інші дії, пов'язані з її діяльністю або місцем перебуванням, містять відомості, які мають значення для досудового розслідування.

Під час проведення аудіо-, відеоконтролю особи слідчий має право використовувати інформацію, отриману внаслідок конфіденційного співробітництва з іншими особами, або у взаємодії з уповноваженими співробітниками оперативних підрозділів залучати цих осіб до проведення вказаної дії, включаючи оперативний супровід її проведення із застосуванням засобів, передбачених Законом України «Про оперативно-розшукову діяльність» [224, с. 89].

Такими особами у кримінальних провадженнях щодо серійних вбивств, із одного боку, можуть бути підозрювані особи у вчиненні злочину, а з іншого – фізичні особи (знайомі або родичі підозрюваного). Контроль та фіксація здійснюються щодо факту зустрічей вказаних осіб і змісту їх розмов.

Типовими тактичними завданнями зазначеної негласної слідчої (розшукової) дії в цьому разі, зокрема, є документування:

- механізму встановлення домовленостей про зустрічі з майбутніми жертвами злочину й особливостей підстав для знайомства;
- кола знайомих підозрюваного та підстав їхнього спілкування за місцем проживання;
- кола знайомих підозрюваного та підстав спілкування за місцем роботи (служби) тощо;
- кола знайомих підозрюваного та підстав спілкування на дозвіллі (у вихідні та святкові дні, під час відпустки тощо);

- визначення місць зустрічей із особами жіночої статті;
- особливостей механізму підготовки до вчинення вбивства (домовленість про оренду готелю, квартири, використання автомобіля);
- підозрілої закупівлі медичних засобів, сексуально-культових речей тощо.

Арешт, огляд і виїмка кореспонденції (ст.ст. 261, 262 КПК України).

Арешт на кореспонденцію накладається, якщо під час досудового слідства виявляються достатні підстави вважати, що поштово-телеграфна кореспонденція певної особи іншим особам може містити відомості про обставини, місце зустрічей, передавання готівкових коштів, певних документів тощо.

Фактичними підставами накладення арешту на кореспонденцію й її виїмку є наявність достатніх підстав вважати, що у листах, телеграфній та іншій кореспонденції підозрюваного чи обвинуваченого іншим особам або інших осіб підозрюваному чи обвинуваченому містяться дані про вчинення вбивства або документи і предмети, що мають доказове значення, і якщо іншими способами одержати ці дані не можливо [223, с. 265].

Суб'єктами, на чію кореспонденцію може накладатися арешт, можуть бути і підозрювані, і потерпілі. Накладення арешту на кореспонденцію надає право слідчому здійснювати огляд і виїмку цієї кореспонденції з подальшим використанням одержаних відомостей як доказів. Огляд арештованої кореспонденції проводиться в установі зв'язку, якій доручено здійснювати контроль і затримувати цю кореспонденцію, за участю представника цієї установи, а за необхідності – за участю спеціаліста. У присутності зазначених осіб слідчий вирішує питання про відкриття й огляд затриманої кореспонденції. Керівники і працівники установ зв'язку зобов'язані сприяти проведенню негласної слідчої (розшукової) дії і не розголошувати факт її проведення чи отриману інформацію.

Зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж та електронних інформаційних систем (ст.ст. 263, 264 КПК України). Як відомо, значна частина інформації про попереднє спілкування злочинця з жертвою може

міститися в транспортних телекомунікаційних мережах та електронних інформаційних системах. Об'єктом слідчої дії – зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж – може бути лише зміст розмов абонентів чи дані, якими вони обмінюються за допомогою транспортних телекомунікаційних мереж.

До інформації, що може бути зафіксована зі застосуванням цієї слідчої дії, належить інформація, яка передається технічними каналами зв'язку – телефоном, мобільними засобами телефонного, електронного чи радіозв'язку, за допомогою комп'ютерної мережі зв'язку, включаючи засоби Інтернету: комп'ютерну телефонію (IP-phone), (e-mail), комп'ютерний пейджер (листування методом ІСО – обмін короткими текстовими повідомленнями в режимі реального часу шляхом набору тексту на клавіатурі комп'ютера) тощо. Розмови людей віч-на-віч (наодинці) не можуть прослуховуватись у порядку проведення такої слідчої дії й не є її об'єктом [223, с. 251].

До інформації, що підлягає фіксуванню зі застосуванням процесуальної форми цієї слідчої дії, не належать дані операторів телефонних розмов та Інтернет-провайдерів щодо частоти та тривалості розмов абонентів (вбивці й жертви), час перебування абонента в мережі зв'язку, інша інформація технічного чи фінансового характеру. Така інформація може бути отримана шляхом отримання довідок.

За наявності необхідних підстав слідчий за погодженням із прокурором звертається з поданням до уповноваженого слідчого судді, який розглядає подання, вивчає матеріали справи, за необхідності вислуховує слідчого, вислуховує думку прокурора, після чого залежно від підстав для прийняття такого рішення виносить ухвалу про зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж або про відмову в цьому. Ухвала про зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж виноситься в режимі, який забезпечує нерозголошення даних досудового слідства та оперативно-розшукової діяльності. Постанова оскарженню не підлягає.

В ухвалі про зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж зазначаються кримінальне провадження і фактичні підстави для проведення слідчої дії, прізвище, ім'я та по батькові особи, за якою рахуються канали зв'язку, з яких має зніматись інформація, точна адреса цієї особи, види цих каналів, термін, протягом якого знімається інформація, назва установи, на яку покладається обов'язок знімати інформацію і повідомляти про це слідчого. Негласна слідча (розшукова) дія – зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж – доручається відповідним підрозділам органів внутрішніх справ та Служби безпеки України. Уповноважений оперативний підрозділ для виконання доручення слідчого, прокурора з урахуванням необхідності забезпечення умов для проведення негласних слідчих (розшукових) дій залучає у рамках свого завдання відповідні оперативні та оперативно-технічні підрозділи [224, с. 94].

Обстеження публічно недоступних місць, житла чи іншого володіння особи (ст. 267 КПК України) – полягає в проникненні слідчого чи уповноваженої особи без відома власника чи володільця, приховано, під псевдонімом або із застосуванням технічних засобів у приміщення й інше володіння для встановлення технічних засобів аудіо-, відеоконтролю особи або безпосередньо з метою виявлення і фіксації слідів злочину, проведення огляду, виявлення документів, речей (засобів вчинення вбивства, одягу підозрюваного з ознаками біологічних слідів потерпілої особи, деяких особистих предметів потерпілого – парасольок, сумок, гаманців, спідньої білизни тощо).

Тому важливим тактичним завданням досудового розслідування є встановлення місцезнаходження таких предметів і речей та їх вилучення. Крім того, потрібно зазначити, що на практиці часто трапляються ситуації, коли досудове розслідування розпочинається в умовах неочевидності, коли вбивці зникають із місць постійного проживання та переховуються в певних місцях (будинках за містом, приватних готелях, базах відпочинку тощо).

Відповідно до ч. 1 ст. 267 КПК України, слідчий має право обстежити публічно недоступні місця – житло чи інше володіння особи шляхом

таємного проникнення до них, зокрема й із використанням технічних засобів із метою:

- 1) виявлення і фіксації слідів учинення тяжкого або особливо тяжкого злочину, речей і документів, що мають значення для досудового розслідування;
- 2) виготовлення копій чи зразків зазначених речей і документів;
- 3) виявлення та вилучення зразків для дослідження під час досудового розслідування тяжкого або особливо тяжкого злочину;
- 4) виявлення осіб, які розшукуються;
- 5) встановлення технічних засобів аудіо-, відеоконтролю особи [225, с. 444].

Публічно недоступним є місце, до якого неможливо ввійти або в якому неможливо перебувати на правових підставах без отримання на це згоди власника, користувача або уповноважених ними осіб (ч. 2 ст. 267 КПК України).

Спостереження за особою, річчю або місцем (ст. 269 КПК України) та аудіо-, відеоконтроль місця (ст. 270 КПК України). Ці дві негласні слідчі (розшукові) дії спрямовані на отримання і фіксацію відомостей про особу, підозрювану у вчиненні вбивства, її поведінку або тих, з якими ця особа контактує, чи певну річ (наприклад, автомобіль) або публічні місця, де зазвичай перебуває особа. Засобами отримання таких відомостей є візуальне спостереження з використанням спеціальних технічних засобів, а також фотографування, аудіо- або відеозапис. За результатами цих дій складається протокол, до якого долучаються додатки (фотографії, аудіо- та відеозаписи).

Потрібно зазначити, що зазначені дії можуть поєднуватися з такою негласною слідчою (розшуковою) дією, як аудіо-, відеоконтроль особи (ст. 260 КК України).

Особливістю вчинення серійних убивств на сексуальному ґрунті є те, що вони, за правило, супроводжуються ретельною підготовкою місця злочину та зустрічами в публічно доступних місцях із жертвою. Тому шляхом здійснення візуального контролю таких місць або осіб чи речей

із використанням технічних засобів фіксації можуть бути отримані докази про важливі обставини злочинної діяльності. Зокрема, так можуть бути виконані деякі тактичні завдання у рамках і розслідування уже вчинених злочинів, і затримання злочинця у разі замаху на вбивство, а саме встановлення:

- місця зустрічей сексуального вбивці та жертви;
- домовленості про наступну зустріч у безлюдному місці;
- засобів зв'язку вбивці й жертви;
- часу та місця, в якому можливе вчинення наступного вбивства.

Контроль за вчиненням злочину – спеціальний слідчий експеримент (п. 3 ч. 1 ст. 271 КПК України). Полягає у спостереженні та фіксуванні намірів і дій підозрюваної особи, а за необхідності й її затриманні на місці злочину в спеціально створених слідчим та оперативним підрозділом відповідних штучних умовах або обстановці, максимально наближеній до реальної, яка дає змогу перевірити справжні наміри певної особи, яка вчиняє серійні, епізодичні й інші тяжкі чи особливо тяжкі злочини [224, с. 107].

На практиці такі спеціальні слідчі експерименти часто полягають у ризикових діях, пов'язаних, наприклад, із заміною потенційної жертви злочину на підготовленого для затримання злочинця співробітника (наприклад, перебування на території, де активізувався сексуальний маніяк, привабливих жінок-співробітниць оперативних підрозділів тощо). Застосування таких заходів має бути виваженим і здійснюватись тільки за умови гарантування безпеки учасників негласної слідчої (розшукової) дії.

Негласне отримання зразків, необхідних для порівняльного дослідження (ст. 274 КПК України). Цю негласну слідчу (розшукову) дію проводять тоді, коли їх гласне отримання може істотно завадити кримінальному провадженню. Негласне отримання зразків, необхідних для порівняльного дослідження, – це негласна слідча (розшукова) дія, що полягає у здійсненні слідчим чи уповноваженою особою на основі ухвали слідчого судді дій щодо отримання і закріплення без відома власника чи володільця відбитків пальців

рук, копій чи зразків речовин, речей, предметів, об'єктів біологічного походження (залишків волосся, слини людини тощо) або вилученні та фіксації інших матеріальних носіїв юридично значущої інформації як об'єктів подальшого порівняльного дослідження, зокрема в публічно недоступних місцях, якщо їх отримати неможливо під час проведення гласної слідчої дії – отримання зразків для проведення експертизи, передбаченої ст. 245 КПК України [225, с.454].

Будь-які засоби отримання доказових фактичних даних можуть бути виправдані лише тоді, коли обмежень прав і свобод людини не допускається взагалі або допускаються як елементи крайньої необхідності, коли досягти захисту більш вагомих благ не можливо. Водночас мета вжитих засобів має бути суспільно важливою, а засіб досягнення – найменш обтяжливим у конкретних умовах кримінального провадження.

Провадження негласного отримання зразків здійснюється з дотриманням загальних правил провадження негласних слідчих (розшукових) дій відповідно до ст.ст. 246, 248–250, 252 КПК України.

Доволі часто під час проведення негласних слідчих (розшукових) дій виникає потреба у встановленні осіб, які вчинили вбивство на сексуальному ґрунті, і вилученні на місці вчинення злочину біологічних слідів злочинця. Для проведення таких ідентифікаційних досліджень зазвичай потрібні відповідні зразки (крові, сперми, слини тощо). Тоді як за гласного (відкритого) їх отримання ймовірно розголошення факту розпочатого кримінального провадження, що може негативно позначитися на результативності й перспективах досудового розслідування. Повторне отримання зразків здійснюється відкрито згідно зі загальними правилами, встановленими КПК України, якщо втрачається необхідність зберігати таємницю щодо факту дослідження попередніх зразків, отриманих негласно. Негласне отримання зразків здійснюється на підставі ухвали слідчого судді за клопотанням прокурора або за клопотанням слідчого, погодженого з прокурором, у порядку, передбаченому ст.ст. 246, 248, 249 КПК України.

3.2 Особливості затримання та допиту підозрюваних (обвинувачених), що вчинили серійні вбивства на сексуальному ґрунті

Затримання – це невідкладна, комплексна слідча (розшукова) дія, що полягає в тимчасовому позбавленні волі особи, підозрюваної у вчиненні злочину, доставлянні її до місця подальшого утримання. Слідчий зобов'язаний допитати підозрюваного негайно після його затримання і взяття під варту або не пізніше 24 годин із моменту внесення даних до ЄРДР або фактичного його затримання.

Приводи для затримання – фактичні дані, які вказують, що цю особу застали під час учинення злочину або замаху на його вчинення чи якщо безпосередньо після вчинення злочину очевидець, зокрема потерпілий, стверджує, що саме ця особа щойно вчинила злочин, або це засвідчує сукупність очевидних ознак на тілі, одязі чи місці події [225, с. 299].

Наведені у ч. 2 ст. 207 і ч. 1 ст. 208 КПК України ситуації затримання без ухвали суду слід розглядати лише як підстави для фізичного захоплення особи, підозрюваної в учиненні злочину, та її доставки до органу досудового розслідування з метою з'ясування причетності до злочину й інших обставин справи, або як підстави проведення слідчої (розшукової) дії, спрямованої на припинення злочину й фіксацію (закріплення) його слідів.

У ст. 42 КПК України зазначено, що підозрюваним є особа, якій у порядку, передбаченому ст.ст. 276–279 цього Кодексу, повідомлено про підозру, особа, яка затримана за підозрою у вчиненні кримінального правопорушення, або особа, щодо якої складено повідомлення про підозру, однак його не вручено їй внаслідок невстановлення місцезнаходження особи, проте вжито заходів для вручення у спосіб, передбачений цим Кодексом для вручення повідомлень.

Загальнотеоретичні аспекти затримання осіб, підозрюваних (обвинувачених) у вчиненні злочину, та його практична реалізація завжди були предметом постійної уваги з боку вчених-процесуалістів і криміналістів. Відповідні

рекомендації містяться в працях декількох поколінь учених. Зокрема 1875 р. І. Т. Тарасов заснував інститут затримання злочинця як поліцейський захід безпеки. Функціонування інституту затримання осіб за підозрою у вчиненні кримінальних правопорушень є необхідною умовою здійснення швидкого, повного й неупередженого розслідування та досягнення інших завдань кримінального провадження. Правова сутність затримання, його характерні риси і властивості як окремого заходу державного примусу, місце та роль у механізмі кримінального процесуального регулювання, загальнотеоретичні аспекти й їх практична реалізація вивчалися І. М. Бацьком, О. І. Білоусовим, В. П. Бірюковим, В. І. Борисовим, Н. В. Глинською, А. Я. Дубинським, В. С. Зеленецьким, Н. С. Карповим, В. А. Колесником, М. М. Коротким, С. О. Кудіновим, Л. М. Лобойком, Є. І. Макаренком, В. О. Маляровою, В. Т. Норм, О. Г. Олександровським, Д. М. Письменним, М. А. Погорецьким, В. О. Попелюшком, М. М. Сербіним, В. М. Тertiшником, А. П. Черненком, О. К. Черновою, О. Г. Шилом, М. Є. Шумилом та ін.

В. М. Тertiшник зазначає, що затримання підозрюваного є тимчасовим запобіжним заходом, який полягає в утриманні під вартою підозрюваного у вчиненні злочину, за який кримінальний закон передбачає покарання у виді позбавлення волі [225, с. 298].

Організація й тактика затримання підозрюваного у вчиненні серійного вбивства на сексуальному ґрунті залежать від різних чинників, а саме: ступеня небезпеки, створеного злочинцями (злочинний досвід, озброєння), характеру і місця проведення тактичної операції зі затримання підозрюваного (закрите приміщення, на відкритій місцевості, у натовпі людей тощо).

У Тлумачному словнику української мови «операція» визначається як «сукупність бойових дій, підпорядкованих єдиній меті, єдиному завданню» [57, с. 845]. Якщо в цьому визначенні слово «бойові» замінити на «слідчі дії, оперативно-розшукові заходи та організаційні дії», то одержимо спрощене визначення поняття «тактична операція».

Під час проведення тактичної операції «Затримання підозрюваної особи» мають бути одночасно проведені щонайменше такі слідчі (розшукові) дії: спостереження за особою, річчю або місцем; особистий обшук і допит затриманого; обшук у приміщенні або огляд місця, де проведено затримання; допит можливих очевидців. Чітка послідовність слідчих (розшукових) дій разом із майстерністю тактичних прийомів є найбільш ефективними засобами під час затримання, які сприяють не тільки одержанню достовірних доказів стосовно ретельно замаскованих дій, а й, якщо є потреба, зашифруванню негласних джерел інформації.

А. В. Дулов 1972 р. уперше розглянув проблеми використання на досудовому слідстві тактичних операцій. Водночас з'явилася значна кількість публікацій із цього питання, серед яких виокремлюють роботи В. П. Бахіна, П. Д. Біленчука, Р. С. Белкіна, І. Ф. Герасимова; Л. Г. Драпкіна, А. В. Дулова, М. О. Селіванова, В. Ю. Шепітька, В. І. Шиканова, М. П. Яблокова та ін. Кожен із цих учених пропонував своє розуміння тактичної операції, однак донині в науковій літературі немає загально визнаного її визначення.

В. Ю. Шепітько визначає тактичну операцію як поєднання однойменних або різнойменних слідчих дій, оперативно-розшукових, організаційних та інших заходів, спрямованих на виконання проміжного завдання розслідування у певній слідчій ситуації. Тактичні операції охоплюють не тільки слідчі дії (затримання, огляди, допити, обшуки тощо), а й організаційні, оперативно-розшукові, ревізійні та ін. Надалі вчений зазначає, що тактична операція – це засіб криміналістичної тактики, що визначає найбільш доцільну послідовність проведення дій, їхню черговість, порядок. Вона виконує свої функції у проміжних (тактичних) завданнях розслідування [161, с. 85].

Т. В. Варфоломеєва, В. Г. Гончаренко й інші науковці визначають тактичну операцію як сукупність взаємопов'язаних слідчих, оперативних, ревізійних та інших дій, які розробляються і проводяться у процесі розслідування за єдиним планом під керівництвом слідчого з метою реалізації тактичного завдання, яке не може бути вирішене шляхом проведення у справі окремих слідчих дій [116, с. 247].

У ході розслідування серійних вбивств на сексуальному ґрунті, під час планування тактичної операції «Затримання підозрюваної особи», необхідно передбачити: а) склад групи слідчих, оперативних працівників, а також працівників інших служб, представників громадськості, спеціалістів, які залучаються до затримання; б) забезпечення роботи СОГ силами підрозділів, які здійснюють візуальне спостереження, групи захоплення з-поміж працівників відповідних спеціальних підрозділів; в) визначення необхідних технічних засобів (зв'язку, відеозапису тощо); г) завдання для кожної групи; г) тактику й послідовність затримання підозрюваного; д) тактичні прийоми реалізації інформації (проведення огляду приміщень, автотранспортних засобів, особистого затриманого тощо); е) привід для затримання (постанови слідчого судді); є) особистий обшук затриманого; ж) одержання за участю спеціалістів необхідних зразків (почерку, відбитків пальців рук, відбитків взуття, біологічних взірців (крові, слини тощо); з) освідчення; и) допит особи у зв'язку з виявленими при її затриманні обставинами, які вказують на її причетність до злочину; і) допит підозрюваних; ї) проведення обшуку за місцем проживання й роботи підозрюваного; й) визначення місць доставляння затриманих і їх розміщення в місці тимчасового утримання; к) призначення експертиз вилучених у затриманих предметів (речовин), зразків (почерку, дактилокарт, мікрооб'єктів тощо); л) допит свідків і потерпілих; м) заходи щодо збереження доказової інформації. Такий перелік може бути розширений залежно від обставин провадження [64, с. 49–50; 144, с. 3].

Затримання як специфічна, комплексна слідча (розшукова) дія передбачає вжиття низки організаційних і процесуальних заходів. Підготовка до затримання охоплює: вивчення особи, що підлягає затриманню й арешту; визначення (обрання) часу та місця затримання; вирішення питання про кількісний і персональний склад групи затримання; визначення обов'язків учасників затримання, які дії і в якій послідовності їм потрібно виконувати до, під час і після затримання; інструктаж учасників затримання; оснащення учасників затримання необхідними технічними засобами, засобами індивідуального захисту тощо.

Якщо негласна слідча (розшукова) дія проводиться з метою встановлення місцезнаходження особи, яка переховується від органів досудового розслідування та оголошена в розшук, «вона може тривати до встановлення місцезнаходження розшукуваної особи» (ч. 4 ст. 249 КПК України). Встановлення місцезнаходження радіоелектронного засобу (ст. 268 КПК України) за своїм змістом передбачає і встановлення місця перебування певної особи, а якщо така особа є підозрюваною, то, безумовно, може бути спрямована на розшук (встановлення місцезнаходження) підозрюваного. Слідчий має право обстежити публічно недоступні місця, житло чи інше володіння особи шляхом таємного проникнення в них, зокрема й із використанням технічних засобів, із метою ... виявлення осіб, які розшукуються (ч. 1 ст. 267 КПК України). Безумовно, на основі переліку негласних слідчих (розшукових) дій не можна однозначно вказати, які ж із слідчих дій можуть бути спрямовані на встановлення місцезнаходження підозрюваного. Інколи це підтверджується і в нормах, присвячених іншим слідчим діям. Наприклад, «обшук проводиться з метою ... встановлення місцезнаходження розшукуваних осіб» (ч. 1 ст. 234 КПК України). З такою ж метою фактично може бути проведений і допит. Розшук підозрюваного може бути оголошений і під час досудового слідства, і одночасно з його завершенням. Про оголошення розшуку слідчий складає постанову, в якій зазначає необхідні відомості про особу розшукуваного. Постанова про розшук і обрання запобіжного заходу разом із окремим дорученням слідчого направляється до відповідних органів, компетентних здійснювати оперативно-розшукову діяльність. Після оголошення розшуку і зупинення розслідування слідчий самостійно вживає, без провадження слідчих дій (окрім тих, які спрямовані на встановлення місцезнаходження підозрюваного), заходів для встановлення місцезнаходження обвинуваченого та контролює виконання органами оперативно-розшукової юрисдикції окремого доручення про розшук обвинуваченого. Відтак він має право ознайомитися з оперативно-розшуковими та обліковими матеріалами органів оперативно-розшукової юрисдикції [93, с. 132–133].

Облік осіб, оголошених у загальнодержавний і міжнародний розшук, призначений для забезпечення заходів загальнодержавного та міжнародного розшуку. Для цього ведеться інформаційно-пошуковий облік «Розшук», який здійснюється відповідно до вимог чинного законодавства, щодо розшуку:

а) осіб, які переховуються від органів досудового розслідування і суду, ухиляються від виконання кримінального покарання, та в інших випадках, передбачених законами України;

б) осіб, які пропали без вісти;

в) хворих (дітей), які не в змозі надати інформацію про себе через хворобу (малолітній вік) або цього не бажають;

г) невпізнаних трупів;

г) осіб, які розшукуються правоохоронними органами країн СНД, держав-членів Інтерполу [93, с. 86].

При оголошенні у розшук злочинців співробітник Національної поліції заводить оперативно-розшукову або розшукову справу; водночас в обов'язково заповнює розшукові картки, інформаційно-статистичну, інформаційну та пізнавальну картку з фотографією розшукуваного і передає вказані матеріали до управління інформаційної підтримки підрозділів Національної поліції для облікування в інтегрованому банку даних до АІС «Розшук», АІС «Пізнання» та АІС «АРГУС» [177, с. 6].

Підставою для ініціювання міжнародного розшуку громадян України є запит правоохоронного органу, надісланий до Національного центрального бюро Інтерполу в Україні. У запиті має бути викладено інформацію про злочин і розшукуваних осіб, який запобіжний захід обрано слідчими органами, заходи, що, на погляд ініціатора розшуку, доцільно вжити стосовно розшукуваної особи у разі виявлення її на території іноземної держави. Такими заходами переважно можуть бути: встановлення контролю за пересуванням розшукуваної особи; затримання й арешт розшукуваної особи з подальшою її екстрадицією (видачею).

Національне центральне бюро Інтерполу в Україні за потреби, відповідно до прийнятих Інтерполом правил, надсилає запит до Генерального секретаріату Інтерполу або в Національне центральне бюро Інтерполу відповідної країни. Після одержання даних про місцеперебування розшукуваної особи за кордоном НЦБ доводить одержану інформацію до відома ініціатора розшуку, повідомляє Генеральну прокуратуру України й органи розслідування.

У разі отримання повідомлення про місцеперебування в іноземній державі особи, яка підлягає видачі правоохоронним органам України, орган, що проводить розслідування у справі, згідно з вимогами Європейської конвенції про взаємодопомогу у кримінальних справах (ратифікованої Законом України від 16.01.1998 № 44/98-ВР), готує і не пізніше 10 днів із моменту отримання такої інформації надсилає обґрунтований запит про її видачу, до якого додаються такі документи: копія повідомлення про підозру та ухвали слідчого судді про обрання запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою; завірений текст закону (статті КК України, за якими кваліфікується злочин); повні дані про розшукувану особу, щодо якої робиться запит про видачу; довідка про попередні судимості; постанова слідчого про розшук особи; відомості про матеріальні збитки, заподіяні внаслідок злочину; дві фотокартки та дактилокарта розшукуваної особи (за наявності). Такий запит надсилається до Генеральної прокуратури України [149, с. 15]. Видача осіб, які вчинили кримінальні правопорушення, й їх екстрадиція регламентуються ст.ст. 373–594 КПК України.

Важливе значення під час розшуку підозрюваних у вчиненні серійних вбивств на сексуальному ґрунті, має інформаційно-довідкове забезпечення кримінальних проваджень у цьому напрямі.

В. Ю. Шепітько слушно зазначив, що сьогодні основними напрямками використання інформаційних технологій у досудовому слідстві є створення та ведення криміналістичних обліків, побудова суб'єктивних портретів, користування базою законодавства України й іншими базами даних.

У сучасних умовах слідчим потрібні інформаційні технології для оптимізації управління процесами інформаційного забезпечення, здійснення автоматизованого пошуку відомостей щодо будь-яких об'єктів (осіб, подій, предметів тощо), одержання формалізованих знань із усіх видів баз даних, що є у світі, статистичного та географічного аналізу подій, пошуку окремих об'єктів та осіб тощо [245, с. 195].

У межах завдання «Пошук особи вбивці-маніяка» може бути запропоновано типову тактичну операцію «Діагностика особи вбивці-маніяка», «Затримання сексуального вбивці на підставну жертву». Пропонована тактична операція охоплює такі процесуальні дії й інші заходи: 1) моделювання особи невідомого злочинця за допомогою висування криміналістичних версій (56%); 2) вивчення даних у соціальних мережах щодо спілкування злочинця (43,5%); 3) вивчення відвідуваних сайтів у мережі Інтернет (34,5%); 4) отримання консультацій від спеціалістів (психологів, сексологів, психіатрів та ін.) стосовно особи злочинця (56,7%); 5) формування суб'єктивного портрета (наприклад, комп'ютерного фоторобота) (58,7%); 6) виявлення очевидців злочину й їх опитування (34,2%); 7) формування психологічного профілю (портрета) особи злочинця; 8) допит особи потерпілого (яка залишилася живою) з метою отримання даних про злочинця (23%); 9) дослідження слідів біологічного походження, піднігтьового вмісту жертви злочину (88%); 10) призначення судово-генетичної експертизи (78%). Мета типової тактичної операції – встановити дані про особу злочинця, її соціально-психологічний портрет.

В. В. Бірюков зазначає, що інформаційно-довідкове забезпечення кримінальних проваджень – це діяльність суб'єктів розслідування, яка спрямована на пошук та одержання, а за необхідності оновлення та коригування інформації, що міститься в інформаційних системах, незалежно від їх відомчої належності, з метою використання її в процесі кримінального провадження [35, с. 32].

На думку В. Г. Хахановського, основними завданнями системи інформаційного забезпечення кримінального провадження є: забезпечення слідчого можливістю оперативного отримання інформації у повному, систематизованому та зручному для користування вигляді оперативної, оперативно-розшукової, оперативно-довідкової, аналітичної, статистичної та іншої для прийняття обґрунтованих оптимальних рішень під час розслідування злочину [236, с. 40].

Задля інформаційно-довідкового забезпечення кримінальних проваджень використовуються такі інформаційні технології: технології розпізнавання й аналізу об'єктів; біометричні технології; телекомунікаційні технології взаємодії, комунікації; системи аналітичної обробки інформації, інтелектуального пошуку інформації в різних інформаційних ресурсах; технології обґрунтування та прийняття рішень; геоінформаційні, навігаційні та супутникові технології; технології радіочастотної ідентифікації; технології імітаційного й прогностичного моделювання [93, с. 31–32].

Тактична операція «Переслідування злочинця» передбачає проведення таких дій і заходів: 1) відшукування та переслідування злочинця за його прикметами (77,5%); 2) відшукування злочинця з використанням оперативно-розшукових і криміналістичних обліків (42,4%); 3) відпрацювання осіб, раніше засуджених за аналогічні злочини (21,3%); 4) розміщення інформації у засобах масової інформації (77,5%); 5) звернення до громадськості з відповідними повідомленнями (55,6%); 6) проведення негласних слідчих (розшукових) дій у місцях можливої появи злочинця (наприклад, оперативне спостереження, засада тощо) (34,2%) (Додаток А п. 12).

Тактична операція «Затримання вбивці» здійснюється за правилами негласної слідчої (розшукової) дії – спеціального слідчого експерименту, що проводиться оперативними підрозділами за спеціально затвердженим планом з метою затримати вбивцю на підставну жертву.

Після затримання підозрюваного у вбивстві на сексуальному ґрунті здійснюється його допит (ст. 224 КПК України). Допит підозрюваного –

це слідча дія, яка провадиться шляхом опитування особи, що має статус підозрюваного, з метою одержання даних щодо обставин, які стали підставою для її затримання або застосування запобіжного заходу, а також для отримання іншої інформації, яка має доказове чи інше значення для справи. Підозрюваний допитується негайно, а за неможливості негайного допиту – не пізніше двадцяти чотирьох годин після затримання або арешту. Під час допиту підозрюваного присутність захисника є обов'язковою (п. 3. ч. 1 ст. 42 КПК України), крім випадків, коли підозрюваному надане право відмовитися від захисника [224, с. 44].

Допит підозрюваного зумовлює специфіку тактики його проведення. По-перше, підготовка до допиту має бути проведена в дуже стислі терміни. По-друге, слідчий до цього моменту має докази, що дають підстави лише припускати причетність підозрюваного до скоєного злочину. По-третє, його особа практично невідома, тому тактику допиту доводиться обирати спонтанно. Все це вимагає від слідчого вміння швидко проаналізувати вихідну інформацію та намітити план допиту [165, с. 301–304].

При підготовці до допиту обвинуваченого у вбивстві на сексуальному ґрунті доцільне складання письмового плану допиту, який перетворюється на обов'язкову тактичну вимогу.

Важливим завданням слідчого при підготовці до допиту є створення його інформаційної бази. Ознайомлюючись із матеріалами справи, слідчий насамперед визначає, кого та з яких питань необхідно допитати. Задля цього використовуються результати раніше проведених слідчих дій і дані, одержані шляхом проведення початкових слідчих (розшукових) дій.

При вивченні особи допитуваного слідчий з'ясовує соціальний статус цього суб'єкта, соціальні ролі, що він виконує, референтні (авторитетні) для нього соціальні групи, соціально-позитивні та соціально-негативні особистісні якості, його психологічні можливості у практичних ситуаціях, що мають значення для розслідування, способи задоволення ним матеріальних

і духовних потреб, світогляд, риси характеру. Для цього слідчий може одержати незалежні характеристики, допитати родичів і знайомих допитуваного, з'ясувати обставини біографічного характеру, скористатися консультацією сексопатолога та психолога [169, с.145].

Для встановлення способу життя допитуваного, його можливих злочинних зв'язків слідчий дає доручення органам дізнання, одержує необхідну інформацію від дільничного інспектора. Вивчення особистості допитуваного спрямоване на визначення найефективніших прийомів психологічної взаємодії з цією особою і на формування моделей найімовірнішої її поведінки на допиті. Задля подолання ймовірної протидії необхідно враховувати такі характерні риси особи допитуваного, як рефлексивність, гнучкість або ригідність його мислення, а також агресивність, конфліктність поведінки, стійкість або нестійкість до стресу, обставин, що раптово виникли [87, с. 148]. Оскільки вихідні дані про особу допитуваного часто бувають дуже вкрай недостатніми, можливе формування декількох найімовірніших моделей поведінки особи, яка підлягає допиту, та варіантів тактики її допиту. Підготовка до допиту завершується складанням його плану.

Складно встановити належний психологічний контакт під час допиту підозрюваного (обвинуваченого) у вбивстві. Тяжкість учиненого злочину, суворість передбаченої міри покарання, необхідність втручання в інтимне життя для встановлення мотивів вбивства – це той «психологічний бар'єр», який потрібно подолати слідчому.

Слід роз'яснити допитуваному, що, незважаючи на виняткову тяжкість вчиненого злочину, суд зобов'язаний брати до уваги й усі пом'якшуючі відповідальність обставини, зокрема щире каяття і визнання провини на підставі правдивих, таких, що відповідають істині, показань. Обвинуваченому роз'яснюється також, що надати об'єктивні розгорнуті свідчення є в його ж інтересах, бо ніхто, крім нього, не зможе пояснити всі

обставини, насамперед мотиви вбивства, і водночас сприяти справедливому вироку [122, с. 274].

Тактика допиту підозрюваного (обвинуваченого) залежить від того, чи визнає він свою вину чи заперечує її. В обвинуваченого, що заперечує вину, з'ясовують, де він перебував у день убивства, що робив упродовж дня, хто може підтвердити його показання. Зазвичай убивці посилаються на заздалегідь підготовлене алібі або версії про винність інших невинних осіб. Якщо алібі під час перевірки буде спростоване, це може бути одним із викривальних доказів. Надзвичайно важливе значення під час допиту такого обвинуваченого має деталізація свідчень, постановка перевірочних і контрольних питань. Деталізація і конкретизація свідчень потрібні й тоді, коли обвинувачений визнає себе винним у спричиненні смерті з необережності, в стані сильного душевного хвилювання або заявляє, що знаходився в стані необхідної оборони, захищаючись від потерпілого.

Під час допиту підозрюваного, який зізнався в останньому вбивстві, насамперед зауважують на отримання свідчень щодо інших аналогічних вбивств та з приводу обставин, про які сукупно могла знати тільки особа, що вчинила такі вбивства: кількість жертв, послідовність способів їх учинення, деталізація дій із приховування трупа тощо. Для документування свідчень особи, яка зізнається у вбивстві, передусім зі значною кількістю жертв сексуального насильства, доцільно застосовувати оперативно-технічні засоби фіксації. Згодом цей запис може бути використано в тактичних цілях у разі виявлення неправдивих показань підозрюваного.

Під час допиту обвинувачених (підозрюваних) в їх показаннях, унаслідок добросовісної помилки або свідомої неправди, можуть виникнути різні перекручення стосовно обставин події, яка розслідується. Формування навмисно неправдивих показань – це творчий процес, у якому матеріал спогадів обробляється так, як це вигідно особі, що дає неправдиві показання. Виявлення неправдивих відомостей у показаннях і подальше їх усунення є важливим завданням слідчого під час допиту.

Слідчому треба спершу виявити факти дачі неправдивих показань, для чого рекомендується попередньо проаналізувати показання, використовуючи такі критерії:

- компетентність допитуваного та його інтелектуальний рівень, що дає слідчому змогу дійти висновку, що ця особа не здатна вигадати описані обставини події;

- непоінформованість допитуваного (незнання ним тих обставин, про які він повинен знати, якщо його показання правдиві);

- рівень мовних здібностей допитуваного (відповідність мовних особливостей показань мовній підготовці допитуваного, його лексичному запасу тощо);

- унікальність показань (розповідь, що передає індивідуальність і неповторність описуваної події, свідчить про правдивість, а неправдиві повідомлення зазвичай є схематичними);

- емоційна насиченість показань (правдиві показання містять більше особистих, емоційних моментів);

- критерій невідповідності (сумлінний допитуваний відтворює подію так, як він її сприйняв, і водночас не завжди узгоджує між собою фрагменти і деталі події; а у разі дачі неправдивих показань допитуваний не припускає, щоб в його показаннях містилися якісь неузгоджені деталі).

Про брехню у показаннях допитуваного можуть свідчити: відсутність у них даних, які мають бути, або наявність даних, яких не могло бути.

Інколи висновку про дачу неправдивих показань можна дійти на підставі результатів спостереження за психофізичними реакціями особи під час допиту: почервоніння, підвищена пітливість, бігання очей, зміна дихання, заїкування тощо.

За наявності підозри в неправдивості показань допитуваного застосовують методи переконання або тактичні прийоми, спрямовані на встановлення психологічного контакту з допитуваним, що сприяє формуванню безконфліктної ситуації допиту. Але одержати об'єктивні

показання від допитуваного, використовуючи лише тактичні прийоми, не завжди можливо.

Серед тактичних прийомів, спрямованих на викриття неправди у показаннях допитуваного, можна виокремити такі: використання раптовості (75,4%); логічна послідовність пред'явлення доказів за ступенем їх переконливості (90,3%); допущення легенди (45,4%); поєднання форсованого та уповільненого темпів допиту (55,6%); створення певного уявлення про поінформованість слідчого (44,2%); відволікання уваги тощо (36,7%).

Для запобігання неправді використовують різні темпи спілкування (форсований, уповільнений, поєднання форсованого й уповільненого темпів). Допит у форсованому темпі рекомендується проводити з метою не дати допитуваному можливості обміркувати свої відповіді, вигадуючи неправдиві показання.

Важливе значення має тактичний прийом демонстрації можливостей розслідування, який полягає у тому, що слідчий інформує допитуваних осіб про можливості органів розслідування, експертних лабораторій (судово-медичного дослідження речових доказів) отримувати за допомогою науково-технічних засобів інформацію, яка становить інтерес для слідства. Зазвичай цей прийом застосовують для подолання протидії розслідуванню шляхом повідомлення особам про новітні технології, впроваджені у сферу судочинства, або ж безпосередньої демонстрації відповідних науково-технічних засобів. Ефективність застосування прийому залежить від рівня освіти та професійних знань особи. Наприклад, за належної обізнаності особи щодо можливостей тієї чи іншої судової експертизи, слідчий не повинен перебільшувати її можливостей [127, с. 105].

Зазначені й інші тактичні прийоми застосовують під час проведення допитів усіх учасників кримінального провадження. Проте у деяких випадках їх застосування має специфічний характер, приміром, під час проведення допиту підозрюваного (обвинуваченого) у вчиненні вбивства на сексуальному ґрунті.

3.3 Види судових експертиз підозрюваних (обвинувачених), що вчинили серійні вбивства на сексуальному ґрунті

Майже у кожній справі про вбивство на сексуальному ґрунті призначають і проводять: судово-психіатричну експертизу – для встановлення осудності підозрюваних (обвинувачених); судово-психологічну експертизу – для встановлення особистісно-психологічних властивостей, що є важливими для оцінювання стосунків між загиблим і злочинцем, поведінки потерпілого з обвинуваченим; судово-сексологічну експертизу – з метою визначення характеру сексуальних дій, аномальних станів, статевих розладів, психосексуальних орієнтацій підозрюваного тощо.

Відповідно до п. 3 ч. 2 ст. 242 КПК України, проведення експертизи є обов'язковим для встановлення психічного стану підозрюваного за наявності відомостей, які викликали сумнів щодо його осудності, обмеженої осудності. Вказана експертиза обвинуваченого в обов'язковому порядку призначається, якщо йому інкримінується злочин, за який як міру покарання передбачено довічне утримання [159, с. 71]. Саме психічна хвороба особи, що вчинила суспільно небезпечне діяння, є медичним критерієм неосудності [59, с. 24].

Психологічним пізнанням у кримінальному процесі вважають процес цілеспрямованого відображення об'єктивних виявів психіки, особистості, конкретної особи чи психічного складу поведінки, діянь, який здійснюється за допомогою пізнавальної діяльності обізнаної особи [137, с. 188].

Питанням використання психологічних знань під час розслідування кримінальних правопорушень присвячені публікації деяких українських і зарубіжних науковців, зокрема В. Д. Берназа; В. І. Боярова, В. Г. Гончаренка, Є. П. Грішиної, Г. А. Димова, Я. В. Комісарової, В. П. Корж, Л. Н. Костіної, М. В. Костицького, С. М. Лозової, В. В. Тіщенко, Є. Н. Холопової, В. Ю. Шепітька.

Проведене нами дослідження наукових джерел й опитування слідчих дало змогу узагальнити основні напрями використання спеціальних психологічних знань під час розслідування серійних вбивств на сексуальному ґрунті, до яких належать:

- встановлення неправдивих показань підозрюваних (55,6%) [113, с. 124];
- консультативна допомога в проведенні слідчих (розшукових) дій (55,7%) [165, с. 419];
- проведення судово-психіатричних, судово-психологічних та судово-сексологічних експертиз (90%) [75, с. 26];
- формування тактики окремих слідчих (розшукових) дій із урахуванням індивідуальних особливостей підозрюваного (56,3%) [42, с. 118];
- участь у розробці соціально-психологічних портретів і розшукових «профілів» осіб, які вчинили серійні вбивства, для забезпечення цілеспрямованого розшуку (90%) [33, с. 45–46];
- участь психолога-спеціаліста в галузі нейролінгвістичного програмування у допитах підозрюваних, обвинувачуваних (67,4%) [80, с. 43];
- допомога в узагальненні соціально-психологічних характеристик підозрюваних із подальшим складанням прогнозів поведінки цих осіб під час проведення слідчих (розшукових) дій (45,7%) [112, с. 92];
- допомога слідчому під час формулювання питань у ході призначення судово-психологічної експертизи та комплексних психологічних експертиз (68,9%) [112, с. 92];
- допомога у вирішенні конфліктів і подоланні бар'єрів спілкування, ослаблення та припинення протидії розслідуванню з боку підозрюваного (64,3%) [113, с. 124].

З-поміж основних загальних умов допустимості застосування спеціальних психологічних знань у кримінальному судочинстві незалежно від його організаційно-тактичних форм виокремлюють: а) відповідність застосування прийомів і методів чинному законодавству; б) етичну допустимість таких прийомів і методів; в) наукову обґрунтованість і експериментальну достовірність положень, якими послуговуються, і висновків; г) неприпустимість виходу за межі компетенції та застосування спеціальних психологічних знань для відповідей на правові питання (мотив, мета, вина тощо) [165, с. 420].

Зрозуміло, не виключається й симуляція психічного захворювання, яку злочинець розглядає як можливість уникнути суворого покарання. Симуляція

може бути істинною (тобто справжньою) або на тлі реально наявної хвороби. Часто вона має брутальний, примітивний характер, але іноді слідчий упевнений, що перед ним перебуває дійсно хвора людина, котра згодом виявляється абсолютно здоровою.

Нами детальніше розглянуто найбільш поширені та перспективні форми використання психологічних знань під час досудового розслідування серійних убивств на сексуальному ґрунті.

Судово-психологічна експертиза. Судово-психологічна експертиза – практичне застосування експертом спеціальних психологічних знань для визначення окремих питань у кримінальному процесі щодо психічного стану підозрюваного і вирішення питань його осудності й дієздатності [146, с. 332]. Предметом судово-психологічної експертизи є питання про діяльність осіб, індивідуально-психологічні властивості яких не виходять за межі норми (особливості сприйняття певних явищ за цих умов, здатність адекватно їх оцінювати, особливості реагування на екстремальні ситуації тощо) [86, с. 118].

Призначення стаціонарної судово-психіатричної експертизи в кримінальному провадженні підозрюваному (обвинуваченому) у вбивстві на сексуальному ґрунті здійснюється у приміщенні стаціонару і не потребує їхньої згоди. Стаціонарна експертиза призначається органом досудового розслідування чи судом за необхідності в тривалому спостереженні та дослідженні особи, для чого така особа направляється до стаціонару відповідного медичного закладу на строк не більше двох місяців. Питання про направлення особи, якою може бути підозрюваний, до медичного закладу для проведення психіатричної експертизи вирішується під час досудового розслідування – ухвалою слідчого судді за клопотанням сторони кримінального провадження в порядку, передбаченому для розгляду клопотань про обрання запобіжного заходу, а під час судового провадження – ухвалою суду. Стаціонарну експертизу підозрюваних виконують у стаціонарах спеціалізованих державних експертних установ.

Згідно зі ст. 7 Закону України «Про судову експертизу», судово-психіатрична експертиза здійснюється виключно державними спеціалізованими

експертними установами. В нашій державі така експертиза проводиться тільки в Українському науково-дослідному інституті соціальної і судової психіатрії та наркології МОЗ, центрах судово-психіатричних експертиз, відділеннях (амбулаторних, стаціонарних експертиз), які є структурними підрозділами психоневрологічних (психіатричних) лікарень, психоневрологічних диспансерів. Зазначені заклади охорони здоров'я виконують функції судово-експертних установ або підрозділів. Експертизу в експертній установі (підрозділі) проводить лікар – судово-психіатричний експерт одноособово або у складі амбулаторних (стаціонарних) судово-психіатричних експертних комісій. Посади експертів і голів комісій встановлюються згідно з чинними нормативними документами МОЗ. Склад комісій затверджується наказом керівника експертної установи (підрозділу).

Відповідно до предмета виконуваних завдань теорії і практики судово-психологічної експертизи, розроблено комплекс основних питань, які підлягають установленню під час проведення судово-психологічної експертизи підозрюваного (обвинуваченого). Така експертиза може бути призначена для вирішення питань, з-поміж яких виокремлюють три групи: 1) питання, пов'язані з психічними властивостями і особливостями особи; 2) питання, що стосуються впливу на психіку різноманітних умов і пов'язаних із ним станів людини в момент розслідуваної події; 3) питання, пов'язані з особливостями перебігу психічних процесів у цієї особи.

У кримінальних провадженнях про вбивства на сексуальному ґрунті такі питання виникають дуже часто, навіть якщо підозрюваний не перебував на обліку і не знаходився раніше на лікуванні в психіатричних установах. Це спричинено характером злочину – вбивством дітей, особливою жорстокістю, знущанням над трупом, діями (некрофілія, некросадизм), які наводять на думку про патологію у сфері психіки. Наявність у минулому психічних захворювань, перенесені травми голови і хребта, алкоголізм, наркоманія є підставою для призначення і проведення судово-психіатричної експертизи.

Як приклад можна навести такі відомості: 4 червня 1997 р. оприлюднено рішення судово-психіатричної комісії, за яким А. Онопрієнко

як серійний вбивця на психічні розлади не страждає, але 1994 р. перебував у Київській лікарні ім. Павлова, де йому поставлено діагноз шизофренія й проведено чотиримісячний курс лікування. Вбиваючи своїх жертв, А. Онопрієнко отримував збочене задоволення, насолоджуючись безмежною владою над людьми. Судово-медична експертиза визнала маніяка осудним, зазначивши у висновку: «Потаємний, амбіційний, мстивий мотив злочинів – користь і помста, трансформовані внутрішніми безсвідомими маргінальними і некрофільними тенденціями особистості» [221, с. 2].

Вкрай патологічним виявом цього спонукання можна назвати клінічний «чистий» садизм або патологічну схильність до насильства – інтенсивне й нав'язливе спонукання до приниження іншої особи у найбрутальніших фізичних формах: спричинення їй фізичних страждань (каліцтв), у крайній формі – вбивство заради патологічної насолоди. Головними виявами патологічного характеру такого садизму можна вважати наявність нав'язливих фантазій або видінь і снів, що містять насильство, а також систематичність екстенсивних садистських актів. У повсякденному житті така людина обов'язково проявить себе сильним прагненням до домінування, пригнічення волі іншої особи і одночасно ворожістю.

Під час розслідування серійних вбивств на сексуальному ґрунті на підставі висновку експерта можна встановити: а) загальну психологічну характеристику підозрюваного (темперамент, характер, нахили, потребо-мотиваційну сферу тощо); б) психічні властивості підозрюваного, які мають яскраво виражений характер і можуть істотно впливати на її поведінку (запальність, замкненість, крайня обережність тощо); в) домінуючі мотиви поведінки цієї особи; г) вид пам'яті, який переважає у підозрюваного; г) можливість підозрюваного, з огляду на його індивідуально-психологічні особливості, сприйняти певний звук, запах, колір, швидкість руху об'єкта; д) наявність у підозрюваної особи вікових та індивідуальних особливостей, що можуть вплинути на об'єктивність її показань; е) наявність в особі підозрюваного нахилів, не пов'язаних із душевним захворюванням чи розумовим відставанням, зокрема з'ясування їх міри і форми прояву;

є) здатність підозрюваного, зважаючи на рівень і особливості його розумового розвитку, правильно розуміти значення своїх конкретних дій та їх наслідків; ж) можливість підозрюваного, за станом його психіки, усвідомлювати значення своїх дій або керувати ними; з) як сімейна ситуація, індивідуально-психологічні особливості близьких, мотиваційні чинники вплинули на емоційний стан і психічний розвиток особи.

Перелік запитань для судово-психіатричної експертизи підозрюваного:

1. Чи страждав підозрюваний (підсудний) під час інкримінованого йому діяння (діянь) психічним розладом, унаслідок якого він не міг на час учинення злочину усвідомлювати свої дії або керувати ними?

2. Чи страждає підозрюваний (підсудний) психічним розладом, унаслідок якого він не може усвідомлювати свої дії або керувати ними?

3. До якої категорії хворобливих станів належить цей психічний розлад – хронічного психічного захворювання, тимчасового розладу психічної діяльності, недоумства чи іншого хворобливого стану психіки?

4. Чи страждає підозрюваний (підсудний) на психічну хворобу, що позбавляє його можливості усвідомлювати свої дії або керувати ними?

5. Якщо особа страждає на психічну хворобу, то коли розпочалася ця психічна хвороба й яким є стан психічного здоров'я особи зараз?

6. Чи потребує підозрюваний (підсудний) застосування до нього примусових заходів медичного характеру, а якщо так, то яких?

7. Чи має особа психічні вади, наявність яких позбавляє її можливості самостійно реалізувати своє право на захист?

8. Чи дає змогу психічний стан хворого проводити з ним слідчі (розшукові) дії?

9. Чи страждає підозрюваний (підсудний) на хронічний алкоголізм або наркоманію?

10. Чи потребує особа лікування від алкоголізму чи наркоманії?

Під час розслідування серійних вбивств на сексуальному ґрунті іноді виникає необхідність у послідовному проведенні спершу психіатричної,

а згодом – психологічної експертизи. Такий варіант можливий тоді, коли судово-психіатрична експертиза дає підстави для позитивного висновку щодо осудності підозрюваної особи, але виникають сумніви стосовно можливості особи через її індивідуальні особливості адекватно сприймати обстановку і визначати психічний та фізичний стан [146, с. 333]. Аналогічно вирішується питання і тоді, коли судово-психіатрична експертиза встановлює відсутність у особи в минулому патологічного афекту, але її дії в стані фізіологічного афекту не виключаються. Водночас необхідно пам'ятати, що в ситуаціях, коли правопорушення вчинено психічно хворою людиною, то в період ремісії хвороби має призначатись психіатрична або, в певних випадках, психолого-психіатрична експертиза, але не судово-психологічна, оскільки ремісія – лише тимчасове поліпшення стану психічно хворого, а його не одужання.

Під час судово-психологічної експертизи підозрюваного у вчиненні вбивства на сексуальному ґрунті можуть бути поставлені такі запитання:

1. Чи були спричинені суспільно небезпечні дії обвинуваченого станом сильного душевного хвилювання (фізіологічного афекту)?
2. Які психологічні причини обумовили настання цього стану?
3. У якій формі відбувався афект?
4. Чи міг підозрюваний у такому стані передбачати наслідки своїх дій?
5. Чи був афективний стан помітним для оточення?
6. Чи виник фізіологічний афект підозрюваного з огляду на його індивідуальні властивості через деякий час після протизаконного насильства стосовно нього або його тяжкої образи з боку потерпілого?
7. Чи міг у підозрюваного виникнути стан афекту за умови насильства або тяжкої образи, які були заподіяні потерпілим третім особам?
8. Як встановлені дії потерпілого могли вплинути на психічний стан підозрюваного, і наскільки вони спровокували його подальшу поведінку?
9. Чи могла поведінка потерпілого спричинити у підозрюваного стан фізіологічного афекту? [86, с. 234].

Чимало питань, пов'язаних із експертною оцінкою поведінки осіб, що вчинили багатоепізодні вбивства на сексуальному ґрунті, доречно вирішувати за допомогою комплексної сексолого-психіатричної експертизи, оскільки майже в усіх випадках серійної сексуальної поведінки йдеться про психосексуальну патологію, пов'язану з розладом сексуального потягу (парафіліями)

Сексолого-психіатрична експертиза. Комплексна сексолого-психіатрична експертиза підозрюваного у вбивстві на сексуальному ґрунті пов'язана з освоєнням вузькоспеціальних експертних знань, похідних від психіатричних. Сексологія – це наука, що вивчає різні аспекти порушення сексуального здоров'я, статевого виховання та статевої поведінку [146, с. 924].

До ймовірних аномальних станів, щодо яких доцільно використовувати визначення психосексуальних розладів, належать порушення, що охоплюють патологічні стани статевої самосвідомості, статевої ролі, психосексуальних орієнтацій і партнерських відносин. Самостійність сексології не виключає розгляду її як складової психіатрії, про що свідчить розміщення основних форм сексуальних розладів у класифікації розладів психічних і поведінкових, до яких включені «розлади статевої ідентифікації», «розлади сексуальної переваги», «психологічні та поведінкові розлади, пов'язані з сексуальним розвитком і орієнтацією» і «статева дисфункція, не обумовлена органічним розладом або захворюванням» [216, с. 47].

Комплексна сексолого-психіатрична експертиза може допомогти слідчому з'ясувати міру винуватості особи, парафілії для встановлення пом'якшуючих або обтяжуючих обставин, вибору ефективних заходів покарання або примусових заходів медичного характеру.

Експертам, які проводять комплексне сексолого-психіатричне дослідження підозрюваного (обвинуваченого), можуть бути поставлені такі запитання:

1. Чи є у підозрюваного (обвинуваченого) аномалії сексуальності, які могли б вплинути на його поведінку у період, що становить інтерес для слідства?
2. Як аномалії сексуальності впливають на поведінку підозрюваного (обвинуваченого) і в чому вони конкретно виражаються?

3. Чи мають аномалії сексуальності хворобливий, патологічний характер?

4. Чи міг підозрюваний (обвинувачений) у період учинення ним протиправних діянь повною мірою усвідомлювати фактичний характер і суспільну небезпеку своїх дій або повною мірою керувати ними?

5. Чи потребує підозрюваний (обвинувачений) застосування до нього примусових заходів медичного характеру, з урахуванням можливої патології сексуальної сфери і пов'язаною з цим розладом його громадської безпеки? [86, с. 260].

Сексологічне дослідження має містити всі відомості, значущі для оцінки сексуального становлення, зокрема про характер ігрової діяльності, особливості статевої ідентифікації та ролі, часові проміжки основних сексуальних виявів тощо. Особливу увагу потрібно приділити опису формування сексуального потягу і динаміки варіацій його реалізації. Оскільки це дослідження не є описом психічного стану чітко згідно з формою, то допускається поєднання об'єктивної інформації з її виявленням піддослідним, наприклад у хронологічній послідовності. Насамперед це правомірно тоді, коли відомості, що повідомляються піддослідним, є суперечливими або навіть докорінно не збігаються зі свідченнями, характеристиками й іншими документами. Належить зосереджуватися на тих девіантних діях, що стали підставою відкриття у різний час кримінальних проваджень, із акцентом на ті поведінкові вияви, які надалі використовуються для кваліфікації розладів потягів.

У дослідній частині висновку має бути описано психофізіологічний спосіб визначення спрямованості статевого потягу за допомогою фіксації зміни певних фізіологічних параметрів у відповідь на еротичну стимуляцію.

Сексологічне експертне дослідження є складними, оскільки протиправна діяльність підозрюваних у вбивствах на сексуальному ґрунті часто провадиться протягом декількох років, тоді як експертний аналіз орієнтований на необхідність оцінки психічного стану стосовно кожного інкримінованого діяння.

Вимоги до матеріалів справи, що направляються на сексологічну експертизу, ґрунтуються на онтогенетичному принципі сексологічного

обстеження, встановлення за можливості з максимальними подробицями особливостей індивідуального розвитку.

Тому, крім медичної документації цінними є описи ранніх етапів життя підозрюваного, в яких часто відображають свідчення батьків й близьких. Важливе значення мають також інформативні свідчення дружин та сексуальних партнерів. Ці свідчення можуть бути неоднаковими через реалізацію підозрюваним всіляких сексуальних ролей, стратегій сексуальної поведінки, вибору різного діапазону сексуальної прийнятності.

Значуща інформація може міститися і в письмових матеріалах підозрюваного, а також на зроблених ними фотографіях та відеоматеріалах із зображенням еротичних і сексуальних тем, які були вилучені під час обшуку в помешканні. Часто ці матеріали безпосередньо пов'язані з патологічними сексуальними переживаннями.

Також потрібно зауважити на факти притягнення до кримінальної відповідальності. Адже вироки у цих справах часто містять цінний опис аномальної поведінки, що можна використати для встановлення можливої спадкоємності між різними епізодами й оцінкою клінічної динаміки патології потягів.

Дослідження серійних сексуальних вбивств як системи найчастіше демонструє динаміку того, що обтяжило характер останнього злочину, за якою є видозміна клінічної картини психосексуальних розладів. За різними епізодами можливі неоднакові експертні рішення.

Експертний висновок ускладнює специфіка цих деліктів, оскільки в указаних випадках вирішення питання про осудність може бути деталізоване навіть за окремими епізодами злочину, оскільки особа в стані осудності, що розпочала серію вбивств, може згодом впасти в стан тимчасового розладу душевної діяльності й втратити можливість керувати своїми діями.

Необхідно зазначити, що при судово-психіатричній та сексолого-психіатричній експертизах потрібно компетентно оцінювати нозологічну природу і ступінь вираженості психічних відхилень, розпізнавати їх патологічний або нехворобливий характер. Однак, на відміну від судово-психіатричної експертизи,

яка встановлює лише наявність або відсутність принципової здатності особи до волевиявлення, рефлексії та правильного психічного відображення, сексолого-психіатрична експертиза дає змогу більш диференційно визначати конкретну міру виявів цієї здатності в осіб з хворобливими психічними відхиленнями залежно від сексуальності особистості, її структурно-динамічних і змістовних особливостей, наявності ситуаційних емоційних порушень.

У результаті дослідження наукових праць і практичної експертної діяльності встановлено основні недоліки призначення судово-психіатричних і комплексних судово-психіатричних експертиз у кримінальних провадженнях про вбивства на сексуальному ґрунті, а саме:

1) повторне призначення судово-психіатричних експертиз у зв'язку з непідтвердженими заявами підозрюваних (обвинувачених) про начебто перенесені ними травми голови, спини, вчинення правопорушення у нетверезому стані, про повну відсутність пам'яті під час правопорушення (зазвичай під час дослідження таких осіб психічні розлади у них не виявляють) (55%);

2) іноді підозрюваних направляють на експертизу тільки на підставі вчиненого вбивства на сексуальному ґрунті, без попередньо зібраних матеріалів, які характеризують особу як маніяка (46,7%);

3) у постанові про призначення експертизи не викладають обставин, які слугували підставою для їх призначення (36,5%);

4) в окремих випадках на комплексні психолого-психіатричні експертизи виносяться юридичні питання, вирішення яких є слідчим завданням (24,2%);

5) в окремих матеріалах, які скеровуються на проведення експертизи, немає важливих відомостей про психічний стан досліджуваних, про особливості їх поведінки в до- і післякримінальний період, медичних документів про факти лікування досліджуваних у психлікарнях, про знаходження під наглядом у психіатра, психоневролога, нарколога, про звільнення від строкової служби в армії у зв'язку з психічним захворюванням, копій вироків стосовно раніше засуджених тощо (54,2%);

6) слідчі в окремих випадках не чітко формулюють експертам-психіатрам питання, які належать до компетенції психологів, однак у

постановах не вказується необхідність проведення комплексної психолого-психіатричної експертизи з відповідною мотивацією (24,3%);

7) у постановвах не завжди вказують процесуальний статус особи, яка направляється на експертизу (підозрюваний, обвинувачений), що в деяких випадках має певне значення (11,6%).

У процесі вивчення експертної практики доцільно виокремити проблеми, які виникають під час оцінки слідчими висновків судово-психіатричних та комплексних психолого-психіатричних експертиз у кримінальних провадженнях вбивств на сексуальному ґрунті, а саме:

1) експертизи, які проводилися повторно, через сумніви в обґрунтованості початкових висновків, майже повторювали доводи попередніх висновків (33,5%);

2) в деяких висновках експертиз, насамперед у разі визначення сексуальних розладів підозрюваних, не завжди відображаються застосовані методики дослідження статевого стану досліджуваних, що ускладнює оцінку виконаної експертами роботи й обґрунтованості висновків (іноді повідомляється, що у сексопатологів немає єдиних підходів до оцінки психічного стану сексуальних маніяків, що обумовлює різні висновки початкової та повторної експертиз) (38,7%);

3) іноді висновки експертів є надуманими та суперечливими (11%);

4) в окремих випадках організація амбулаторного судово-психіатричного обстеження підозрюваних необґрунтовано замінюється стаціонарним, що призводить до продовження термінів досудового розслідування й утримання під вартою (43,4%).

Отже, висновки, отримані під час проведення психологічного дослідження особи підозрюваного (обвинуваченого) у серійних вбивствах на сексуальному ґрунті, не можуть бути використані як докази, що обґрунтовують суб'єктивну сторону злочинної поведінки. Вважаємо правомірним проводити експертне психологічне дослідження особистості обвинуваченого відповідно до обставин, які підлягають доказуванню у кримінальному провадженні й передбачені у ст. 91 КПК України, а також тих обставин, що характеризують особистість обвинуваченого.

Висновки до третього розділу

1. Підтверджено, що необхідність подальшого етапу розслідування серійних вбивств на сексуальному ґрунті спричинена умовами неочевидності вчинення злочину, який потребує встановлення та затримання особи злочинця, що вимагає в обов'язковому порядку проведення негласних слідчих (розшукових) дій, оскільки іншими засобами це зробити неможливо. Факт проведення негласних слідчих (розшукових) дій не підлягає розголошенню, за винятком умов, передбачених ст. 253 КПК України.

Визначено види та порядок проведення основних негласних слідчих (розшукових) дій під час розслідування серійних вбивств на сексуальному ґрунті. Типовими тактичними завданнями негласної слідчої (розшукової) дії є документування: механізму встановлення домовленостей про зустрічі з майбутніми жертвами злочину й особливостей підстав для знайомства; кола знайомих підозрюваного та підстав їхнього спілкування за місцем проживання; кола знайомих підозрюваного та підстав спілкування за місцем роботи (служби) тощо; кола знайомих підозрюваного та підстав спілкування на дозвіллі (у вихідні та святкові дні, під час відпустки тощо); визначення місць зустрічей із особами жіночої статті; особливостей механізму підготовки до вчинення вбивства (домовленість про оренду готелю, квартири, використання автомобіля) тощо.

2. Організація і тактика затримання підозрюваного у вчиненні серійного вбивства на сексуальному ґрунті залежить від різних чинників: ступеня небезпеки, які створюють злочинці (злочинний досвід, озброєння), характеру і місця проведення тактичної операції зі затримання підозрюваного (закрите приміщення, на відкритій місцевості, у натовпі людей тощо).

Визначено головні вимоги до проведення тактичних операцій «Пошук особи вбивці-маніяка», «Переслідування злочинця» тощо. Для затримання особи серійного вбивці потрібно одночасно провести щонайменше такі слідчі

(розшукові) дії, як спостереження за особою, річчю або місцем; особистий обшук і допит затриманого; обшук у приміщенні або огляд місця, де проведено затримання; допит можливих очевидців. Чітка послідовність слідчих (розшукових) дій у поєднанні з майстерністю тактичних прийомів є найбільш ефективними засобами при затриманні, які сприяють не тільки одержанню достовірних доказів стосовно ретельно замаскованих дій, а й за потреби зашифруванню негласних джерел інформації.

У дослідженні визначено основні вимоги до тактики проведення допиту підозрюваного у вчиненні серійних вбивств на сексуальному ґрунті. Під час підготовки до допиту обвинуваченого у вбивстві на сексуальному ґрунті доцільно скласти письмовий план допиту, який є обов'язковою тактичною вимогою. Для цього слідчий може одержати низку незалежних характеристик, допитати родичів і знайомих обвинуваченого, з'ясувати обставини біографічного характеру, скористатися консультацією сексопатолога та психолога.

3. Із метою встановлення осудності підозрюваного необхідно провести судово-психіатричну експертизу, судово-психологічну експертизу для встановлення, що є важливим для оцінювання стосунків між загиблим і злочинцем, для оцінки поведінки потерпілого стосовно обвинуваченого, а також судово-сексологічну експертизу щодо визначення характеру сексуальних дій, аномальних станів, статевих розладів, психосексуальних орієнтацій підозрюваного тощо.

Необхідно брати до уваги, що 90% підозрюваних симулюють психічне захворювання, яке вони вважають можливістю уникнути суворого покарання. Симуляція може бути істинною (тобто справжньою) або на тлі реально наявної хвороби. Часто вона має брутальний, примітивний характер, але іноді слідчий упевнений, що перед ним перебуває дійсно хвора людина, котра згодом виявляється абсолютно здоровою. Вказані експертизи необхідно проводити у стаціонарах медичних закладів.

Сексологічне експертне дослідження складно провести, оскільки протиправна діяльність підозрюваних у вбивствах на сексуальному ґрунті часто провадиться протягом декількох років, тоді як експертний аналіз орієнтований на необхідність оцінки психічного стану стосовно кожного інкримінованого діяння.

Вимоги до матеріалів, що направляються на сексологічну експертизу, ґрунтуються на онтогенетичному принципі сексологічного обстеження, встановлення за можливості з максимальними подробицями особливостей індивідуального сексуального розвитку підозрюваного. Значуща інформація може міститися і в письмових матеріалах підозрюваного, а також на зроблених ними фото та відеоматеріалах із зображенням еротичних і сексуальних тем, які були вилучені під час обшуку в помешканні. Часто ці матеріали безпосередньо стосуються патологічних сексуальних переживань і відхилень.

ВИСНОВКИ

У дисертації теоретично узагальнено та наведено нове вирішення наукового завдання, яке полягає у визначенні особливостей методики розслідування серійних вбивств на сексуальному ґрунті, а також способів її вдосконалення. У підсумку сформульовано низку висновків, пропозицій і рекомендацій, спрямованих на досягнення окресленої мети.

1. Досліджуючи гносеологічні аспекти правових і наукових джерел із розробки поняття «серійне вбивство», визначено, що попервах його зазвичай висвітлювали частково або ж замовчували, і тільки у 90-х рр. ХХ ст. учені почали послуговуватися термінами «серія» та «серійність», а відтак вдосконалили поняття розслідування серійного вбивства на сексуальному ґрунті, однак термін, який позначав досліджуване явище, був багатоваріантним.

За період незалежності України практики і науковці публікували видання, які стосувалися вдосконалення методики розслідування серійних вбивств на сексуальному ґрунті та розглядали це питання у рамках загальної методики розслідування вбивств. Прийняття нового КПК України (2012 р.) кардинально змінило становище оперативних підрозділів щодо розкриття злочинів, а слідчих органів щодо процесу розслідування злочинів, що зумовило необхідність сучасного наукового розроблення проблеми.

2. У процесі дослідження криміналістичної характеристики вчинення серійних вбивств на сексуальному ґрунті встановлено, що ці злочини є територіально поширеними, водночас локалізуються в окремому регіоні, мають певний спосіб учинення однотипних злочинних дій. Охарактеризовано час, місце, способи підготовки, вчинення та приховування злочину (почерк злочину), обставини, що сприяють його вчиненню, окреслено слідову картину тощо. З'ясовано основні ознаки особи злочинця та мотив вчинення злочину. Зокрема, характерним для цих осіб є поєднання садизму із розладами сексуальних потягів, які супроводжують їх або передують їм. Охарактеризовано потерпілих (зазвичай ними є жінки та діти), а також їхню

поведінку, яка може мати вияв у різних формах: активній протидії злочинцеві, нейтральній, а часто й віктимній.

3. Виокремлено типові слідчі ситуації початкового етапу розслідування серійних вбивств на сексуальному ґрунті, до яких належать: виявлено труп, однак немає інформації про особу, яка вчинила вбивство на сексуальному ґрунті; особа зникла (трупа немає), вбивство приховане, давнє, але лише передбачуване, тому що труп не знайдено; особа жертви відома, проте невідомі обставини її зникнення тощо. Щодо окремих слідчих ситуацій здійснюється тактичне висунення слідчих версій та обираються заходи для їх перевірки.

Досліджуючи судово-слідчу практику, встановлено, що висунені версії у разі вчинення серійних вбивств на сексуальному ґрунті є такими: вбивства, вчинені з метою отримання сексуального задоволення під час його вчинення; вбивства, скоєні для подолання опору жертви перед або під час зґвалтування; вбивства, вчинені з метою злягання з трупом; вбивства, скоєні задля приховання слідів злочину; вбивства, вчинені у відповідь на дії, що розцінюються як приниження.

4. Зазначено, що одним із перспективних напрямів підвищення ефективності розслідування вбивств на сексуальному ґрунті та висунення слідчої версії є діяльність слідчо-оперативної групи з проведення огляду місця події й трупа зі залученням експертів (спеціалістів), таких, як: судово-медичний експерт, судовий біолог, експерт-криміналіст, ґрунтознавець; спеціалісти у галузі психології, психіатрії, сексології та ін. Визначено головні завдання слідчого огляду, до яких належать: огляд місця вбивства та прилеглої території; опис ушкоджень, виявлених на трупі; опис стану статевих органів потерпілої; виявлення слідів, що вказують на застосування насильства до жертви; виявлення та вилучення мікрооб'єктів; виявлення об'єктів і слідів, за якими ймовірно встановлення особи жертви; виявлення об'єктів і слідів, які б сприяли встановленню особи злочинця; аналіз зібраної інформації про місце й обставини вчинення злочину; моделювання психологічного портрета особи підозрюваного; здійснення пошукових заходів оперативно-розшуковою групою тощо.

Практична діяльність слідчих органів доводить, що у складі слідчо-оперативної групи необхідно сформувати оперативно-пошукову групу для проведення: перевірок за криміналістичними, оперативно-довідковими й оперативно-розшуковими обліками; збору оперативної інформації про ймовірного злочинця та переслідування його по «гарячих слідах»; окремих слідчих (розшукових) дій за дорученням слідчого тощо.

5. Доведено, що розроблення особливостей тактики проведення окремих слідчих (розшукових) дій у розслідуванні серійних вбивств на сексуальному ґрунті полягає у використанні сучасних способів і прийомів для проведення слідчого огляду, пред'явлення трупа для впізнання (ідентифікація), допиту свідків (підозрюваного за його наявності), обшуку за місцем проживання потерпілої особи, підозрюваного, в інших приміщеннях, транспортних засобах та окремої місцевості, проведення різних експертиз. Розроблено та викладено ці особливості.

6. Встановлено, що застосування спеціальних знань під час розслідування серійних вбивств на сексуальному ґрунті здійснюється за допомогою залучення спеціалістів до проведення слідчих (розшукових) дій та призначення судових експертиз. Залучення спеціаліста здійснюється з метою отримання консультації з питань: огляду місць убивств і трупа; виявлення і документального оформлення речових доказів; виявлення і вилучення різних документів (зокрема, й електронних), в яких відображено злочинну діяльність; консультації під час проведення допитів та обшуків; попереднього дослідження матеріальних об'єктів; розроблення психологічних профілів (портретів) вбивць тощо.

Підтвердженням факту вчинення серійного вбивства на сексуальному ґрунті є висновки експертів за результатами судово-медичної експертизи трупа; судово-медичної експертизи живих осіб; імунологічної експертизи (крові, виділень, кісток тощо); експертизи речових доказів; генотипоскопічної експертизи; експертизи за матеріалами справи; судово-психіатричної та судово-психологічної; експертизи матеріалів і речовин; ґрунтознавчої; судово-біологічної; одорологічної; почеркознавчої; техніко-криміналістичної

експертизи документів; судово-балістичної; експертизи холодної зброї; трасологічної тощо. У дослідженні детально описано порядок проведення вказаних експертиз і розроблено завдання для їх виконання.

7. Дослідженням підтверджено, що у 90% випадків нерозслідувані з об'єктивних причин серійні вбивства на сексуальному ґрунті підлягають наступному етапу розслідування, в якому планується використання негласних слідчих (розшукових) дій, які здійснюються з метою встановлення відомостей про обставини вчинення вбивства та осіб, які їх вчинили, оскільки їх неможливо отримати в інший спосіб.

Аналіз ефективності використання негласних слідчих (розшукових) дій у процесі досудового розслідування серійного вбивства на сексуальному ґрунті засвідчує, що у 55% випадків здійснюється аудіо-, відеоконтроль особи; накладення арешту на кореспонденцію – у 64%; огляд і виїмка кореспонденції – 45%; зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж – 55%; зняття інформації з електронних інформаційних систем – 38%; обстеження публічно недоступних місць, житла чи іншого володіння особи – 65%; спостереження за особою, річчю або місцем – 89%; аудіо-, відеоконтроль місця – 48%; контроль за вчиненням злочину – спеціальний слідчий експеримент – 10%; негласне отримання зразків, необхідних для порівняльного дослідження, – 58% випадків. Визначено тактичні завдання негласних слідчих (розшукових) дій і порядок використання їхніх результатів у кримінальних провадженнях зазначених злочинів.

8. Зауважено, що процес досудового розслідування серійних убивств на сексуальному ґрунті передбачає розроблення та пропонування типових тактичних операцій стосовно розшуку і затримання підозрюваних. На основі узагальнення матеріалів слідчо-судової практики доведено, що організація розшуку і тактика затримання підозрюваного у вчиненні серійного вбивства на сексуальному ґрунті залежить від різних чинників: ступеня небезпеки злочинця (злочинний досвід, озброєння); місця здійснення затримання (територія нашої держави, іншої країни), в приміщенні чи на відкритій

місцевості тощо. Визначено й охарактеризовано тактичні операції з виявлення та затримання серійного вбивці, до яких належать: «Пошук особи вбивці», «Затримання вбивці» тощо. Тактичну операцію «Пошук особи вбивці-маніяка» провадять оперативні підрозділи за спеціально затвердженим планом із метою затримання вбивці за допомогою підставної жертви. В процесі здійснення тактичних операцій мають бути проведені такі слідчі (розшукові) дії: спостереження за особою, річчю або місцем, особистий обшук і допит затриманого, обшук у приміщенні або огляд місця, де проведено затримання, допит ймовірних очевидців.

Організація й тактика допиту підозрюваного у вчиненні серійного вбивства на сексуальному ґрунті зумовлює визначення особливостей тактики його проведення, яка полягає у тому, що: підготовка до допиту має бути проведена в стислі терміни зі залученням сексопатолога; слідчий перед допитом володіє доказами, що дають підстави допускати причетність підозрюваного до вчиненого вбивства; особа підозрюваного майже невідома, тому потрібно здійснювати її вивчення під час допиту; необхідно враховувати й інші епізоди вчинених аналогічних злочинів, які підозрюваний повністю або частково заперечує, що спричиняє тривалий процес допиту та проведення інших слідчих (розшукових) дій із метою перевірки показань підозрюваного.

9. Зроблено висновок, що важливе значення під час розслідування вбивства на сексуальному ґрунті має призначення та проведення судово-психіатричних, судово-психологічних експертиз для встановлення осудності підозрюваних (обвинувачених), а також сексолого-психіатричних експертиз задля з'ясування характеру сексуальних дій, аномальних станів, статевих розладів, психосексуальних орієнтацій підозрюваного. Визначено порядок призначення і проведення комплексних судових експертиз у медичних закладах та особливості використання висновків експертів у кримінальних провадженнях зазначених злочинів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Алексеев О. О., Веселовській В. К., Пясковський В. В. Розслідування окремих видів злочинів: навч. посіб. 2-ге вид. перероб. та допов. К.: Центр учбової літератури, 2014. 320 с.
2. Александренко Е. В. Анализ особенностей совершения и расследования преступлений серийных сексуальных убийств. *Криміналістичний вісник*. 2010. Вип. 2. С. 88–96.
3. Александренко Е. В. Понятие серийного сексуального убийства. *Криміналістичний вісник*. 2009. Вип. 2. С. 34–38.
4. Александров Ю., Терлецька О. Серійні вбивства: проблемні питання. *Право України*. 2001. № 10. С. 94–96.
5. Аленин Ю. П., Тищенко В. В., Аркуша Л. И. Расследование тяжких преступлений: науч.-практ. пособие. Х.: Одиссей, 2006. 256 с.
6. Аналітична довідка про злочини проти життя і здоров'я особи. Єдиний звіт про кримінальні правопорушення за 2013–2016 рр. К.: ГПУ. 160 с.
7. Андреева Т. А., Китаев Н. Н. Первые в России судебно-психологические экспертизы по делам серийных убийц с сексуальной мотивацией. *Эксперт-криминалист*. М.: Юрист, 2009. № 2. С. 6–9.
8. Андреева Т. А., Китаев Н. Н. Первые в России судебно-психологические экспертизы по делам серийных убийц с сексуальной мотивацией. *Вестник криминалистики*. М.: Спарк, 2009. № 3. С. 74–78.
9. Андреев И. С., Грамович Г. И. Курс криминалистики. М.: Юрист, 1980, 670 с.
10. Антонян Ю. М., Голубев В. П., Кудряков Ю. Н. Изнасилование: причины и предупреждение. М.: Дело, 1990. 245 с.
11. Антонян Ю. М., Ткаченко А. А., Шостакович Б. В. Криминальная сексология. М.: Спарк, 2000. 462 с.
12. Антонян Ю. М., Ткаченко А. А. Сексуальные преступления. Чикатило и другие: научно-популярное исследование. М.: Амальтея, 1993. 320 с.

13. Антонян Ю. М. Серийные сексуальные убийства: учебное пособие. М.: МЮИ МВД России, Издательство «Щит-М», 1997. 202 с.
14. Антонян Ю. М. Психология убийства. М.: Юристъ, 1997. 304 с.
15. Афанасьев С. А., Иванов В. И., Новин В. В. Особенности расследования сексуально-садистских убийств: учебное пособие. М.; СПб, 1993. 270 с.
16. Афанасьев С. А. Криминалистическая характеристика и типовая программа расследования сексуально-садистских убийств: автореф. дисс. на соискание уч. степени канд. юрид. наук: спец. 12.00.09 «Уголовный процесс и криминалистика; судебная экспертиза». СПб., 1992. 23 с.
17. Бабичев А. Г. Цель преступления как признак квалифицированного состава убийства. *Вестник экономики, права и социологии*. 2013. № 4. С. 107–112.
18. Бажан М. Українська радянська енциклопедія. Т. 4. Електрод–Кантаридин. К.: Поліграфкнига, 1979. 627 с.
19. Балабанова Л. М. Судебная патопсихология (вопросы определения нормы и отклонений). Донецк: Сталкер, 1998. 432 с.
20. Баранов П. В. Рефлексивное управление и рефлексивная структура решений в играх двух лиц со строгим соперничеством. Проблемы принятия решения. М.: Мысль, 1976. С. 127–146.
21. Барыгина А. А., Майоров В. И. Организация расследования серийных сексуальных убийств: науч.-практ. пособие. М.: Юрлитинформ, 2011. 280 с.
22. Барыгина А. А. Расследования серийных сексуальных убийств. *Вестник Московского университета*. 2011. 280 с.
23. Бахін В. П., Гора І. В., Цимбал П. В. Криміналістика: курс лекцій. Ч. 1. Ірпінь: Акад. ДПС України, 2002. 356 с.
24. Бахин В. П. Приемы и средства борьбы с преступностью (Соотношение потребностей и возможностей). *Актуальные проблемы организации расследования преступлений*. Одесса, 1996. С. 26–32.

25. Бахин В. П. Понятие и виды следственной ситуации. *Сов. криминалистика. Методика расследования отдельных видов преступлений*. К., 1988. С. 118–123.
26. Бахин В. П., Чернявский С. С., Александренко Е. В. Систематизация сведений о серийных сексуальных преступлениях как условие их эффективности раскрытия. *Криміналістичний вісник*. 2011. Вип. 1. С. 6–12.
27. Бахін В. П., Александренко О. В. Узагальнення і навчання правоохоронців на типових помилках при розслідуванні злочинів сексуальних маніяків. *Криміналістичний вісник*. 2009. Вип. 1. С. 119–123.
28. Бегунова Л. А. Проблемы разработки и использования психолого-криминалистического портрета подозреваемого при раскрытии изнасилований и убийств, сопряженных с действиями сексуального характера: автореф. дисс. на соискание уч. степени канд. юрид. наук: спец. 12.00.09 «Уголовный процесс и криминалистика; судебная экспертиза». М., 2002. 28 с.
29. Белкин Р. С. Криминалистическая энциклопедия. М.: БЕК, 1997. 340 с.
30. Белкин Р. С. Курс криминалистики: в 3 т. Т. 3: Криминалистические средства, приемы и рекомендации. М.: Юрид. лит, 1997. 480 с.
31. Белкин Р. С. Криминалистика: проблемы, тенденции, перспективы. От теории к практике. М.: Юрид. лит., 1988. 304 с.
32. Белкин Р. С., Лифшиц Е. М. Тактика следственных действий. М.: Юрид. лит, 1997. 176 с.
33. Берназ В. Д. Деякі психологічні методи здобуття криміналістичної інформації. *Вісник Одеського інституту внутрішніх справ*. 1999. № 3. С. 44–49.
34. Бидонов Л. Г. Криминалистические характеристики убийств и системы типовых версий о лицах, совершивших убийства без очевидцев. Горький, 1978. 280 с.
35. Бірюков В. В. Теоретичні основи інформаційно-довідкового забезпечення розслідування злочинів: монографія. Луганськ: РВВ ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, 2009. 344 с.

36. Быховский И. Е. Осмотр места происшествия. М.: Прокуратура СССР, 1973. 112 с.
37. Богатирьев І. Г. Деякі аспекти віктимологічного попередження злочину. *Вісник Запорізького юридичного інституту*. 1997. № 1. С. 59–63.
38. Богомолова С. Н., Образцов В. А. Серийные убийства на сексуальной основе как объект психолого-криминалистического изучения (анализ зарубежного опыта). *Труды Моск. госуд. юрид. акад.* М.: Юрист, 1997. № 1. С. 133–145.
39. Бородулин А. И. Убийства по найму: криминалистическая характеристика; методика расследования. М.: Новый юрист, 1997. 80 с.
40. Бродченко О. И., Логунов О. А. Использование психологических знаний о личности преступника при раскрытии серийных сексуальных преступлений: пособие. М.: ВНИИ МВД России, 2007. 102 с.
41. Борисенко І. В. Методика розслідування вбивства з розчленуванням трупа: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: 12.00.09 / Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого. Х., 1999. 19 с.
42. Бояров В. І. Залучення спеціалістів-психологів до слідства у кримінальних справах. *Вісник прокуратури*. 2002. № 6 (18). С. 116–118.
43. Бояров В. І. Деякі питання криміналістичного забезпечення розслідування серійних убивств, вчинених на сексуальному ґрунті. *Вісник прокуратури*. 2001. № 4. С. 66–70.
44. Бронников А. Г. Татуировки осужденных и их криминалистическое значение: методическая разработка. М.: Акад. МВД СССР, 1980. 64 с.
45. Букаева И. Н., Втюрин А. В., Мальцев В. В. Идентификация неопознанных трупов: учеб. пособие. Томск: Печатная мануфактура, 2003. 70 с.
46. Букаева И. Н. Расследование убийств, совершенных по сексуальным мотивам: учеб. пособие. Томск: Печатная мануфактура, 2003. 76 с.
47. Бураков В. В. Особенности оперативно-розыскной работы и использование методов психиатрии и психологии в уголовных делах по серийным сексуальным убийствам. *Серийные убийства и социальная*

агрессия: тезисы докладов конференции (г. Ростов-на-Дону, 20–22 сентября 1994 г.). Ростов н/Д; М.: Феникс, 1994. С. 17–19.

48. Бураков В. В., Бухановский А. О. Серийные преступления: подходы к дефиниции. *Серийные убийства и социальная агрессия*: материалы 2-й Междунар. науч. конф. (15–17 сентября 1998 г.). Ростов н/Д: НИИ «Феникс», 1998. С. 24–27.

49. Бучинський В. Г., Хохолева Т. В., Гривда Г. Ф та ін. Використання ДНК-аналізу у судово-медичних експертизах речових доказах та експертного дослідження батьківства (материнства) підміни дітей: методичні рекомендації. К.: МОЗ, 2012. 30 с.

50. Бухановский О. А., Андреев А. С. и др. Серия непатологических садистских сексуальных убийств: комплексная судебная психолого-психиатрическая экспертиза по уголовному делу «Черные колготки». *Серийные убийцы: избранные экспертизы*: приложение к журналу «Криминальные психиатрия и психология». Ростов н/Д: Феникс, 1994. С. 30–85.

51. Вайнгардт А. Уголовная тактика. Руководство к расследованию преступлений / пер. с нем. В. М. Боремовича. Овруч, 1910. С. 3.

52. Вандер М. Б. Работа с микрочастицами при производстве следственных действий. Л.: Нева, 1980. 146 с.

53. Васильев А. Н. Проблемы методики расследования отдельных видов преступлений. М.: ЛэксЭст, 2002. 76 с.

54. Вбивства, вчинені Русланом Хамаровим. URL: <https://ru.tsn.ua/ukrayina/top-10-samyh-krovavyh-ukrainskih-manyakov-ot-milicionerov-do-gitlerovcev-i-kriminalistov-321142.html>

55. Вбивства Сергія Ткача. URL: <http://fishki.net/2028129-spisok-uzhasnyh-serijnyh-ubijc-ukrainy.html>

56. Великий енциклопедичний юридичний словник. 2-ге вид. перероб. і доповн. / за ред. акад. НАН України Ю. С. Шемшученка. К.: Юридична думка, 2012. 1020 с.

57. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод., допов. та CD) / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. К.; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2007. 1736 с.

58. Веліканов С. В. Класифікація слідчих ситуацій в криміналістичній методиці: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: 12.00.09 / Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого. Х., 2002. 20 с.

59. Вереша Р. В. Суб'єктивні елементи складу злочину: науково-практичний посібник. К.: Алерта, 2015. 88 с.

60. Виноцкий Л. В. Осмотр места происшествия: организационные, процессуальные и тактические вопросы (по материалам Казахской ССР): учеб. пособие. Караганда: Караганд. ВШ МВД СССР, 1986. 234 с.

61. Видонов Л. Г. Криминалистическая характеристика убийств и системе типовых версий о лицах, совершивших убийства без очевидцев. Горький: Право, 1978. 73 с.

62. Виявлено труп жінки на смітнику. URL: <https://www.google.com.ua/search?q>

63. Волков Б. С. Личность преступника как предмет уголовно-правового и криминалистического исследования. *Личность преступника*. Казань, 1972.

64. Волков А. С. Особенности тактической операции «Задержание подозреваемого (подозреваемых) и освобождение похищенного человека». *Вестник криминалистики*. М.: Спарк, 2004. Вып. 1 (9). С. 49–54.

65. Втюрин Л. А. Нетрадиционные методы раскрытия преступлений. *Серийные убийства и социальная агрессия: тезисы докладов конференции (Ростов-на-Дону, 20–22 сентября 1994 г.)*. Ростов н/Д.; М.: Феникс, 994. С. 34–36.

66. Гавло В. К., Корчагин А. А. Расследование фактов безвестного исчезновения женщин при подозрении на их убийство: монография. Барнаул: Изд-во Алт. ун-та, 2006. С. 176–190.

67. Герасимов И. Ф. Вопросы криминалистической классификации в методике расследования преступлений. *Демократия и право развитого социалистического общества: материалы Всесоюз. науч. конференции*. М., 1975. С. 339.

68. Герасименко О. І., Антонов А. Г., Герасименко К. О., Комісарова Н. О., Комісаров М. Л. Судова медицина: підручник для

ВНЗ. Вид. третє, переробл. доповн. / за заг. ред. О. І. Герасименка. К.: КНТ, 2016. 630 с.

69. Глазырин Ф. В. Изучение личности обвиняемого и тактика следственных действий. Свердловск, 1973. 156 с.

70. Глазырин Ф. В. Практические и теоретические проблемы изучения личности участников уголовного судопроизводства. Свердловск, 1980. 110 с.

71. Головин А. Ю. Криминалистическая систематика. М.: Изд-во «Лекс-Эст», 2002. 335 с.

72. Гончаренко В. И. Использование данных естественных и технических наук в уголовном судопроизводстве. К.: Вища школа; Изд-во при Киев. ун-те, 1980. 160 с.

73. Гончаренко В. И. Предпосылки и практика программирования расследования. *Проблемы совершенствования расследования и профилактики преступлений на современном этапе*. Уфа, 1990. С. 120–126.

74. Гора І. Ю. Механізм формування антисоціальної поведінки в осіб, які вчиняють злочини з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості. *Юридична психологія та педагогіка*. 2014. № 1. С. 183–192.

75. Гришина Е. П. Использование специальных познаний психолога на предварительном следствии. *Законность*. 2004. № 5. С. 25–26.

76. Гросс Г. Руководство для судебных следователей как система криминалистики. Новое изд., перепеч. с узд. 1908. М.: Юрист, 2002. 1088 с.

77. Гульман Б. Л. Сексуальные преступления. Х.: Рубикон, 1994. 270 с.

78. Дворкин А. И. Особенности осмотра места происшествия по делам о многоэпизодных убийствах, совершенных на сексуальной почве. *Настольная книга следователя. Тактические приемы проведения осмотра места происшествия и допросов при расследовании преступлений различной категории: науч.-практ. пособие / под ред. А. И. Дворкина*. М.: Экзамен, 2006. 455 с.

79. Дынкина И. З. Место происшествия и значение его осмотра в случаях убийств женщин на сексуальной почве. *Преступления против нравственности: материалы науч.-практ. конф.* Вильнюс, 1970. С. 140–149.

80. Дымов Г. А. Психологические методы активизации памяти несовершеннолетних в предупреждении и раскрытии грабежей и разбоев, совершаемых несовершеннолетними. *Российский следователь*. 2005. № 5. С. 43–47.

81. Дорохіна Ю. А. Суб'єктивна сторона злочинів проти власності. *Юридична наука*. 2014. № 4. С. 52–58.

82. Дослідження рідкої крові та її слідів на речових доказах: методичні рекомендації / укладачі А. П. Демянчук, Т. В. Хохолева, В. С. Бурчинський. К.: МОЗ, 2010. 34 с.

83. Дуглас Дж., Олшейкер М. Охотники за умами: ФБР против серийных убийц. М.: КРОН-ПРЕСС, 1998. 416 с.

84. Драпкин Л. Я. Понятие и классификация следственных ситуаций. *Следственные ситуации и раскрытие преступлений*: науч. труды. Вып. 41. Свердловск, 1975. С. 28–29.

85. Дулов А. В. Криминалистика. Мн.: «Экоперспектива», 1998. 415 с.

86. Експертиза у судочинстві України: наук.-практ. посіб. / ред. В. Г. Гончаренка, І. В. Гори. К.: Юрінком Інтер, 2015. 504 с.

87. Еникеев М. И. Психология следственных действий: учеб.-практ. пособие. М.: Проспект, 2007. 424 с.

88. Збірник постанов Пленуму Верховного суду України у кримінальних справах: навчально-практичний посібник / укл. Б. О. Кириць. Львів: Ліга-прес, 2010. 412 с.

89. Зинин А. М. Об основных направлениях решения проблемы отождествления человека по признакам внешнего облика с использованием субъективных портретов. *Экспертная практика*. 1996. Вып. 40. С. 75–78.

90. Зорин Г. А. Теоретические основы криминалистики. Мн.: Амалфея, 2000. 416 с.

91. Зуйков Г. Криминалистическое учение о способе совершения преступления. *Социалистическая законность*. 1971. № 1. С. 16–17.

92. Имелинский К. М. Сексология и сексопатология. М., 1986. 424 с.

93. Інформаційно-довідкове забезпечення кримінальних проваджень: підручник / В. В. Бірюков, В. Г. Хахановський, В. С. Богдарь, С. В. Шалімов; за заг. ред. В. В. Бірюкова. К.: Центр учбової літератури, 2014. 288 с.
94. Исаев Н. А. Серийные преступления на сексуальной почве. Орел: Изд-во Орел. гос. ун-та, 2007. 360 с.
95. Ищенко П. П. Специалист в следственных действиях. М.: МВД СССР, 1990. С. 46–48.
96. Іщенко А. В., Красюк І. П. Новий крок удосконалення знань з інформаційного забезпечення розслідування. *Вісник Луган. держ. ун-ту внутр. справ ім. Е. О. Дідоренка*, 2010. № 3. С. 305–307.
97. Каминский М. К. Специальные знания сила? *Криміналіст першодрукований*. 2011. № 3. С. 70–71.
98. Каневский Л. Л. Криминалистические проблемы расследования и профилактики преступлений несовершеннолетних. Красноярск, 1991. 224 с.
99. Капинус О. С. Убийства: мотивы и цели. М.: ИМПЭ-ПАБЛИШ, 2004. С. 142–143.
100. Кастарнов Д. Б. Вплив суб'єктивних ознак на кваліфікацію діяння, вчиненого способом особливо жорстокого поводження. *Науковий юридичний журнал*. 2013. № 9. С. 51–60.
101. Каткова Т. В. Судебные экспертизы: практ. пособие. Х.: Ун-т внутр. дел, 1997. 102 с.
102. Кириченко В. В. Следственные ситуации и тактические комбинации при расследовании: лекция. Л.: ЛВК МВД, 1990. 24 с.
103. Китаев Н. Н. Вопросы теории и практики изобличения лиц, совершивших умышленное убийство: дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Иркутск, 1993. 234 с.
104. Колесниченко А. Н., Коновалова В. Е. Криминалистическая характеристика преступлений: учеб. пособие. Х.: Юрид. ин-т., 1985. 91 с.
105. Колмаков В. П. Методика розслідування справ про вбивства з розчленуванням трупів: дис. ... канд. юрид. наук. Х.: ХЮІ, 1941. 234 с.

106. Колмаков В. П. Сущность и задачи идентификации личности в советской криминалистике. *Ученые записки Харьковского юридического института*. 1955. Вып. 6. С. 21–29.
107. Коновалова В. Е. Допрос: тактика и психология. Х.: Консум, 1999. 232 с.
108. Коновалова В. Е. Психология в расследовании преступлений. Х.: Вища школа, 1978. 280 с.
109. Коновалова В. Е. Убийство: искусство расследования. Изд. 2-е доп. и перераб. Х.: Издатель СПД ФЛ Вапнярчук Н. Н., 2006. 420 с.
110. Копылов И. А. Следственная ситуация и тактическое решение: учебное пособие. Волгоград: ВСШ МВД СССР, 1988. 78 с.
111. Костицький М. В. Використання спеціальних психологічних знань у радянському кримінальному процесі. К.: НМК ВО, 1990. 86 с.
112. Костина Л. Н. Понятие психологического обеспечения расследования групповых преступлений несовершеннолетних. *Вестник Московского университета МВД России*. 2007. № 1. С. 90–92.
113. Костина Л. Н. Участие психолога в расследовании органами внутренних дел групповых преступлений несовершеннолетних. *Вестник Московского университета МВД России*. 2007. № 2. С. 123–127.
114. Кравченко А. А. Применение специальных познаний при раскрытии и расследовании преступлений. Х.: Ун-т внутр. дел, 1999. 78 с.
115. Кривда Г. Ф., Дем'янчук А. П., Котельникова В. О., Старовойтова Р. О., Кривда Р. Г. Судово-медичне дослідження речових доказів: навч.-метод. посіб. Херсон: Наддніпряночка, 2014. 460 с.
116. Криміналістика. Академічний курс: підручник / Т. В. Варфоломеева, В. Г. Гончаренко, В. І. Бояров та ін. К.: Юрінком Інтер, 2011. 304 с.
117. Криміналістика: навч. посіб. / за ред. А. Ф. Волобуєва. К.: КНТ, 2011. 504 с.
118. Криминалистика: учеб. 2-е изд., перераб. и доп. / отв. ред. Н. П. Яблоков. М.: Юристъ, 2001. 718 с.

119. Криміналістика: учеб. / Т. В. Аверьянова, Р. С. Белкин, Ю. Г. Корухов, Е. Р. Россинская; под ред. Р. С. Белкина. М.: НОРМА-ИНФРА-М, 1999. 990 с.
120. Криміналістика: підручник. 4-е вид. перероб. і допов. / кол. авт. В. Ю. Шепітько, В. О. Коновалова, В. А. Журавель та ін.; за ред. проф. В. Ю. Шепітька. Х.: Право, 2010. 464 с.
121. Криміналістика: підручник. 5-те вид. переробл. та допов. / В. Ю. Шепітько, В. О. Коновалова, В. А. Журавель та ін.; за ред. В. Ю. Шепітька. К.: Ін Юре, 2016. 640 с.
122. Криміналістика. Т. II Криміналістическая тактика / под редакцией профессора Р. С. Белкина и доцента Г. Г. Зуйкова. М.: Высшая школа МВД СССР, 1970. 578 с.
123. Криміналістика: підручник для студ. юрид. ВНЗ / кол. авт. В. М. Глібко, А. Л. Дудніков, В. А. Журавель та ін.; за ред. В. Ю. Шепітька. К.: Видавничій Дім «Ін Юре», 2001. 684 с.
124. Криміналістика. 2-е изд., испр. и доп. / отв. ред. С. П. Митричев и др. М., 1973. 536 с.
125. Кримінальне провадження від 10.11.2015 № 000001238: архівні матеріали.
126. Кримінальне право України: Особлива частина: підручник. 5-те вид. перероб. і допов. / Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, В. І. Тютюгін та ін.; за ред. проф. В. Я. Тація, В. І. Борисова, В. І. Тютюгіна. Х.: Право, 2015. 680 с.
127. Криміналістична тактика: навч. посібник. 2-ге вид. перероб. та допов. / за ред. д-ра юрид. наук, проф. М. А. Погорецького та д-ра юрид. наук, доц. Д. Б. Сергєєвої. К.: Алерта, 2017. 244 с.
128. Кубарєв І. В. Проблеми організації розслідування вбивств, що вчиняються групою осіб в умовах неочевидності: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: 12.00.09 / Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого. Х., 2007. 19 с.

129. Кузьмин С. В. К вопросу о понятии сексуального убийства. *Актуальные проблемы уголовного процесса и криминалистики на современном этапе*. Одесса: Одес. ун-т, 1993. С. 152–157.
130. Кузьмічов В. С. Криміналістичний аналіз розслідування злочинів: монографія. К.: НАВСУ НВТ «Правник», 2000. 450 с.
131. Куп'янський. М. Г. Розслідування серійних сексуально-садистських убивств: організац.-тактич. засади: дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; суд. експертиза; оперативно-розшукова діяльність». Х.: Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого, 2016. 224 с.
132. Лаврин А. П. Хроника Харона. М.: Юрист, 1993. С. 143.
133. Ларіна О. В. Щодо визначення суб'єктивної сторони грабежу. *Форум права*. 2012. № 3. С. 370-374.
134. Лыков В. Маньяк разбушевался. *Человек и закон*. 1999. № 3. С. 24–26.
135. Леви А. А. Организация осмотра места происшествия / отв. ред. Н. А. Селиванов. М.: Прокуратура СССР, 1970. 285 с.
136. Лук'янчиков Є. Д., Євтушок В. П. Докази і доказова інформація: характер, співвідношення. *Вісник Запорізького юридичного інституту МВС України*. 1999. № 3. С. 50–63.
137. Луцький М. Значення спеціальних психологічних знань у кримінальному процесі. *Право України*. 2010. № 8. С. 188–196.
138. Лушечкина М. А. О направлениях, задачах и о понятии криминалистического изучения личности. *Вестник МГУ. Серия 11 «Право»*. 1999. С. 46. URL: <https://ru.wikipedia.org/wiki>
139. Любчинський О. В. Логіка доказування у кримінальних справах про серійні вбивства. *Митна справа*. 2010. № 3 (69). Ч. 2. С. 180–185.
140. Любчинський О. В. Організація взаємодії слідчого з оперативними співробітниками при розслідуванні серійних вбивств на сексуальному ґрунті. *Митна справа*. 2010. № 6 (72). Ч. 2. С. 170–176.
141. Любчинський О. В. Особенности предмета доказывания в делах об убийствах на сексуальной почве. *Научный обзор*. 2014. № 7 (8). С. 85–95.

142. Любчинський О. В. Організація взаємодії слідчого з оперативними співробітниками при розслідуванні серійних вбивств на сексуальному ґрунті. *Порівняльно аналітичне право*. 2014. № 5. С. 370–373

143. Любчинський О. В. Основи організації і проведення огляду місця події під час розслідування серійних вбивств на сексуальному ґрунті. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія «Юридичні науки». 2016. № 845. С. 536–541

144. Мазунин Я. М. Роль тактической операции «задержание» в расследовании деятельности организованных преступных формирований. М.: Российский следователь, 2004. 234 с.

145. Маньяк разбушевался: серийные сексуальные убийства. *Человек и закон*. 1991. № 3. С. 7–11.

146. Медична енциклопедія. Видання третє, доповнене / П. І. Червяк. К.: Вид. центр «Просвіта», 2012. 1504 с.

147. Методика расследования серийных убийств: методическое пособие. М.: Право, 1998. 193 с.

148. Методи виявлення переписки злочинця з жертвою за допомогою комп'ютера. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki>

149. Міжнародне співробітництво під час кримінального провадження: наук.-практ. посіб. / Є. М. Блажівський, І. М. Козьяков, та ін.; за ред Л. О. Фролової. К.: Алерта, 2013. 348 с.

150. Міжнародна поліцейська енциклопедія: у 10 т. / відп. редактори Є. О. Мойсєєв, В. Я. Тацій, Ю. С. Шемшученко. К.: Атіка, 2009. Т. V. Кримінально-процесуальна та криміналістична діяльність поліцейських організацій. 1008 с.

151. Милованова М. М. Методика расследования сексуальных преступлений, совершаемых в отношении малолетних детей: дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. М.: МНУ, 2003. 239 с.

152. Милуков С. В. Современные возможности использования свойств человека при установлении личности в раскрытии и расследовании преступлений: монография. М.: Юрлитинформ, 2013. 192 с.

153. Митричев С. П. Методика расследования отдельных видов преступлений. М.: Юрист, 1973. 536 с.
154. Михайлова О. Ю. Применение психологических познаний в расследовании серийных сексуальных преступлений. *Следственная практика*. 1988. Вып. 4 (161). С. 307–312.
155. Михеєнко М. М., Нор В. Т., Шибіко В. П. Кримінальний процес України. К.: Либідь, 1999. 536 с.
156. Мотиви вбивства жінок Олегом Кузнецовим. URL: <https://ru.tsn.ua/ukrayina/top-10-samyh-krovavyh-ukrainskih-manyakov-ot-milicionerov-do-gitlerovcev-i-kriminalistov-321142.html>
157. Мудьюгин Г. Н. Расследование убийств по делам, возбуждаемым в связи с исчезновением потерпевшего. М.: изд-во Всесоюзного ин-та по изучению причин и разработке мер предупреждения преступности. 1967. 138 с.
158. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України. 9-те вид., переробл. та допов. / за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. К.: Юридична думка, 2012. 1316 с.
159. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / Д. С. Азаров, В. К. Грищук, А. В. Савченко та ін.; за заг. ред. О. М. Джужі, А. В. Савченка, В. В. Чернея. К.: Юрінком Інтер, 2017. 1104 с.
160. Наумов А. В. Российское уголовное право: курс лекций. В 3 т. Т. 1. Общая часть. М.: Волтерс Клувер, 2010. 392 с.
161. Настільна книга слідчого / М. І. Панов, В. Ю. Шепітько, В. О. Коновалова та ін. К.: Ін Юре, 2011. 736 с.
162. Николайчик В. М. Следственный осмотр вещественных доказательств. М., 1966. С. 18, 19.
163. Новик В. В. Криминалистические аспекты сексуальных убийств. *Серийные убийства и социальная агрессия: тезисы докладов конференции (Ростов-на-Дону, 20–22 сентября 1994 г.)*. Ростов н/Д; М.: Феникс, 1994. С. 77–78.

164. Новик В. В. Криминалистические признаки повторяемых (серийных) преступлений. *Вопросы совершенствования предварительного следствия*. СПб., 1992. Вып. 7. С. 39–40.

165. Новик Ю. И. Организационно-тактические формы применения специальных психологических познаний в уголовном судопроизводстве. *Теоретическое и правовое обеспечение реформы в сфере борьбы с преступностью в Республике Беларусь*: матер. междунар. науч. -практ. конф. / Беларусский ГУ. Мн.: Право и экономика, 1999. С. 418–420.

166. Облаков А. Ф. Криминалистическая характеристика преступления и криминалистические ситуации: учебное пособие. Хабаровск: ХВШ МВД СССР, 1985. 88 с

167. Образцов В. А. Выявление и изобличение преступника. М.: Юристь, 1997. 760 с.

168. Образцов В. А., Богомолова С. Н. Криминалистическая психология: учебное пособие для вузов. М.: Психология, 2002. 444 с.

169. Основи загальної та юридичної психології: курс лекцій / Н. Р. Бойченко, В. П. Бойко, І. В. Жолнович, І. І. Когутич; за ред. В. Т. Нора. К.: Алерта, 2011. 224 с.

170. Павлов Ю. В., Алисиевич В. И. К вопросу о макро- и микроскопическом строении волос головы, бороды, груди, подмышечных впадин и лобка жителей Панамы, Боливии, Никарагуа, Колумбии, Венесуэлы. *Вопросы судебно-медицинской экспертизы и криминалистики*. Чебоксары; Горький, 1980. С. 71–75.

171. Павлов А. Р. Серийные сексуальные убийства и их предупреждение: дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. М.: МЮИ, 1994. 180 с.

172. Петухов В. А. Криминальное насилие в России: действительность и пути сотрудничества уголовного розыска с психиатрией и психологией. *Серийные убийцы: избранные экспертизы*: приложение к журналу «Криминальные психиатрия и психология». Ростов н/Д: Феникс, 1994. С. 10–28.

173. Порубов Н. И. Андреев И. С., Грамович Г. И. Криминалистика: учебное пособие. Мн., 1997. 344 с.

174. Потапов С. А. Динамика психопатологических расстройств у серийных сексуальных убийц и «потенциальные» серийные убийцы. *Серийные убийства и социальная агрессия: тезисы докладов конференции* (Ростов-на-Дону, 20–22 сентября 1994 г.). Ростов н/Д; М.: Феникс, 1994. С. 87–88.

175. Побегайло Э. Ф., Милюков С. Ф. Мотивация сексуальных убийств. *Серийные убийства и социальная агрессия: тезисы докладов конференции* (Ростов-на-Дону, 20–22 сентября 1994 г.). Ростов н/Д.; М.: Феникс. 1994. С. 85.

176. Порубов Н. И. Расследование убийств. Мн.: Выш. шк., 2000. 335 с.

177. Про затвердження змін до Інструкції з організації розшуку обвинувачених, підсудних осіб, які ухиляються від відбування кримінального покарання, безвісно зниклих осіб та встановлення особи невідомих трупів: наказ МВС України від 26.11.2012 № 1084 ДСК.

178. Протопопов А. Л. Расследование сексуальных убийств: монография. М.: Юрид. центр Пресс, 2001. 226 с.

179. Протопопов А. Л. Некоторые организационные вопросы улучшения производства экспертиз при расследовании умышленных убийств. *Актуальные проблемы теории и практики судебной медицины* / отв. ред. О. Х. Поркшеян; Ленингр. гос. ин-т усовершенствования врачей им. С. М. Кирова. Л.: ЛГИ, 1980. Вып. 10. С. 21–78.

180. Психологічна енциклопедія / автор-упорядник О. М. Степанов. К.: Академвидав, 2006. 424 с.

181. Протопопов А. Л. Расследование сексуальных убийств. М.: Издательство «Юридический центр Пресс», 2001. 226 с.

182. Розкриття умисних убивств, поєднаних зі зґвалтуваннями або насильницькими задоволеннями статевої пристрасті неприродним способом: методичні рекомендації. К.: МВС України, 2008. 460 с.

183. Расследование преступлений против личности: учеб. пособие / под ред. О. Я. Баева. Воронеж: Изд-во ВГУ, 1998. С. 75, 76.

184. Расследование многоэпизодных убийств, совершенных на сексуальной почве: науч.-метод. пособие / А. И. Дворкин, И. С. Зубрилова,

В. А. Исаенко, Л. П. Коньшева и др.; под ред. А. И. Дворкина. М.: Экзамен, 2003. 416 с.

185. Расследование убийств: метод. пособие. М.: Госюриздат, 1954. С. 33–107.

186. Расследование дел об убийствах / В. Громов, В. Кочубинский, В. Савицкий. М.: Юрист, 1938. 186 с.

187. Расследование убийств в зарубежных странах: сб. ст. М.: ВНИИ МВД СССР, 1991. 345 с. .

188. Розслідування окремих видів злочинів: навчальний посібник / О. В. Бишовець, М. А. Погорецький, Д. Б. Сергеева та ін.; за ред. М. А. Погорецького та Д. Б. Сергеевої. К.: Алерта, 2015. 536 с.

189. Россинская Е. Р. Специальные познания и современные проблемы их использования в судопроизводстве. *Журнал российского права*. 2001. № 5. С. 32–44.

190. Руководство по расследованию убийств / отв. ред. С. И. Гусев. М.: Юрид. лит. С. 226.

191. Рябенко В., Седнев В. Огляд місця події: взаємодія криміналістів та психологів. *Вісник прокуратури*. 2001. № 1. С. 54–56.

192. Саїнчин О. С. Криміналістична класифікація вбивств, скоєних на сексуальному підґрунті. *Актуальні проблеми держави і права*. Одеса, 2003. Вип. 18. С. 855–859.

193. Саїнчин О. Особливості криміналістичної характеристики сексуальних вбивств. *Право і безпека*. 2004. № 3 (1). С. 146–148.

194. Саїнчин О. С. Розкриття і розслідування умисних убивств: концептуальні і практичні основи: монографія. Одеса: Юрид. літ., 2004. 408 с.

195. Салтевський М. В. Криміналістика: підручник: у 2 ч. Ч. 2. Х.: Консум, 2001. 528 с.

196. Самойличенко А. Н. Особенности судебно-медицинской экспертизы трупов женщин, лишенных жизни по сексуальным мотивам. *Профилактика умышленных убийств совершенных на бытовой почве*. Караганда, 1984. С. 85–89.

197. Самойлов Ю. М. Организация работы правоохранительных органов по раскрытию серийных убийств. *Расследование убийств в зарубежных странах: сб. статей / под ред. В. М. Бурькина, Г. В. Дашкова.* М.: НИИ МВД России, 1998. С. 5.

198. Сахно Р. І. Визначення суб'єктивної сторони порушення права на захист (ст. 374 Кримінального кодексу України). *Наука і правоохоронна діяльність.* 2013. № 2 (20). С. 118–123.

199. Селиванов Н. А., Тербилов В. И. Первоначальные следственные действия: краткий справочник следователя. М.: Юрид. лит., 1956. 283 с.

200. Селиванов Н. А., Соя-Серко Л. А. Расследование убийств: монография. М.: Манускрипт, 1994. 224 с.

201. Селиванов Н. А. Расследование преступлений повышенной общественной опасности: пособие для следователя. М.: Лига Разум, 1998. 444 с.

202. Семенов В. В. Розслідування вбивств, прихованих інсценуванням: монографія / за ред. В. О. Коновалової. Х.: СПД ФО Вапнярчук Н. М., 2006. 342 с.

203. Серийные сексуальные убийства / под ред. Ю. М. Антоняна, В. А. Верещагина. М.: Дело, 1997. 355 с.

204. Синчук В. Л. Кореляційні залежності між елементами криміналістичної характеристики та їх використання у методиці розслідування вбивств: дис. ... канд. юрид. наук: 12. 00. 09. Х.: ХНУ, 2004. 222 с.

205. Січковська І. В. Початковий етап розслідування сексуальних вбивств: дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність» / М-во внутр. справ України, Нац. акад. внутр. справ, Львів. держ. ун-т внутр. справ. К., 2013. 275 с.

206. Симоненкова М. Б. Некоторые психологические характеристики лиц, совершивших серийные сексуальные убийства. *Серийные убийства и социальная агрессия: тезисы докл. конф. (Ростов-на-Дону, 20–22 сентября 1994 г.).* Ростов н/Д; М.: Феникс, 1994. С. 92–93.

207. Снетков В. А. Проблема криминалистического установления личности. *50 лет НИИ криминалистики*: сб. науч. трудов. М.: ЭКЦ МВД России, 1995. С. 53–60

208. Словник української мови / кер. В. В. Німчук та ін. від. ред. В. В. Жайворонок. К.: ВЦ «Просвіта», 2012. 1320 с.

209. Словник юридичних термінів і понять: навчальний посібник / за ред. проф. В. Г. Гончарека, та З. В. Романовської. К.: ТОВ «ВО Юстиніан», 2013. 600 с.

210. Соколовский З. М. Проблемы использования в уголовном судопроизводстве специальных знаний при установлении причинной связи явлений: автореф. дисс. на соискание уч. степени д-ра юрид. наук: спец. 12.00.09. Х.: ХНУ, 1968. 36 с.

211. Соловьев А. Б. Как организовать расследование: уч.-методич. пособие. М.: Изд-во «ЮрЛитинформ», 2000. 88 с.

212. Старович З. Судебная сексология / пер. с польск. М.: Юрид. лит., 1991. 336 с.

213. Старушкевич А. В. Криміналістичний аналіз сексуальних убивств: досвід України, США, Російської Федерації. *Науковий вісник НАВСУ*. 2001. Вип. 1. С. 218–223.

214. Старушкевич А. В. Криміналістична характеристика сексуальних убивств: поняття, зміст, значення для розслідування: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. К.: Національна академія внутрішніх справ України, 1998. 242 с.

215. Старушкевич А. В. Криміналістична характеристика сексуальних убивств: поняття, зміст, значення для розслідування: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність». К.: НАВС, 1998. 18 с.

216. Старушкевич А. В., Долженко В. В. Типові слідчі ситуації початкового етапу розслідування сексуальних убивств та програма дій щодо їх вирішення. *Право і суспільство*. 2008. № 2/3. С. 46–50.

217. Стетюха М. П. Убийства, сопряженные с изнасилованиями и (или) насильственными действиями сексуального характера: уголовно-правовые и криминологические аспекты: дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Ростов н/Д: РЮИ, 2008. 23 с.

218. Судебно-медицинская экспертиза: справочник для юристов. М.: Юрид. лит., 1985. 320 с.

219. Судова медицина: комплексний навч. посіб. / А. І. Найда, О. Р. Малик; за ред. В. Т. Нора. К.: Атіка, 2012. 272 с.

220. Судебная психиатрия: учебное пособие / под ред. А. С. Дмитриева и Т. В. Клименко. М.: Ассоц. работ. правоохр. органов РФ, 1998. 328 с.

221. Судово-психологічна експертиза Онопрієнка. URL: http://www.2000.ua/v-nomere/derzhava/ekspertiza/psikhologija-anatolija-onoprienko_arhiv_art.htm

222. Судова практика у справах про злочини проти статевої свободи та статевої недоторканності особи. URL: sudpraktika.in.ua/sudova-praktika-u-spravah-pro-zlochini-proti-statevoi-svobodi-ta-statevoi-nedotorkannosti-osobi/.

223. Теорія доказів: підручник для слухачів магістратури юридичних вузів / В. К. Антонов, О. В. Сачко, В. М. Тертишник, В. Г. Уваров; за заг. ред. д-ра юр. наук В. М. Тертишника. К.: Алерта, 2015. 294 с.

224. Тертишник В. М. Кримінальний процес України. Особлива частина: підручник. Академічне видання. К.: Алерта, 2014. 420 с.

225. Тертишник В. М. Науково-практичний коментар Кримінального процесуального кодексу України. Вид 13-те, допов. і перероб. К.: Правова Єдність, 2017. 824 с.

226. Тихонова Е. В. Расследование и предупреждение серийных сексуальных убийств: дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Волгоград: ВВС, 2002. 225 с.

227. Тлумачний словник української мови / укладачі Т. В. Ковальова, Л. П. Коврига. Х.: Смітес, 2002. 672 с.

228. Товтин С. В. Тактичні прийоми розслідування вбивств, пов'язаних із сексуальними відхиленнями: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд.

юрид. наук: спец. 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; суд. експертиза; оператив.-розшук. діяльність». Ірпінь: Держ. фіскал. служба України, Ун-т держ. фіскал. служби України, 2016. 19 с.

229. Убивство Оксани Макар. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki>

230. Усанов И. В. Проблемы раскрытия и расследования серийных убийств на сексуальной почве: автореф. дисс. на соискание уч. степени канд. юрид. наук: спец. 12.00.09 «Уголовный процесс и криминалистика; судебная экспертиза». Саратов: СЮИ, 2003. 24 с.

231. Ушаков Д. Н. Большой толковый словарь современного русского языка. 180 000 слов и словосочетаний. М.: Альта-Принт; ДОМ XXI век, 2009. 1239 с.

232. Федосюткин Б. А., Дубягин Ю. П., Кузин В. М. Особенности методики получения композиционно-рисованного портрета погибшего по черепу на приборах типа ИКР-2 в практике раскрытия преступлений. М., 1981. Вып. 2. С. 55–59.

233. Филиппенко В. М., Игнатенко А. П., Бирюков Г. Н. Наш опыт восстановления пальцевых узоров на кистях рук гнилостно-измененных и мумифицированных трупов. *Проблемы судебно-медицинской экспертизы*: сб. науч. работ. Алма-Ата, 1991. Вып. 9. С. 117–119.

234. Филиппов А. Г. Криминалистика: учебное пособие в схемах. М.: Юрист, 200. 345 с.

235. Фомина А. С. Расследование убийств, совершаемых по сексуальным мотивам. *Расследование преступлений против личности*: учеб. пособие / под ред. О. Я. Баева. Воронеж: Изд-во Воронеж. гос. ун-та, 1998. 323 с. .

236. Хахановський, В Г До проблеми вдосконалення інформаційного забезпечення ОВС України. *Вісник ЛДУВС ім Е. О. Дідоренка*. Спеціальний випуск. 2011. № 3. С. 40–45.

237. Целищев А. Я. Первоначальные следственные действия при расследовании грабежей и разбоев в условиях крупного города: автореф. дисс. ... канд. юрид. наук. М.: МЮИ, 1981. 345 с.

238. Ципковский В. П. Осмотр места происшествия и трупа на месте его обнаружения. К.: Дело, 1960. 315 с.

239. Черечукина Л. В. Расследование убийств: учебно-методическое пособие. Луганск: РИО ЛГУВД им. Э. А. Дидоренко, 2009. 248 с.

240. Чуприков А. П., Цуприк Б. М. Общая и криминальная сексология: учебное пособие. К.: МАУП, 2002. 248 с.

241. Шалаев Н. Г. Судебно-медицинская характеристика повреждений у подозреваемых в изнасиловании. *Проблемы криминалистики и судебной экспертизы* / Алма-Атинский НИИ судебной экспертизы юридической комиссии Совета Министров Казахской ССР. Алма-Ата: Казах. гос. ун-т им. С. М. Кирова, 1965. С. 377–378.

242. Шамонова Т. Н. Осмотр места обнаружения признаков убийства: учеб. пособие. М.: МосУМВД России, изд-во «Щит-М», 2010. С. 77.

243. Шепітько В. Ю. Криміналістика. Криміналістическа тактика і методика розслідування преступлений: учебник для студентів юрид. вузів і факультетів. Х.: Одиссей, 2001. 528 с.

244. Шепітько В. Ю. Криміналістика: підручник. К.: Ін Юре, 2010. 545 с.

245. Шепітько, В. Ю., Авдеева Г. К. Інформаційні технології в криміналістиці та слідчій діяльності. *Питання боротьби зі злочинністю*: зб. наук. пр. Х.: Право, 2010. Вип 19. С. 194–202.

246. Шехтер К., Эверит Д. Энциклопедия серийных убийц. М.: КРОНПРЕСС, 1988. 356 с

247. Шиканов В. И. Использование специальных познаний при расследовании убийств: учеб. пособие. Иркутск: из-во Иркут. гос. ун-та, 1976. С. 5.

248. Шостакович Б. В. Феномен серийных сексуальных убийств. *Серийные убийства и социальная агрессия: тезисы докладов конференции (Ростов-на-Дону, 20–22 сентября 1994 г.)*. Ростов н/Д; М.: Феникс, 1994. С. 103–104.

249. Шухнин М. Н. Неопознанный труп. Установление личности. М.: Юрлитинформ, 2006. 224 с.

250. Шухнин М. Н. Применение технико-криминалистических и судебно-экспертных методов установления личности по неопознанному трупу при расследовании преступлений: автореф. дис. на соискание уч. степени канд. юрид. наук. Саратов. СЮИ, 2000. 22 с.

251. Юридична енциклопедія: в 6 т. / редкол.: Ю. С. Шемшученко (голова ред. кол.) та ін. К.: «Укр. енцикл.», 1998. Т. 2: Д-Й. 1999. 744 с.

252. Яблоков Н. П. Совершенствование методических основ расследования преступлений. *Советское государство и право*. 1976. № 2. С. 70.

253. Якушин С. Ю. Тактические приемы при расследовании преступлений. Казань: Издательство Казанского университета, 1983. 102 с.

254. Яремчук В. О. Організація і тактика залучення спеціаліста при проведенні слідчих (розшукових) дій: монографія / за ред. В. Ю. Шепітька. Х.: Вид. агенція «Апостіль», 2015. 227 с.

ДОДАТКИ

Додаток А

АНКЕТА

для опитування слідчих та співробітників
карного розшуку Національної поліції України

Шановний респонденте!

Звертаємося до Вас із проханням відповісти на запитання, що стосуються визначення методики розслідування серійних вбивств, учинених на сексуальному ґрунті. Для цього Вам необхідно позначити лише один із запропонованих нами варіант відповіді, якщо інше не передбачено у питанні, або за потреби дати свою відповідь. Отриману від Вас інформацію буде оброблено, проаналізовано та використано у наукових дослідженнях у галузі кримінального процесу та криміналістики.

Будь ласка, дайте відповіді на всі запитання!

Дякуємо за Вашу участь в анкетуванні!

1. Ваша стать.

- а) жіноча (8%);
- б) чоловіча (92%).

2. Ваш вік.

- а) до 25 років (17%);
- б) 30 років(25%);
- в) від 30 і більше (58%).

3. Чи відоме Вам поняття «вбивство на сексуальному ґрунті»?

- а) так (92%);
- б) ні (8%).

4. Чи брали Ви участь у розслідуванні вбивств (зокрема, вчинених на сексуальному ґрунті)?

- а) так (70%);
- б) частково (25%);
- в) не брав (95%).

5. Які Ви знаєте способи приховування сексуальних вбивств?

- а) приховування трупа шляхом закопування, утоплення (57%);
- б) спалювання трупа (3%);
- в) понівечення обличчя трупа (4%);
- г) інше (36%).

6. Назвіть основні складності, які виникають під час розслідування вбивств на сексуальному ґрунті.

- а) невчасне встановлення прихованого трупа (56%);
- б) неможливість встановити сексуальні збочення за терміном давності (62%);
- в) немає свідків (80%).

7. На Вашу думку, які є найбільш поширені слідчі ситуації під час розслідування сексуальних убивств?

- а) є відомості про вбивство, однак немає трупа (25%);
- б) виявлено розчленований труп людини (8%);
- в) немає відомостей про вбивцю, труп виявлено на місці вбивства (18%);
- г) виявлено рештки людини, встановлено сексуальний мотив убивства (12%);
- г) немає відомостей про вбивцю, труп виявлено не на місці вбивства (17%).

8. На Вашу думку, під час створення слідчо-оперативної групи для розслідування вбивств на сексуальному ґрунті має бути вирішено низку організаційних питань, а саме визначено:

- а) чисельний складу слідчо-оперативної групи (85,6%);
- б) співробітників оперативних служб поліції, які спеціалізуються на боротьбі з певними видами злочинів, необхідних для оперативної групи (77,3%);
- в) керівника слідчо-оперативної групи, який зазвичай має призначатися з-поміж досвідчених слідчих, що входять до групи (88,9%);

г) кількість необхідних сил інших служб підрозділів поліції, а можливо, і підрозділів з надзвичайних ситуацій для проведення широкомасштабних розшукових заходів (52,3%);

г) визначення основних спеціалістів і експертів для залучення їх з метою огляду місця події та трупа, а також виявлення, фіксації й вилучення слідів злочину (34,4%);

д) види технічних засобів і їхню кількість, види залучених транспортних засобів та місця їх розміщення, засоби зв'язку (45,4%).

9. У чому, на Вашу думку, полягає мета залучення спеціалістів під час огляду місця події вчиненого вбивства на сексуальному ґрунті?

а) залучення експертів і призначення судових експертиз (65%);

б) залучення спеціалістів до проведення слідчих (розшукових) дій (62%);

в) звернення до спеціалістів із метою розроблення психологічного портрета (51,8%);

г) звернення до спеціалістів задля отримання ДНК-аналізу або проведення геномної експертизи (48,7%);

г) отримання консультацій від спеціалістів (40%);

д) звернення до спеціалістів для розроблення фотороботів (26,9%);

е) інше (2,2%).

10. Які консультації надають спеціалісти у розслідуванні вбивств на сексуальному ґрунті?

а) консультація із загальних питань використання спеціальних знань (85%);

б) консультація з приводу документального оформлення (66%);

в) консультація, пов'язана з виявленням і вилученням документів, у яких відображено злочинну діяльність (33%);

г) консультація під час огляду місць убивств і виявлення трупа (99%)

г) попередні дослідження матеріальних об'єктів (80%).

11. Які, на Вашу думку, найчастіше призначають судові експертизи у кримінальних провадженнях про сексуальні вбивства?

а) судово-медичну експертизу трупа (100%);

б) судово-медичну експертизу живих осіб (64%);

- в) імунологічну експертизу (крові, виділень, кісток тощо) (97%);
- г) експертизу речових доказів (89%);
- г) генотипоскопічну (35%);
- д) експертизу за матеріалами справи (5%);
- е) судово-психіатричну (92%);
- є) судово-психологічну (23%);
- ж) експертизу матеріалів і речовин (46%);
- з) ґрунтознавчу (22%);
- и) судово-біологічну (34%);
- і) одорологічну (3%);
- ї) почеркознавчу (12%);
- й) техніко-криміналістичну експертизу документів (8%);
- к) судово-балістичну (72%);
- л) експертизу холодної зброї (75%);
- м) трасологічну (64%).

12. На Ваш погляд, тактична операція «Переслідування злочинця» передбачає проведення таких дій і заходів:

- а) відшукання та переслідування злочинця за його прикметами (77,5%);
- б) відшукання злочинця з використанням оперативно-розшукових і криміналістичних обліків (42,4%);
- в) відпрацювання осіб, що були раніше засуджені за аналогічні злочини (21,3%);
- г) розміщення інформації у засобах масової інформації (77,5%);
- г) звернення до громадськості з відповідними повідомленнями (55,6%);
- д) проведення негласних слідчих (розшукових) дій у місцях можливої появи злочинця (наприклад, оперативне спостереження, засада тощо) (34,2%).

13. Причинами призначення психіатричних експертиз підозрюваних у вчиненні вбивств на сексуальному ґрунті є встановлення:

- а) осудності особи (45%);
- б) схильності до сексуальних збочень (35%);

- в) психічного стану під час вчинення вбивства (55%);
- г) психічного стану після приховування трупа (22%).

14. Які є недоліки у розгляді заяв і повідомлень про вчинення вбивств на сексуальному ґрунті?

- а) не проведено наукового генезису питання щодо розроблення методики розслідування вбивств на сексуальному ґрунті (25%);
- б) не здійснено системної розробки правових засад розслідування вбивств на сексуальному ґрунті (32%);
- в) не розроблено криміналістичної характеристики вбивств на сексуальному ґрунті (27%);
- г) не розглянуто проблем організації розслідування вбивств на сексуальному ґрунті (21%);
- г) не створено спеціального слідчого підрозділу з розслідування вбивств на сексуальному ґрунті (11%)

15. Хто зазвичай учиняє вбивства на сексуальному ґрунті?

- а) професійні злочинці, рецидивісти (22%);
- б) особи, які вчинили тяжкі злочини (32%);
- в) раніше судимі за зґвалтування (43%);
- г) ті, хто вчиняє гвалтування (33%);
- г) схильні до розбещення неповнолітніх (11%);
- д) випадкові злочинці (11%);
- е) незалежно від соціального становища (5%).

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

1. Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації

1. Любчинський О. В. Логіка доказування у кримінальних справах про серійні вбивства. *Митна справа*. 2010. № 3. С. 180–185.

2. Любчинський О. В. Організація взаємодії слідчого з оперативними співробітниками при розслідуванні серійних вбивств на сексуальному ґрунті. *Митна справа*. 2010. № 6. С. 170–176.

3. Любчинський О. В. Криміналістична характеристика серійних вбивств на сексуальному ґрунті. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. Серія: Юридичні науки. 2015. Вип. 1. Т. 4. С. 117–122.

4. Любчинський О. В. Основи організації і проведення огляду місця події під час розслідування серійних вбивств на сексуальному ґрунті. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія: Юридичні науки. 2016. № 845. С. 536–541.

5. Любчинський О. В. Особливості предмета доказування у справах про вбивства на сексуальному ґрунті. *Jurnalul juridic national: teorie și practică*. 2018. № 1–2 (29). С. 162–165.

2. Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації

6. Любчинський О. В. Усунення протидії розслідуванню у справах про вбивства на сексуальному ґрунті. *Теоретичні та практичні проблеми розвитку кримінального права і процесу*: матеріали III Всеукраїнського науково-практичного семінару (м. Івано-Франківськ, 4 грудня 2014 р.). Івано-

Франківськ: Редакційно-видавничий відділ Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького, 2014. С. 106–109.

7. Любчинський О. В. Організація розкриття вбивств при встановленні невпізанного трупа з ознаками насильницької смерті. *Законодавство України у світлі сучасних активних реформаційних процесів*: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції: у 2 ч. (м. Київ, 21–22 листопада 2014 р.). К.: Центр правових наукових досліджень. 2014. Ч. II. С. 122–123.

8. Любчинський О. В. Класифікація типових слідчих ситуацій на початковому етапі розслідування серійних вбивств на сексуальному ґрунті. *Сучасні тенденції розвитку юридичної науки та практики*: матеріали міжнародної науково-практичної конференції: у 2 ч. (м. Львів, 26–27 грудня 2014 р.). Львів: Західноукраїнська організація «Центр правничих ініціатив», 2014. Ч. 2. С. 122–124.

9. Любчинський О. В. Інформаційний аспект забезпечення кримінального провадження під час досудового розслідування серійних вбивств на сексуальному ґрунті. *Актуальні питання та проблеми правового регулювання суспільних відносин*: матеріали міжнародної науково-практичної конференції: у 2 ч. (м. Дніпропетровськ, 6–7 березня 2015 р.). Дніпропетровськ: ГО «Правовий світ», 2015. Ч. 2. С. 86–90.

ВІДОМОСТІ

про апробацію результатів дисертації

1. Міжнародна науково-практична конференція «Теоретичні та практичні проблеми розвитку кримінального права і процесу» (м. Київ, 21–22 листопада 2014 р.). – форма участі – очна.

2. Міжнародна науково-практична конференція «Сучасні тенденції розвитку юридичної науки та практики» (м. Львів, 26–27 грудня 2014 р.). – форма участі – очна.

3. Міжнародна науково-практична конференція «Актуальні питання та проблеми правового регулювання суспільних відносин» (м. Дніпропетровськ, 6–7 березня 2015 р.). – форма участі – заочна.

4. Всеукраїнський науково-практичний семінар «Теоретичні та практичні проблеми розвитку кримінального права і процесу» (м. Івано-Франківськ, 4 грудня 2014 р.). – форма участі – очна.